DEFTER

Sayı 9, Nisan-Mayıs 1989

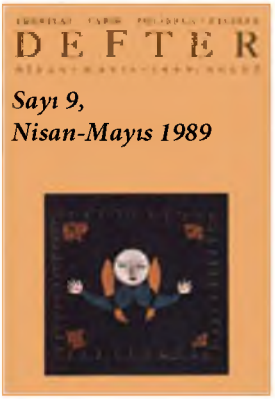

İÇİNDEKİLER

- Foucault'nun Hapishanelerine Giriş
  Nurdan Gürbilek, İskender Savaşır
- Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar
  Michel Foucault; Çev. Burak Boysan; Nurdan Gürbilek; Semih Sökmen
- Hapishane Tanıklıkları
  Zihni Anadol, Elif Toron, Sezai Sarıoğlu, Veli Devecioğlu, Ertuğrul Kürkçü; Haz. Nurdan Gürbilek, İskender Savaşır
- Dünyaya Açılan Pencere
  Eduardo Subirats; Çev. Gül Işık
- Türk Sinemasında ya da Türk Toplumsal Yaşamında İçerik Sorunu - II
  Oğuz Adanır
- Sardunyaların Kokusu
  Şiir Erkök Yılmaz
- Bir Öğleden Önce Boyalarla
  Herman Hesse; Çev. Ümit Kıvanç
- Değinmeler
  İskender Savaşır, Ali Akay, Oruç Aruoba

ŞİİR

- Şiirler; Salih Ecer, Sami Baydar, Seyfettin Ünlü, Roni Margulies

FOUCAULT'NUN HAPİSHANELERİNE GİRİŞ

Nurdan Gürbilek İskender Savaşır

Foucault'yu önemsemenin çeşitli gerekçeleri olabilir: İnşa ettiği teorik sistemin tutarlılığı, başvurduğu ampirik verilerin zenginliği ve bu iki düzlem arasında kurduğu ilişki, yani kullandığı kavramların başvurduğu verileri açıklama, anlamlandırma gücü... Ama Foucault'yu yorumlamak konusunda, önümüzde iki farklı seçenek varmış gibi görünüyor: Bunları kabaca "teorisyen Foucault" ve "tarihçi Foucault" diye adlandırabiliriz.

Foucault bir teorisyen olarak yorumlandığında, bütün çalışmaları —yalnızca hapishaneler üzerine yazdığı *Gözetleme ve Cezalandırma: Hapishanenin Doğuşu* değil, *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi, Kliniğin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi* gibi kitapları da— genel bir iktidar teorisinin ifadesi olarak görünür. Gerçi Foucault, tarih kitapları dışında bir *İktidar Teorisi* yazmamıştır; ama Foucault'yu bir iktidar teorisyeni olarak yorumlayan literatürden ve Foucault'nun kendisinin bazı metinlerinden, özellikle de söyleşilerinden hareketle, bu genel teorinin içeriğinin ne olduğuna dair, şu iki (negatif) önerme üzerinde bir genel kabulün oluşmuş olduğu söylenebilir:

1) İktidar yasaklayan, olumsuzlayan , baskı uygulayan, negatif bir gerçeklik değil, olumlayan, kuran, pozitif bir gerçekliktir; bir kışkırtma, teşvik ve görünür kılmadır. Bastırmayı ya da yok etmeyi değil, ayrıştırmayı ve çeşitlendirmeyi içerir. Foucault'nun bu ayrımı en açık biçimde dile getirdiği yer, *Cinselliğin Tarihi* nin birinci cildidir: 19. yüzyıl Batı toplumu cinsellik üzerindeki iktidarını, sanıldığı gibi bir yasaklar sistemi aracılığıyla değil, aksine sistematikleştirilmiş bir davranışlar, söz ve pratikler zinciri aracılığıyla kurmuştur. Bu dönemde cinsellik bastırılmamış, tersine kışkırtılmış, söze dökülmüş, sözle kuşatılmıştır.

2) İktidar, kendisini yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiren bir güç, merkez ya da bir özne olarak değil, sayısız düğümün önceden kestirilemeyecek biçimlerde birbirine bağlandığı, gevşek örgülü bir şebeke olarak kavranmalıdır. Örneğin cinselliğin iktidara tabi kılınması, yalnızca kurumsal pratikler aracılığıyla değil, insanları cinsellik üzerinde konuşmaya , cinselliği itirafa çağıran bir dizi söylem aracılığıyla da gerçekleştirilir. Ancak cinsellik üzerindeki iktidarın sahibi, öznesi ya da kurucusu olan bir kurum, özne ya da söylem yoktur.

Foucault'yu bu önermeler doğrultusunda bir iktidar teorisyeni olarak yorumlamak, Foucault'nun kullandığı kavramlarla anlattığı tarih arasındaki ilişkinin nis-

peten arizî olduğu kabulüne dayanır. Yani Foucault'nun andığımız kitaplarında öncelikle Fransa'dan, daha seyrek olarak da İngiltere, İtalya ve Amerika'dan örneklere başvuruyor olması, kullandığı kavramların bu tarihlere *ait* olması değil, genel teorisini örneklemek üzere en iyi bildiği kaynaklara yönelme gereğini hissetmiş olması anlamına geliyor.

Ama Foucault'ya bir başka açıdan da bakılabilir; yazdıklarının iktidarın ne olduğuna dair genel bir teori üretmekten çok, Batı Avrupa toplumunun gelişimindeki belirli bir tarihsel evreyi betimlemeye yöneldiği söylenebilir. Yani tarihçiliği öne çıkarılabilir. Böyle bir yaklaşım benimsendiğinde de, Foucault'nun eseri bir disiplin ya da disiplinler tarihi olarak belirir. Disiplin sözcüğünün iki anlamını da içeren, yani hem "terbiye etmek, intizama sokmak, itaat ettirmek", hem de "belirli bir alanda birikmiş bilgi" ya da "bilim dalı" anlamında bir disiplinler tarihi. Cinselliğin tarihinde olsun, hapishanenin ya da kliniğin tarihinde olsun, Foucault'nun nesnesi, bir yandan insanların takip edilmesi anlamında disiplin, bir yandan da bilgilerin, sözlerin, fikirlerin birbirini takibi, yani bir tür fikri takip anlamında disiplindir. Foucault'nun bütün verimi de, disiplin sözcüğünün bu iki anlamı arasındaki semantik örtüşmenin tesadüfi olmadığı sezgisi üzerine kuruludur. Birikmiş ve sistemleştirilmiş bilgi anlamında disiplinin varolabilmesi için, disiplinin nesnesinin tanzim edilmiş olması, pratik bir müdahaleye tabî tutulmuş olması gerekir. Herhangi bir disiplin, ancak disipline etmiş olduğu bir nesne hakkında bilgi sahibi olabilir. Ancak ilişki tersinden de kurulabilir: Bir alanın disipline edilmesi için, o alana yapılan müdahalenin bilgisinin sistemleşmesi ve kendini başka bilgi alanlarından ayırması, bağımsız bir uzmanlık dalına, ayrı bir disipline dönüşmesi gereklidir.

Burada şunu eklemek gerekiyor: Foucault'nun tarihini kurmaya çalıştığı disiplinler, yukarıdan aşağıya doğru denetlenen, merkezî bir egemenliğin ya da büyük bir stratejinin unsurları olarak varolmayan, tersine son derece lokal ölçekte "iş gören", birbirlerinden kopuşlarla, süreksizliklerle ayrılmış teknikler, sayısız "iktidar etkileri"dir. İktidarın merkezsizliği konusunda, tarihçi Foucault teorisyen Foucault'yla hemfikir görünüyor.

Tarihçinin teorisyen için sorun çıkarmaya başladığı nokta, incelediği bütün disiplinlerin tarihinde, iktidarın işleyişi bakımından birbirinden oldukça net çizgilerle ayrılabilen iki evrenin varlığını belgelediği noktadır. Hapishaneler söz konusu olduğunda bu iki evre, bir yanda Jeremy Bentham'ın merkezî ve kuşatıcı bir gözetleme sisteminin mükemmelleştirildiği Panopticon tasarısı, diğer yandaysa yeni uzmanlarla, krimonologlarla örneklenebilir. Panopticon, burjuvazinin iktidarını mutlak anlamda merkezî olan yapılar aracılığıyla sürdürdüğü döneme ait bir projedir. Burada amaç, büyük şehirlerde birikmiş karışık, düzensiz, tahripkâr kitleleri kontrol altına almak; bu başıboş, yararsız ve işsiz güçsüz yığını, üretken birey lere, birlikte iş görebilecek, toplu çalışma disipli-

nine uyabilecek "vicdanlı" yurttaşlara dönüştürmekti. 19. yüzyılın ilk yarısında örneğin Fransa'da kurulan hapishanelerin bir modeli, herkesin mutlak itaat ve sessizlik kuralına boyun eğdiği manastırlarsa, diğeri herkesin bir arada kusursuz bir düzen içinde, aynı çarkın bir dişisi gibi çalıştığı atölyelerdi. Hapishanedeki disiplinin temel amacı, işgücünün terbiyesiydi.

Ancak terbiye anlamındaki bu disiplin, bir işgücü potansiyelinden çok, bilgi anlamındaki yeni bir disiplin için, krimonoloji için, bir nesne yarattı: Suçlu insan tabiatı. "Suçlular"la "işçiler" arasındaki ayrımın ortaya çıkması, "kriminal"in ıslah edilecek bir işgücü olarak değil, ayrı bir tabiat olarak tanımlanması da bunun ifadesiydi. Bir bakıma artık hapishaneler, suçluları topluma kazandırmayı amaçlayan ıslah yerleri olmaktan çok, hapishanelere ve kriminolojiye suçlu üreten yerler haline gelmişti. Bu değişim, klasik çağı liberal çağdan ayıran büyük toplumsal devrimin, merkezi yapıların yerlerini kısmî disiplinlere bırakması sürecinin uğraklarından biriydi. Bu bakımdan da Foucault'nun, terimi kendisi kullanmasa bile, "sivil toplum"a özgü iktidar aygıtlarının tarihini kurduğu, disiplinin devletin dışında toplumun tümüne yayıldığı, iktidarın daha parçalı ve kısmî bir nitelik kazandığı bir süreci betimlediği söylenebilir. Dolayısıyla Foucault'nun iktidar teorisinin, o teoriyi üretmiş olan ve dolayısıyla kavramlarının ait olduğu tarihle sınırlı, kısmî bir teori olduğunu söylemek gerekiyor.

Son olarak tarihle sınırlandırılmış Foucault'nun programının içerdiği bazı sınırlılıklara değinmek gerekiyor. Bunlardan birincisi, muhtemelen bilinçli olarak yapılmış bir konu sınırlandırması. Foucault'nun hikâyesi, her suçun "dolaysız kurbanına karşı olduğu gibi, krala karşı da bir saldırı" olarak görüldüğü 18. yüzyılda başlar. "Suç Kral'ın şahsına yönelik bir saldırıdır; çünkü yasa Kral'ın iradesini temsil eder. Suç, fizikî olarak da Kral'a karşı bir saldırıdır; çünkü yasanın gücü Kral'ın gücüdür." Bu koşullarda, "siyasi suç"la "adi suç" arasındaki ayrım nispeten daha bulanık olacaktır. Her suç, "Kral'ın gövdesi" olarak tasarlanan bir mülkte düzensizliğe yol açtığından ve yasanın kaynağı olan Kral'ın iradesini taciz ettiğinden, biraz poliktir de. Ancak zaman içersinde giderek daha çok sayıda suç, önce toplumsal sözleşmenin ihlali, daha sonra toplumsal bünye içersindeki unsurlardan birinin ıslah ya da tedavi edilmesi gereken hastalıklı bir davranışı ya da mekanizmanın tamir edilmesi gereken bir kusuru olarak görülmeye başlar. Foucault'nun hikâyesi de suç ve cezanın bu yeni tanımını anlamlandırmayı hedefler. Ama bu hikâyenin de sınırları var: Hücresinde vurulmuş olarak bulunan Andreas Baader ya da İRA üyelerinin cezaevindeki statüsünü koruyabilmek için açlık grevinde ölen Bobby Sands gibi örnekler, Foucault'nun hapishanelerin ıslah işlevi ve iktidarın pozitif özelliğine dair söylediklerinin, Batı'da siyasi olarak adlandırılmaya devam eden mahkûmların durumunu açıklamadığını gösteriyor.

Bunlar üç örnekler. İktidarın davranışları, sözleri, temsil sistemlerini söylemler içersinde örerek kendi sınırlarını genişlettiği, öznelliğin giderek farklı iktidar stratejilerinin uğraklarına dönüştüğü bir günlük hayatı betimlemeyi hedefleyen bir araştırma programının, bunları dışarda bırakması, belki de doğal karşılanabilir. Ancak bunun dışında, doğrudan doğruya Foucault'nun metodolojisinden kaynaklanan bir başka sınırlılık daha var:

İktidarın "heryer"de olduğunu öne süren Foucault, bir metninde "iktidarın bulunduğu her yerde, direniş de vardır" da der. Ancak yalnızca arşivlenmiş, daha doğrusu sınırlı bir süre için kendi iç sistematiğini kurabilmiş olan olguları kaydetmesine izin veren yönteminin, direniş diye bir kategoriye yer verebilmesi mümkün değil. Zaten, direniş, çatışma gibi terimler, söyleşilerine değilse de, kitaplarına oldukça yabancı kelimeler: kullanıldıklarında bile, aygıt, operasyon, teknik, strateji gibi kavramların gölgesinde varoluyorlar.

Belki şöyle bir örnek verilebilir: Dergide Foucault'nun yazısını izleyen tanıklıklar için yaptığımız söyleşilerde sık sık dile gelen temalardan biri, kişinin koğuş içinde birlikte bulunduğu grupla ilişkisi. Daha açık bir deyişle, mensubu olmakla cezaevi yönetimi karşısında gücünü arttırdığı grupla kurduğu ilişkinin de, ne dereceye kadar kendi iktidarları, ne dereceye kadar kendilerine karşı bir iktidar olduğu, mahkûmlar için de canalıcı bir soru. Gerçi Türkiye'deki cezaevi gerçeğinin Foucault'nun Batı'da hapishanenin gelişimiyle ilgili olarak tesbit ettiği evrelerden hiçbirine denk düşmediği açık. Ama şu da açık: Cezaevindeki gruplar da, kendi disiplinlerini koydukları ölçüde, Foucault'nun yaklaşımı onları da iktidarın stratejilerinden biri olarak niteleyecektir. Ama Foucault'nun sözkonusu yaklaşımı ne bu iki strateji arasındaki farkı, ne de cezaevi yönetimininkiyle kendi koğuşunun kendisi üzerindeki stratejisinin kesiştiği noktada duran mahkûmu kaydetmeyecek, onu görünür kılmayacaktır. Ne de bunu hedeflemektedir. Yöntemindeki bu "kayıtsızlık" gerekçesini Foucault'nun "aydın sorumluluğu"na getirdiği sınırlamada bulur:

"Bugün aydın artık bir danışman rolü oynamak zorunda değil. Proje, taktik ve benimsenecek hedefler, mücadele edenleri ilgilendiren konular. Aydının yapabileceği, tahlil araçlarını sağlamak ve bugün de bu, aslen tarihçinin görevi. Fiilen ihtiyaç duyulan şey, şimdiye dair inceltilmiş ve nüfuz edici bir algı; zayıf cepheleri iktidarın yüzelli yıldır sürdürdüğü düzenleme sonucunda tahkim etmiş olduğu noktaları, konumları keşfetmemizi sağlayan bir algı. Başka bir deyişle, savaş alanının topolojik ve jeolojik bir haritasını çıkarmak— budur aydının görevi."* Aydının göreviyle mücadele edenin bilgisi arasındaki ilişkinin alabildiğince seyreldiği, pratiğin aydınlanması perspektifinin terkedildiği bir yaklaşım.

*"Hapishane Konuşması", J.J.Brochier'le Söyleşi, *Power and Knowledge*, Pantheon Books, 1980.

HAPİSHANELER
KUŞATICI VE HİZAYA GETİRİCİ KURUMLAR

Michel Foucault

Hapishanenin yeni yasaların ürünü olduğunu söylemek doğru olmaz. Bir biçim olarak hapishane, ceza sisteminde sistematik olarak kullanılmadan önce de vardı. Hapishane, hukuk aygıtının parçası olmadan çok önce, toplumsal bünyenin birçok alanında bireyleri mekân içinde dağıtan, tasnif eden, yerlerini tespit eden, azami işgücü ve zamanlarını ortaya çıkaran, bedenlerini terbiye eden, tekrarlanan davranışlarını yasalaştıran, onları tam anlamıyla görünür kılan; bir gözetim, sicil ve kayıt mekanizmasıyla kuşatan, biriken ve merkezi bir bilginin nesnesi kılan uygulamalarla birlikte oluştu. Bireyleri, bedenleri üzerinde yürütülecek ayrıntılı çalışmalarla uysal ve yararlı kılacak bir cihazın genel biçimi, bir kurum olarak hapishaneye işaret eder, ki bu, yasa henüz hapis cezasını cezaların en mükemmeli olarak tarif etmeden önce ortaya çıkmıştı. Gerçi 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyılda hapis cezası henüz oldukça yeni bir uygulamaydı. Ama burada söz konusu olan, ceza sisteminin, bu sistemin dışında geliştirilmiş baskı mekanizmalarını uygulamaya başlamasıydı. Hapis cezasına "model" oluşturan yerler —Ghent, Gloucester, Walnut Street— birer yenilik ya da ilkörnek olmaktan çok, bu geçişin ilk izlerini yansıtan yerlerdir. Ne var ki, ceza sisteminin temel öğesi olarak hapishane, ceza hukukunun kuşkusuz önemli bir ânına denk düşer: Artık hukukta "insanilik" kavramına geçilmiştir. Ama hapishane aynı zamanda, yeni sınıf iktidarının geliştirmekte olduğu disiplin mekanizmaları tarihinde de önemli bir ânı, hukuk kurumunun nasıl sömürgeleştirildiğini temsil eder. Yüzyıl sonunda çıkarılan yeni yasalar, cezalandırmayı, bireylerin eşit biçimde temsil edildikleri bir toplumun bütün üyelerine fark gözetilmeden uygulanabilecek genel bir işlev olarak tanımladı. Ama hapis cezasını cezaların en mükemmeli olarak tanımlarken, belli bir iktidar türüne özgü yeni hükmetme biçimlerini, uygulamalarını da ortaya çıkardı. Disiplin yoluyla boyun eğdirmenin bütün asimetrisini taşımakla birlikte, "eşit" olduğu farzedilen bir adalet, "özerk" olduğu farzedilen bir yasal mekanizma: "Uygar toplumların cezası" olan hapishane (Rossi, 169) işte bu birleşmeden doğdu.

Bu yazı, Michel Foucault'nun 1975'te yayımlanan *Surveiller et Punir; Naissance de la prison* (Gözetleme ve Cezalandırma; Hapishanenin Doğuşu) adlı kitabının bir bölümüdür. Türkçeye *Discipline And Punish: The Birth of the Prison* (1979, Vintage Books) adlı İngilizce baskısından çevrilmiştir.

Hapis cezasının kısa bir süre içinde kazanmış olduğu "kendinden menkûllük"ü anlamak mümkün. Gerçi 19. yüzyılın ilk yıllarında, insanlar hâlâ hapis cezasının bir yenilik olduğunun farkındaydılar. Ama toplumun işleyişiyle o kadar iç içe geçmişti ve bu işleyişin öylesine temel unsurlarından biriymiş gibi görünüyordu ki, 18. yüzyıl reformcularının tahayyül ettikleri bütün diğer ceza biçimlerini çoktan unutturmuştu. Sanki tarihin akışının bir ürünüymüş gibi, tek çare olarak görülmeye başlanmıştı: "Hapis cezasının bugünkü ceza sistemimizin temeli ve neredeyse tamamı kılan, yasa koyucuların kaprisleri ya da tesadüf değil, fikirlerin ilerlemesi ve ahlakın gelişmesidir" (Van Meenan, 529-30). Hapis cezasının bu aşikâr niteliği yüzyıldan biraz fazla bir zaman içinde değiştiyse de, hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadı. Bugün hapishanenin bütün olverişsiz yönlerinin, yararsız, hatta tehlikeli olabileceğinin farkındayız. Ama hâlâ onun yerine geçebilecek şeyi "tahayyül edemiyoruz". Hâlâ hapis cezası, nefret uyandırsa da onsuz yapılamayacak tek çözüm görünümünde.

Hapishanenin vazgeçmekte zorluk çektiğimiz bu "kendinden menkûl" tabiatı, herşeyden önce basit bir ilkeye, "özgürlükten men" ilkesine dayanıyor. Özgürlüğün herkesin aynı derecede sahip olduğu ve her bireyin, Duport'un deyişiyle "sabit ve evrensel" bir duyguyla bağlı kaldığı bir mal olduğu bir toplumda, cezaların en mükemmeli tabii ki hapis cezasıdır. Özgürlüğün kaybı herkes için aynı anlama gelir ve bu yüzden de hapis cezası, para cezasının tersine "eşitlikçi" bir cezadır. Hapishane, bütün cezalar içinde en açık, en basit, en tarafsız olanıdır. Üstelik hapishane, cezanın niceliğini zaman değişkenine göre kesin olarak saptamayı mümkün kılar. Sanayi toplumlarında uygulanan paraya çevrilebilir hapis cezaları, hapsin ekonomik aşikârlığını gösterir ve bir tür tazminatmış gibi görünmesini sağlar. Hapishane mahkûmun zamanına zorla el koyarak, aslında suçun yalnızca suça hedef olana değil, bir bütün olarak topluma zarar verdiğini somut olarak anlatmak ister gibidir. Cezayı günler, aylar ve yıllarla ölçen, suçla süre arasında niceliksel ilişkiler kuran bir cezalandırmanın ekonomik-ahlaki bir aşikârlığı vardır. Ceza yasası teorisine harfi harfine uymamakla birlikte, cezaların işleyişiyle son derece tutarlılık içinde olan, insanın hapse "borcunu ödemek" için girdiği türünden yaygın açıklamalar da bununla ilgilidir. Toplumumuzda mübadelenin zamanla ölçülmesinin doğal olması gibi hapishane de "doğal"dır.[1]

Ama hapishanenin bu kendinden menkûllüğü, onun yerine getirdiği duşunulen ya da ondan beklenen bir işleve, bireyleri dönüştürme işlevine dayanır. İşlevi, insanları kapatarak, alıkoyarak ve uysallaştırarak toplumsal bünyede zaten varolan mekanizmaları biraz daha altını çizerek de olsa yalnızca yeniden üretmek olan bir kurum, tabii ki hemen kabul görecektir. Hapishane

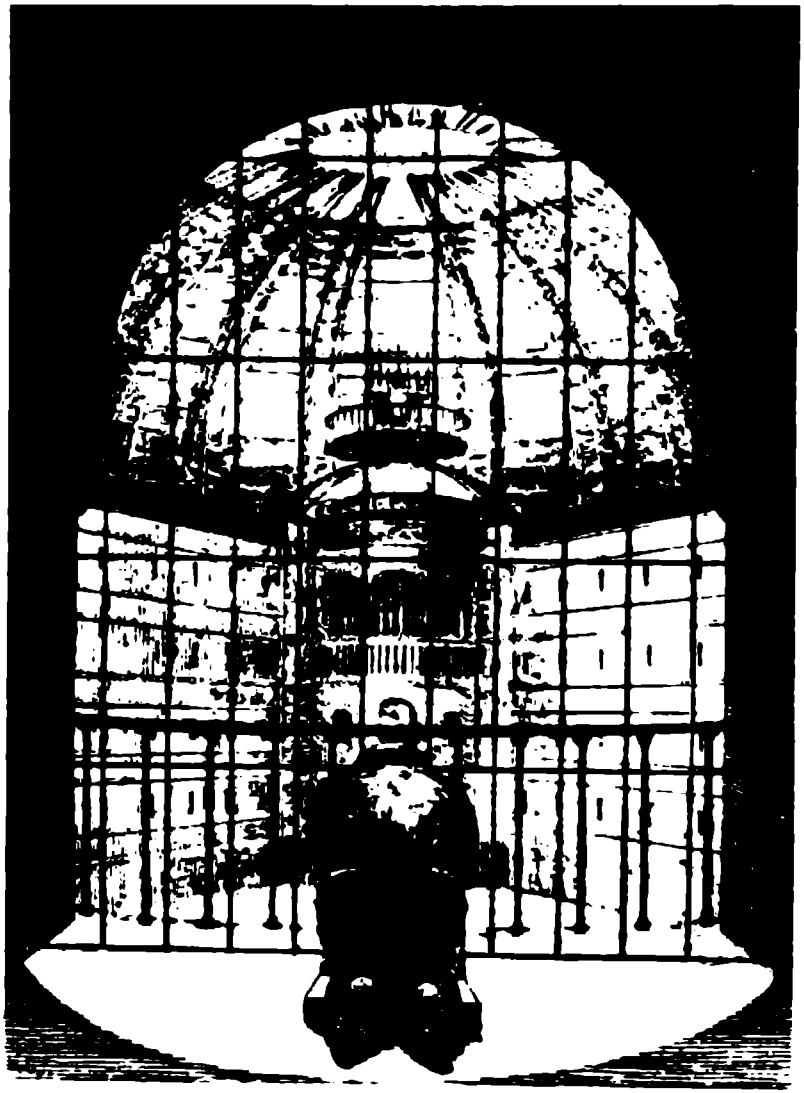

N. Harou-Romain. Bir ıslahevi planı, 1840. Mahkum, hücresinde, merkezi gözetleme kulesinin önünde diz çökerken.

biraz daha ceberrut bir kışla, katı bir okul ya da izbe bir atölye gibidir; ama onlardan nitelik olarak farklı değildir. Bu ikili temel —bir yanda hukuki ve ekonomik, bir yanda da teknik ve disipline yönelik— hapis cezasının cezaların en doğrudan ve en uygarıymış gibi görünmesini sağladı. Ona kısa sürede sağlamlık kazandıran da yine bu ikili işleviydi. Bir şey kesin: İnsanların özgürlükten menedilmelerine bir de ıslah gibi teknik bir işlevin eklenmesiyle ortaya çıkmadı hapishane. Tersine, başından beri insanların doğru yola getirilmek üzere emanet edildikleri bir "yasal gözaltı"ydı; ya da özgürlüğün menedilmesi sayesinde yasal sistemde iş görebilen, bireylere yönelik bir ıslah girişimiydi. Kısacası, 19. yüzyılın başlarından itibaren hapis cezası, bir yandan özgürlükten menetmeyi, bir yandan da bireylerin teknik dönüştürülmesini içeriyordu.

Bazı olguları hatırlayalım. 1808 ve 1810 yasaları ile bunların hemen öncesinde ya da sonrasında çıkarılan yasalarda hapis cezası hiçbir zaman yalnızca özgürlükten menetme anlamına gelmez. Tersine, kendi içinde farklılaştırılmış ve son haline getirilmiş bir mekanizmadır, ya da en azından öyle olması amaçlanmıştır. Farklılaştırılmıştır, çünkü hapse atılan kişi mahkûm edilmiş olsun ya da sanık durumunda olsun, hafif suçlu ya da ağır suçlu olsun, hapis cezasının biçimi değişmez. İşte hapis cezasının çeşitli biçimleri —*maison d'arret* (tutukevi), *maison de correction* (ıslahevi), *maison centrale* (merkezî cezaevi)— ilke olarak bu farklı durumlara tekabül eder ve yalnızca yoğunluğu bakımından değil, amaçları bakımından da farklılaştırılmış bir ceza uygularlar. Çünkü hapishanenin, başından itibaren dile getirilen bir amacı vardır: "İnsanları farklı ağırlıkta cezalara çarptıran yasa, hafif ceza almış birinin daha ağır cezaya çarptırılmış biriyle aynı yerde hapsedilmesine izin veremez... yasanın tespit ettiği cezanın temel amacı, işlenen suçun tazmini olsa da, yasa aynı zamanda suçlunun tamirini de amaçlar" (Real, 244). Ve bu tamir, hapis cezasının içsel sonuçlarından biri olmalıdır. Hapis cezasını, hapishane mekanizmasını tamamlar. "Suça yetiştirme bozuklukları, bulaşıcı kötü örnekler, miskinlik... neden olduğuna göre, *maison de force* 'da kurulacak düzen, mahkumların ıslahında önemli bir rol oynayabilir. O halde bütün bu iltihap kaynaklarını kurutalım, *maison de force* 'da sağlıklı bir ahlâkın kuralları uygulansın; çalışmaya zorlanan mahkûmlar, bakarsınız sonunda bundan hoşlanırlar: çalışmalarının mahsulünü toplamaya başlayınca, bir iş sahibi olmanın tadına varacaklar, alışkanlığını edineceklerdir; ihtiyacını hissedeceklerdir; bırakın birbirlerine çalışkanlıkta örnek olsunlar, sonunda temiz bir hayata ulaşacaklar, geçmişte yaptıklarından pişmanlık duyacaklardır; işte bu, görev aşkının ilk müjdecisidir."[2] Doğru yola getirme teknikleri, daha başından itibaren hapis cezasının kurumsal çerçevesinin bir parçasıdır.

Hapishanelerin çalışma biçimini denetlemeyi ve hapishanelerde bir reform yapmayı amaçlayan hareketin de son yıllarda ortaya çıkmış bir gelişme olmadığını hatırlatmakta yarar var. Öyle görünüyor ki, reform istekleri, uygulamaların başarısızlığından da kaynaklanmış değil. Hapishane "reform"u aslında hapishanenin kendisiyle yaşıt; bir anlamda, onun programının bir parçasıydı. Hapishane, daha başından itibaren, amacı onu ıslah etmek olan, ama onun iş görme biçiminin temelini oluşturan bir dizi mekanizmayla birlikte doğdu ve uzun tarihi boyunca bu mekanizmalarla iç içe gelişti. Başından beri, ayrıntılı bir teknolojiye sahipti. Örneğin, soruşturmalar vardı: 1801'de Chaptal'ın (Fransa'da modern hapishane sistemini kurabilmek için neler yapılması gerektiğini araştırmakla görevli Chaptal'ın), 1819'da Decazes'ın soruşturmaları vardı, Villerme'nin çalışması 1820'de yayınlanmıştı, Martignac'ın *maison centrale*'ler üzerine hazırladığı rapor 1829, Amerika Birleşik Devletleri'nde Beaumont ve Tocqueville'in yürüttüğü soruşturmalar 1831, Demetz ve Blouet'ninkiler 1835 tarihini taşıyordu. hücre hapsi tartışması sırasında da Montalivet *maison centrale* yöneticileri ve il genel meclisleriyle anketler yapmıştı. Ayrıca hapishanelerin çalışma tarzını teftiş eden ve daha iyi çalışması için öneriler getiren dernekler vardı: 1818'de resmî *Societe pour l'amelioration des prisons* (Hapishaneleri İyileştirme Derneği), kısa bir süre sonra da *Societe des prisons* (Hapishaneler Derneği) ve çeşitli hayır kurumları kurulmuştu. Birinci Restorasyon'un Eylül 1814'te hazırladığı ama hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen yasa reform taslağından, Tocqueville'in hazırladığı ve hapis cezasını etkili kılmanın yolları üzerine yürütülen tartışmaya son veren 1844 yasasına kadar sayısız yasalar, emirler, talimatlar vardı. Makine-hapishanenin[3] çalışma tarzını iyileştirmek amacıyla hazırlanmış, mahkûmlara yapılacak muameleyi karara bağlayan ya da hapishanenin maddi ıslahına yönelik programlar vardı: bunlardan Danjou ve Harou-Romain'inkiler yalnızca bir tasarı olarak kaldılar, ama başkaları talimnamelerle (*maison d'arret*'lerin inşası üzerine 9 Ağustos 1841'de çıkarılan tamim gibi) yürürlüğe kondu, bazıları gerçek binalara dönüştü, Fransa'da hücre hapsi uygulamasının başlatıldığı ilk yer olan Petite Roquette'te olduğu gibi.

Bütün bunlara bir de az çok doğrudan bir biçimde hapishanenin ürünü olan, ya Appert gibi hayırseverlerce, ya da kısa bir süre sonra *Annales de la Charite* örneğinde olduğu gibi "uzmanlar"ca, ya da eski mahkûmlarca çıkartılan yayınları[4], örneğin Restorasyon sonunda çıkan *Pauvre Jacques*'ı ya da Temmuz monarşisinin ilk zamanlarında çıkmaya başlayan *Gazette de Sainte-Pelagie*'yi eklemek gerekiyor.[5]

Hapishaneyi, arada bir reform hareketleriyle sarsılan hantal bir kurum olarak görmemek gerekir. "Hapishane teorisi", ona yöneltilen ve işlevini yerine getirmesinin koşullarından biri olan eleştirilerden çok, onu işler kılmak için

geliştirilen bir dizi talimnameyle oluştu. Hapishane her zaman, tasarıların, reformların, deneylerin, teorik önermelerin, kişisel tanıklıkların ve araştırmaların üreyip durduğu faal bir alanın parçasıydı. Her zaman ilginin ve tartışmaların odağı oldu. O halde, hâlâ hapishaneden "karanlık, terkedilmiş bölge" olarak mı söz edeceğiz? İnsanların 200 yıldır hapishaneden artık böyle bahsetmiyor olması, bu tanımın geçersizliğini göstermeye yetmiyor mu? Hapishane, yasal bir cezaya dönüşürken, cezalandırma hakkıyla ilgili eski yasal-siyasal soruna, bireye yönelik ıslah teknolojilerini kuşatan bir dizi değişikliği ve sorunu ilave etti.

Baltard, hapishaneleri "kuşatıcı ve hizaya getirici kurumlar" olarak nitelendirir (Baltard, 1829). Hapishane, birkaç bakımdan, tam anlamıyla kuşatıcı bir disiplin mekanizması olmalıdır; beden eğitiminden çalışmaya yatkınlığa, hal ve gidişten ahlaki tutuma, zihinsel yapıya kadar bireyin bütün yönlerinden sorumlu olmalıdır; belirli bir uzmanlaşma gerektiren okul, atölye ya da ordudan çok daha fazla "her türlü disipline kadir"dir. Dahası, hapishanede dışarısı ya da boşluk yoktur; işini tamamen bitirene kadar kesintiye uğratılamaz; birey üzerindeki etkisi mütemadi olmalı, aralıksız bir disiplini uygulamalıdır. Nihayet, kendi iç baskı ve ceza mekanizmalarıyla hapistekiler üzerinde tam bir iktidarın, despotik bir disiplinin uygulanmasını mümkün kılar. Başka disiplin mekanizmalarında görülen uygulamaları sonuna kadar götürür, yoğunlaştırır. Yoldan sapmış bireye yeni bir biçim dayatacak mekanizmaların en güçlüsü olmalıdır; faaliyet tarzı, her alana uzanmış bir eğitimin sınırlamalarından oluşur: "Hapishanede idare kişinin özgürlüğünü ve zamanını düzenleyebilir; yalnızca bir gün değil, birbirini izleyen günler ve hatta yıllarca kişinin yatma kalkma, bir şey yapma ya da dinlenme zamanını, öğünlerinin sayısını ve süresini, yiyeceğinin miktarını ve niteliğini, harcadığı emeğin niteliğini ve ürününü, dua saatlerini, konuşmasını, hatta düşüncesini düzenleyen bir eğitimin, kısacası, manastır yemekhanesinden atölyeye, oradan hücreye uzanan bir dizi alan içinde vücut hareketlerini, hatta vücudun dinlenirken alacağı biçimi düzenleyen, zaman tarifelerini, zaman kullanımını belirleyen, yani kısaca, kendi başına kaldığı zamanı ve her türlü bedensel ve ahlaki özelliğiyle insanı bir bütün olarak hükmü altına alan bir eğitimin ne kadar güçlü olduğunu tahayyül edebilirsiniz" (Lucas, 11, 123-4). Bu bütünsel "ıslahevi", özgürlüğün yalnızca yasal olarak menedilmesinden ve "ideologlar" zamanındaki reformcuların tahayyül ettikleri, örnek oluşturmaya dayanan basit mekanizmadan çok farklı, yeniden tanımlanmış varoluş kuralları ortaya koymuştur.

1. İlk ilke tecrittir. Tutuklunun dış dünyadan, onu suça sevketmiş olan, suçu mümkün kılan herşeyden tecrit edilmesi; ayrıca tutukluların birbirinden tecrit edilmeleri. Ceza yalnızca bireysel olmakla kalmamalı, aynı zamanda birey-

selleştirici de olmalıdır. Öncelikle, hapishane binası, birbirinden çok farklı tutukluları aynı yere toplamanın doğuracağı tehlikeli sonuçları giderecek, entrika ya da ayaklanmaları bastıracak, ilerde (tutuklular salıverildiklerinde) şantajlara yol açabilecek karışıklıkları engelleyecek, bu çok sayıda "esrarengiz ilişki"nin ahlaksızlığına bir set çekecek biçimde tasarlanmalıdır. Kısacası, hapishane biraraya topladığı suçlulardan birbirine bağımlı, homojen bir nüfus yaratabilmelidir: "Artık aramızda örgütlü bir suçlular toplumu var... Büyük ulusun içinde küçük bir ulus oluşturuyorlar. Bu adamların hemen hemen hepsi birbiriyle hapiste karşılaştı ya da yeniden karşılaşacak. Bu toplumun üyelerini dağıtmalıyız" (Tocqueville, *Temsilciler Meclisine Rapor*, Beaumont ve Tocqueville içinde, 392-3). Dahası, tek başına bırakma, kişiyi düşünceye ve nihayet pişmanlığa sevkettiğinden, olumlu bir ıslah aracıdır: "Yalnız kalan tutuklu, kendisi üzerine düşünmeye başlar. Suçuyla tek başına kaldığında, suçundan nefret etmeyi öğrenir; ve eğer ruhu henüz kötülük tarafından tamamen köreltilmemişse, pişmanlık onu tek başınayken teslim alacaktır" (Beaumont ve Tocqueville, 109). Ayrıca tek başına kalma, tutuklunun cezasını kendi kendine düzenlemesini sağlar ve cezanın kendiliğinden bir biçimde bireyselleşmesini mümkün kılar; tutuklu düşünmeye ne kadar çok yatkınsa, suç işlemeye de o kadar yatkındır; ama, pişmanlığı ne kadar güçlüyse, yalnızlığı da o kadar acı verir; öte yandan, tamamen pişman ve gerçekten ıslah olduğunda, artık yalnızlığın yükü altında ezilmeyecektir: "Böylece, hayran olunacak bu disiplin sayesinde, her zihin ve her ahlak kendi içinde, yanlışın ve yanılmanın... kesinliğini ve mutlak eşitliğini bozmayacağı bir cezanın ilkesini ve ölçütünü taşır. Gerçekten ilahi bir adaletin tecellisine benzemiyor mu?" (Aylies, 132-3). Son olarak ve belki hepsinden de önemlisi, tutukluların tecridi, karşısında kendisini tehdit eden hiçbirşey kalmamış bir iktidarı tutuklu üzerinde azami yoğunlukta uygulayabilme garantisini sağlar; tek başına kalmışlık, tamamen boyun eğmenin başlıca koşuludur: "Düşünün bir kere," der Charles Lucas, yönetici, eğitici, vaiz ve öteki "hayırsever kişi"lerin tek başına bırakılmış tutuklu karşısındaki rollerini kastederek, "korkunç bir suskunluk disiplininin ortasında, birden yüreğe, ruha, insanoğluna seslenen konuşmanın gücünün düşünün" (Lucas, I, 167). Tecrit, mahkûm ile ona uygulanan iktidar arasında çok yakın bir alışverişin doğmasını sağlar.

Amerika'da Auburn ve Philadelphia'da uygulanan hapis sistemleri üzerindeki tartışma tam da bu noktayla ilgiliydi. Uzun süre çok fazla gürültü koparan bu tartışma[6], aslında, hepsi tecridin gerekliliğini kabul etmiş kişiler arasında, tecridin nasıl kullanılması gerektiği üzerineydi yalnızca.

Auburn modeli, hücre hapsini geceyle sınırlıyordu. Yemekler toplu olarak yenecek, toplu olarak çalışılacaktı, ama mutlak sessizlik kuralına uymak, sadece gardiyanlarla, o da ancak izin alarak ve alçak sesle konuşmak şartıyla. Bu,

Saute Hapishanesi, 1864.

19. yy. Fransa'sındaki hapishane binaları, daha genel bir kamu binaları programının (hastane, okul, imalathane vs.) parçasıydı. Şehirleşme oranı İngiltere ve Almanya'ya oranla düşük olan Fransa'nın kamu binaları ihtiyacındaki bu artış merkezi devlet aygıtının gücünden ve talebinden kaynaklanıyordu. Yeni devletin hem yeni mekanizmalara, hem de bunlar aracılığıyla şehir içinde fiziksel olarak temsil edilmeye duyduğu ihtiyaç, küçük şehirlere kadar yayılan bir bayındırlık hamlesi anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda söz konusu ihtiyacı istenilen düzey ve zamanda karşılayacak teknik elemanların bir an önce yetiştirilmesi demekti. 19. yy.'ın başında bu eğitim hamlesini üstlenen politeeknik okulunda, yeni devlete yakışan "doğru" binaları yapmayı kısa zamanda öğretecek pratik eğitim metotları geliştirildi. Okul yöneticisi Durand'ın öğretisi ideolojisizdir; kimilerinin yozlaşma olarak gördüğü eklektisizmi olduğu gibi kabul eder, tarihsel stiller içinde bir tercih yapmaz. Tarihte ortaya çıkmış yapı tiplerini ve stillerini mümkün olduğunca içeren bir yapı kitabı hazırlar; onları çeşitli bakımlardan sınıflandıran ve parçalarına ayıran soyutlamalarla tiplere dönüştürür. Bu kitap, yerinden ve zamanından koparılmış, tarihsel yüklerinden arındırılmış, kolay öğrenilmeye ve kullanılmaya hazır, yeniden anlamlandırılmayı bekleyen bir "boş" biçimler kataloğu, sayısız kombinezonu mümkün kılan kullanışlı bir yapı tarifnamesidir.
İngiltere'de ise, yüksek şehirleşme oranına bağlı olarak, eksikliği öncelikle hissedilen yapı türü konutdu. Bu yüzden kamu binaları değil, konutlar tipleştirildi. J.Wood daha 18. yy'ın sonunda bir işçi evleri envanteri yayınlamıştı. J.Loudon'un 1836'da yayınladığı "An Encyclopaedia of Cottage, Farm and Villa Architecture and Furniture" ise, villadan işçi barakalarına kadar bütün mevcut konut tiplerini içeren, teknik ve stilistik ayrıntılarıyla müteahhitlerin ve teknik elemanların işine yarayacak pratik bir örnekler kitabı idi. *(İ.Bilgin)*

manastır modeline yapılmış açık bir göndermeydi, aynı zamanda da atölye disiplinine. Hapishane, bireylerin ahlaki varoluşları içinde tecrit edildikleri, ancak çok katlı bir hiyerarşi içinde bir araya gelebildikleri, hiçbir yatay ilişkinin olmadığı, iletişimin ancak dikey olarak mümkün olduğu kusursuz bir toplumun "mikrokosmos"u, küçük bir timsali olmalıydı. Savunucularına göre, Auburn sisteminin avantajı, bizzat toplumun bir kopyası olmasında yatıyordu. Sınırlamalar maddi araçlarla, ama herşeyden de önce, gözetim ve cezalandırmanın garanti altına aldığı "kişi saygı duymayı öğrenmek zorundadır" kuralıyla sağlanıyordu. Mahkûmlar "vahşi hayvanlar gibi kilit altında" tutulmaktansa bir araya getirilmeli, "yararlı vücut egzersizlerine katılmaları sağlanmalı, hep birlikte iyi alışkanlıklar edinmeye zorlanmalı, etkin bir gözetim yoluyla kötü ahlaki etkilerin sirayet etmesi engellenmeli, sessizlik kuralıyla kendileri üzerinde düşünmeleri sağlanmalı"ydı; bu kural sayesinde mahkûm yasayı "ihlal edildiği takdirde herkese eşit ölçüde zarar verecek kutsal bir hüküm olarak görmeye" alışacaktı (Mittermaier, *Revue française et etrangere de legislation*'da, 1836). Böylece tecrit işlemi, iletişim kurmadan bir arada bulunma ve kesintisiz denetimle garantiye alınan kurallar suçluyu rehabilite edecek, toplumsal bir bireye dönüştürecek, ona "nefsine hakim ve yararlı" olmayı öğretecek (Gasparin), yeniden "toplumsal alışkanlıklar" edinmesini sağlayacaktı (Beaumont ve Tocqueville, 112).

Mutlak tecritte ise (Philadelphia'da olduğu gibi) suçlunun, bir yönetmeliğin uygulanmasıyla değil, bireyin kendi vicdanının sesiyle ya da onu aydınlatacak bir duyguyla kurduğu ilişki sonucunda rehabilite olması öngörülüyordu.[7] "Hücresinde tek başına kalan mahkûm, kendi ellerine teslim edilir; tutkularının ve onu kuşatan dünyanın sessizliği içinde vicdanının derinliklerine iner, onu sorgular ve içinde, insanoğlunun yüreğinde asla tümüyle yok olmayacak ahlaki duygunun kıpırdadığını hisseder" (*Journal des economistes*, II, 1842). Bu yüzden suçlu üzerinde etki yapması beklenen, yasaya beslenen dışsal saygı ya da cezalandırılma korkusu değil, kendi vicdanının sesidir. Suni bir eğitimden çok, içten gelen bir boyun eğiş, davranışlardaki değişimden çok "ahlaki" değişimdir. Pennsylvania'daki hapishanelerde uygulanan yegâne ıslah mekanizması, vicdan ve karşı karşıya kaldığı sessiz mimaridir. Cherry Hill'de "duvarlar suçun cezasıdır; hücre, mahkûmu kendisiyle karşı karşıya bırakır; mahkûm, vicdanının sesini dinlemeye zorlanır" Bu yüzden orada çalışma, bir zorunluluktan çok, bir teselli niteliği taşır; cezaevi yönetiminin illa zor kullanması gerekmez (bunu gerçekleştiren hapishanenin kendisidir) ve sonuç olarak otoriteleri kabul görür: "Her ziyarette şu dürüst ağızdan dökülen hayır sözleri, mahkûmun yüreğini şükran, umut ve teselliyle doldurur; gardiyanını sever, çünkü o, kendisine karşı nazik ve müşfiktir. Duvarlar korkunçtur ama, insan iyidir" (Blouet). Bu kapalı hücrede, bu geçici mezarın içinde, yeniden

diriliş efsaneleri kolayca yeşerebilir. Gece ve sessizliği, yeniden doğuş izleyecektir. Auburn, en temel öğelerine indirgenmiş toplumdu, Cherry Hill ise imha edilip yeniden başlatılan yaşam. Katolik dini, bu Quaker tekniğini kısa sürede kendi söylemi içinde eritti. "Yattığın şu hücrenin, bedenini kurtlardan çok pişmanlık ve umutsuzluğun kemirdiği, cehennem akıbetini beklediğin korkunç bir mezardan hiçbir farkı yok. Ama...imansız bir mahkûm için bir mezardan, iğrenç bir kemik kutusundan ibaret olan bu yer, inanmış bir Hıristiyan için mukaddes ölümsüzlüğün beşiğidir."[8]

Bu iki model arasındaki karşıtlıktan bir dizi farklı çelişki doğdu: Dinî (ıslahın temel ilkesi dine dönüş mü olmalı?), tıbbi (mutlak tecrit mahkûmları deliliğe sürükler mi?), ekonomik (hangi yöntemin maliyeti daha düşük?), mimari ve idari çelişkiler (hangi biçim en iyi gözetimi sağlar?). Tartışmanın bu kadar uzun sürmesinin nedenleri kuşkusuz bunlardı. Ama tartışmanın merkezini oluşturan, aynı zamanda onu mümkün kılan, hapsetme eyleminin şu temel hedefiydi: Otoritenin denetlemediği ya da hiyerarşi içinde düzenlenmemiş her türlü ilişkiye son vererek, zora dayalı bireyselleşmeyi sağlamak.

2. "Yalnız yemek sırasında ara verilen çalışma, akşam duasına kadar mahkûma eşlik eder; nihayet mahkûm, duanın ardından, başıbozuk bir hayalgücünün ürettiği kuruntularla bölünmeyen tatlı bir uykuya dalar. Hafta içindeki altı gün böyle geçer. Bunları, tümüyle duaya, eğitime ve yararlı meditasyona ayrılan gün izler. Böylece haftalar, aylar, yıllar birbirini kovalar; kuruma girdiğinde ne yapacağı belli olmayan kararsız bir kişi ya da başıbozuklukta karar kılmış biri olan, varlığını türlü çeşit kötü alışkanlıkla yok etmeye yönelen mahkûm, önceleri yalnızca dışsal olan, ama kısa sürede ikinci bir tabiata dönüşen bir alışkanlık sayesinde, yavaş yavaş çalışmaya ve bundan zevk duymaya o kadar alışır ki, akıllıca bir yol göstermeyle tövbekar olduğu takdirde, özgürlüğüne kavuştuğunda, kendini baştan çıkaran şeylere karşı daha dirençli olacaktır" (Julius, 417-18). Çalışma, tecritle birlikte, cezaevindeki ıslah mekanizmasının bir aracı olarak tanımlanmıştır. Bu ilkeye 1808 kadar erken bir tarihte çıkarılan yasada bile rastlanabilir: "Her ne kadar yasanın çarptırdığı ceza suçun tazmin edilmesini amaçlıyorsa da, aynı zamanda mahkûmun ıslahını da hedeflemektedir. Suçlu, kendisini hapishaneye düşüren ve hapishane duvarları arasında yeniden karşısına çıkan, bütün benliğine hakim olarak onu delaletin derinliklerine sürükleyen o öldürücü miskinliğin pençesinden kurtarılabilirse, o zaman bu ikili amaç gerçekleşebilecektir."[9] Çalışma, hapsetme rejimine yapılmış bir ilave ya da onun koşullarında yapılmış bir düzeltme değildir: Söz konusu olan ister zorunlu çalışma, ister dünyadan el çektirme ya da hapsetme olsun, yasa koyucu çalışmayı bu rejimin gerekli bir parçası olarak görmektedir. Ama buradaki gereklilik, hapsi halkın gözünde bir örneğe ya da toplumun tamirine

dönüştürmeyi isteyen 18. yüzyıl reformcularının sözünü ettiği gereklilik değildir. Islah rejiminde, çalışmayla ceza arasındaki bağ farklıdır.

Restorasyon ve Temmuz Monarşisi dönemlerinde yürütülen bazı polemikler, iş cezasına atfedilen işleve ışık tutmaktadır. Öncelikle, ücretler konusundaki tartışma vardı. Fransa'da, emeklerinin karşılığı mahkumlara ödeniyordu. Bu, şu sorunu ortaya çıkardı: Eğer hapishanedeki işe ücret ödeniyorsa, artık bu iş cezanın bir parçası sayılamazdı; bu yüzden de mahkûm isterse işi yapmayı reddedebilirdi. Dahası, ücret işçinin becerisinin ödülüydü, mahkûmun doğru yola gelmesinin değil: "En kötü vakalar, hemen her yerde en yetenekli işçilerdi; onlar, en yüksek ücreti alan, bu yüzden de pişmanlığa en az yatkın, en itaatsiz mahkûmlardı" (Marquet-Wasselot, alıntılayan Lucas, 324). Hiçbir zaman tam olarak sönmeyen bu tartışma, 1840'ların başında büyük bir hararetle yeniden canlandı. 1840'ların başları, ekonomik kriz dönemiydi; işçilerin kaynaşma içinde olduğu, bir yandan da işçi ile suçlu arasındaki karşıtlığın kristalize olmaya başladığı yıllardı. Atölye-hapishanelere karşı direnişler yapılıyordu; Chaumont'lu bir eldiven yapımcısının Clairvaux'da bir atölye açması üzerine işçiler karşı çıkmışlar, emeklerine saygı duyulmadığını ileri sürüp imalathaneyi işgal etmiş, işvereni bu işten vazgeçmeye zorlamışlardı (Aguet, 30-31). İşçi gazetelerinde de yaygın bir karşı kampanya yürütülüyor, hükümetin "özgür" emeğe ödenen ücretleri düşürmek için iş cezasını teşvik ettiği, atölye-hapishanelerin yol açtığı elverişsiz koşulların kadınların durumunda daha da açık olarak görülebildiği, çalışmadıkları için fuhşa sürüklenen, dolayısıyla da hapse giren kadınların, serbest bırakıldıklarında çalışmayacak oldukları halde, hali hazırda iş başında olanlarla rekabete girdikleri temaları işleniyor (*L'Atelier*, yıl:3, sayı:4, Aralık 1842), en güvenli işlerin mahkûmlara verildiği,"hırsızların sıcak ve korunaklı ortamlarda şapkacılık ya da ince marangozluk gibi işlerle uğraştıkları", bu arada işinden olan şapkacının ise "o insan mezbahasında günlüğü iki franktan üstübeç yapmak zorunda kaldığı" (*L'Atelier*, yıl:6, sayı: 2, Kasım 1845), hayırseverlerin özgür işçilerden çok, hapishanedeki çalışma koşullarına ilgi gösterdiği yazılıyordu: "Eminiz, mahkûmlar eğer cıvayla uğraşacak olsalardı, bilim onları korumakta, işçileri cıva buharından korumakta olduğundan çok daha istekli davranacaktı: Altın kaplamacılar için söyleyecek tek sözü olmayanlar, 'şu zavallı mahkûmların hali ne olacak?' diye feryat edeceklerdir. Ama onlardan başka ne beklenir? İlgi ya da merhamet uyandırmak için, ya katil ya da hırsız olmak gerekiyor". Bütün bunların üstünde ise şu tema yer alıyordu: Eğer hapishane bir atölye haline getirilmek isteniyorsa, bu işin sonu bütün dilenci ve işsizleri oraya doldurmaya varır, Fransa'nın eski *hôpital general'leri* ya da İngiltere'nin işlikleri yeniden kurulmuş olurdu. Basında yazılanların yanı sıra bir de, özellikle 1844 yasasının çıkarılmasından sonra yazılmış dilekçe ve

mektuplar vardı. Paris Meclisi'nin reddettiği bir dilekçede "Bugün bir kaç bin işçinin kısmeti olan işin katil ve hırsızlara verilmek istenmesi insafsızlıktır" ve "Meclis Barrabas'ı bize tercih etmiştir" deniyordu (*L'Atelier*, yıl:4, sayı: 3, Haziran 1844 ve sayı:7, Nisan 1845: yine aynı dönemde, *La Democratie pacifique*). Matbaa işçileri de Melun hapishanesinde bir matbaa kurulacağını öğrendiklerinde, bakana bir mektup yollamışlardı: "Kanunun haklı olarak cezalandırdığı sapkınlarla günlerini büyük fedakârlıkla ve doğru yoldan sapmadan ailelerinin geçimine ve ülkelerinin refahına adayan vatandaşlar arasında tercihinizi yapmış bulunuyorsunuz" (*L'Atelier*, yıl:5, sayı. 6, Mart 1845).

Hükümet ve yönetimin bu kampanyaya verdiği cevap, genellikle pek değişmedi. İş cezası, işsizliğe yol açtığı için eleştirilemezdi; sınırlı kapsamı ve düşük üretimiyle ekonomi üzerinde genel bir etki yaratması söz konusu değildi. Esas yararı, bir üretim faaliyeti olmasından değil, bunun insan mekanizması üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanıyordu. Bir nizam, bir intizam ilkesiydi; dayattığı talepler sayesinde, sert iktidar biçimlerini görünmez kılıyor, örtük bir biçimde işletiyordu; bedenleri düzenli hareketlere alıştırıyor, duygulara kapılmayı ve ilginin dağılmasını önlüyor, daha kolay kabul gören ve iş mantığının bir parçasını oluşturduğundan, mahkûmların davranışlarında daha derin izler bırakan bir hiyerarşi ve gözetimi mümkün kılıyordu; çalışma sayesinde "hapishaneye kurallar girmiştir ve bu kurallar orada, herhangi bir baskı ya da şiddete başvurulmaksızın, kolayca hüküm sürebilir. Mahkûmu istihdam etmek, onu intizama, itaate alıştırmak, aylağa çalışkan ve etkin olabileceğini göstermektir... zamanla mahkûm, hapishanenin değişmeyen düzeninde ve yapması gereken el işlerinde... başıboş hayalgücünü iyileştirecek çareyi bulacaktır" (Beranger). Cezai çalışma, tahrik olmuş, tahrip etmeye yatkın, yaptıkları üzerinde düşünmeyen mahkûmu, görevini aksatmadan yerine getiren bir dişliye dönüştüren bir mekanizma olarak görülmelidir. Hapishane bir atölye değildir; kendiliğinden, mahkûm-işçilerin hem dişli, hem ürün oldukları bir makine haline gelmeli, onları "bir an bile boş bırakmamak üzere meşgul etmelidir. İnsanın vücudu harekete geçirildiğinde, zihni belirli bir şey üzerinde yoğunlaştırıldığında, inatçı düşünceler dağılır, ruh yeniden sükûnet bulur" (Danjou, 180). Eğer son tahlilde, hapishanede çalışmanın ekonomik bir yararı varsa, sanayileşmiş toplumun genel normlarına tabi mekanikleşmiş bireyler üretmesindedir: "Çalışma, modern insanın basiretidir; ahlakın yerini alır, inançlardan kalan boşluğu doldurur ve cümle iyiliğin altında yatan temel ilke sayılır. Çalışma, hapishanelerin dini olmalıdır. Bir makine-toplum için, tamamen mekanik ıslah yöntemleri gereklidir" (Foucher, 64; İngiltere'de, mahkûmları mekanik bir disiplin altına sokmak için, hiçbir nihai ürün yaratmayan "ayakdeğirmeni"* ve tulumba kullanıldı). Makine-insanlar yaratılırken,

**treadmill*; aynı zamanda sıkıcı ve boş iş anlamına geliyor (ç.n.).

proleterler de yaratılmış olur; nihayet "doğru dürüst bir iş için iki el gereklidir"; insan "ya bir meslek sahibi olup kendi emeğinin ürünüyle geçinir, ya da hırsızlık yapıp başkalarının sırtından geçinir" Ama hapishane mahkûmları çalışmaya zorlamasa da, tabiatı gereği, vergilendirme yüzünden, bazılarının başkalarının sırtından geçinmesini dolaylı yoldan içerir: "Hapishanedeki aylaklık sorunu da toplumdakiyle aynıdır; mahkûmlar kendi emekleriyle ayakta durmadıkları taktirde, başkalarının sırtından geçineceklerdemektir" (Lucas, II, 313-14). Mahkûmun kendi ihtiyaçlarını karşılamak için harcadığı emek, haydutu uysal bir işçiye dönüştürür. İşte bu, cezai emeğe ödenen ücretin karşılığıdır. Ücret, varoluş koşulu olarak mahkûma kendi "ahlaki" yapısını dayatır; çalışma "şevki ve alışkanlığı" aşılar (Lucas, II, 243); benim/senin ayrımı bilmeyen suçlulara mülkiyet duygusu verir, onları "alın teriyle kazanılan"a sahip çıkmaya yöneltir (Danjou, 210-11; ayrıca *L'Atelier*, yıl:6, sayı. 2, 1 Kasım 1845); müsrif bir hayat sürmüş olanlara tutumluluğu ve tasarrufu öğretir (Lucas; mahkûmun günlüğünün üçte biri, hapisten çıkacağı gün kendisine teslim edilmek üzere alakonur); ve nihayet, mahkûmdan bir miktar iş yapması istenerek, gösterdiği gayret ve terakkinin niceliksel olarak ifade edilebilmesini mümkün kılar (Ducpetiaux, 30-31). Cezai emeğe ödenen ücret, üretimi ödüllendirmez; bireyi ıslaha sevketme ve gösterdiği terakkiyi ölçme işleyini görür. Yani bu ücretler yasal birer kurgudan ibarettir; çünkü işgücünün "serbest" karşılığını değil, ıslah teknikleri açısından sonuç vermesi beklenen ince bir hesabı temsil eder.

O halde, cezai emekten beklenen yarar nedir? Kâr değil, yararlı bir becerinin edinilmesi de değil, yalnızca bir iktidar ilişkisinin, içi boş bir ekonomik biçimin, kişiye boyun eğdirme ve onu bir üretim cihazına uyarlama projesinin gerçekleştirilmesidir cezai emek. Clairvaux'daki kadınlar atölyesi, cezai çalışmanın kusursuz imgesidir; insan makinesinin hiç aksamadan, sessizlik içinde işleyişi, manastırın düzenli katılığını akla getirir: "Üstünde bir çarmıh olan büyük tahtta başrahibe oturur; önünde iki sıra halinde mahkûmlar kendilerine verilen işi yaparlar ve hemen hemen bütün iş dikiş nakış olduğundan, hiç kesintiye uğramayan mutlak bir sessizlik sağlanır... İnsana öyle gelir ki, burada havanın kendisi bile nedamet ve kefaret solumaktadır. İnsan gayri ihtiyari geçmişe, bu eski mekânın en muhterem geleneklerinin yaşadığı zamanlara döner; gözlerinizin önünde, dünyaya veda edebilmek için kendilerini buraya kapatan gönüllü tövbekârlar gelir" Şimdi bunu şununla karşılaştırın: "Bir pamuklu bez fabrikasına girdim; işçilerin konuşmalarını ve makinelerin uğultusunu dinleyin. Onca erkek, kadın ve çocuğun bir araya gelmesinden kaynaklanan düşünce ve ahlak karmaşasıyla karşılaştırıldığında, bu mekanik hareketlerin düzenliliği ve önceden kestirilebilirliğinden daha çarpıcı bir kontrast var mıdır yeryüzünde?" (Foucher 20).

3. Hapishane, çok daha önemli bir başka yönü açısından da "özgürlükten men" işlevinin ötesine geçmektedir. Gittikçe artan bir biçimde cezanın tadilinin bir aracı olmakta, cezayı infaz yetkisini kullanırken, en azından kısmen, kendi ilkelerini koyma hakkına sahipmiş gibi davranmaktadır. Kuşkusuz hapishaneye 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılda böyle bir "hak" verilmemişti; yalnızca, kefaletle bırakma, gözetim ve ıslahevlerini örgütleme gibi kısmi bazı haklar söz konusuydu. Ancak belirtmeliyiz ki, hapishane yönetimi oldukça erken dönemlerden beri, cezanın tadilinin hapishanenin iyi işlemesinin, yasaların yüklediği ıslah görevini yerine getirebilmesinin temel şartı olduğunu iddia etmiştir.

Aynı şey ceza süresi için de geçerlidir. Ceza süresi, cezanın niceliğini tam olarak belirlemeyi, cezaları şartlara göre derecelendirmeyi ve yasanın verdiği cezaya az çok ücret sisteminin kesin mantığını vermeyi mümkün kılar. Ama ceza süresi değiştirilemez biçimde sabit görüldüğünde, ıslahın mahkûma hitap etmeme riskiyle karşı karşıya kalınır. Bu yüzden ceza süresi suçun "değişim değeri"nin karşılığı olmamalı, hapis süresince mahkûmun gösterdiği yararlı değişime göre ayarlanmalıdır. Bir zaman ölçümü değil bitimli bir zamanlama olmalı, ücret biçiminden çok bir ameliyat biçimini almalıdır: "Nasıl bilge bir doktor hastasının tam olarak iyileşip iyileşmediğine bakarak tedaviyi keser ya da sürdürürse, mahkûm da tam anlamıyla ıslah olduğunda cezası son bulmalıdır, çünkü bu durumda hapis artık yararsız hale gelmiştir; sürdürüldüğü takdirde de ıslah olmuş birey için insanlık dışı bir uygulama, devlet içinse bir külfet haline gelir".[10] Bu yüzden cezanın gerçek süresi yalnızca suçun niteliğine ve işlendiği koşullara göre değil, aynı zamanda cezanın bizzat gerçekleşme koşullarına bağlı olarak da verilmelidir. Bu, şu anlama gelir: Cezanın bireyselleştirilmesi, suçtan sorumlu faili, suçun hukuki öznesini, yani suç işleyen bireyi değil, kontrol altında gerçekleştirilen bir dönüşümün nesnesi olan, hapishane aygıtı içinde alıkonan, dönüştürülen ya da buna direnen, yani cezalandırılan bireyi temel alır. "Sorun, kötü yola sapan kişiyi ıslah sorunudur yalnızca. Bu gerçekleşir gerçekleşmez, suçlu yeniden topluma dönmelidir" (C. Lucas, *Gazette des tribunaux*'dan alıntı, 6 Nisan 1937).

Hapsin süresi ve kapsamı, artık yalnızca işlenen suçun tabiatına göre saptanmamalıdır. Suçun yargısal ağırlığı, mahkûmun karakterinin ve ıslaha yatkınlığının tek göstergesi olamaz. Özellikle de, ceza yasasının hapis ve ağır çalışma hapsi ayrımını yaparken gözettiği ağır suç-hafif suç ayrımı, ıslah açısından işlevsel değildir. Bunlar, bakanlığın 1836'da yürüttüğü soruşturma sırasında *maison centrale* yöneticilerinin hemen hemen hepsi tarafından dile getirilen görüşlerdi: "Ağır suçluların davranışları, hafif suçlularınkine oranla çok daha iyi; ağır suçlular, yankesicilere, ahlak düşkünlerine, serserilere göre daha itaatkâr, daha çalışkanlar".[11] Böylece, cezanın katılığının suçun

Fresnes hapishanesinin konferans salonunda alkolizmin kötülükleri üzerine konferans.

ağırlığıyla doğru orantılı olmaması ve cezanın bir kerede ve nihai olarak saptanmaması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bir ıslah operasyonu olarak, hapsin kendi gerekleri ve tehlikeleri vardır. Hapsin evrelerini, uygulanan sertliğin dozundaki artışı ve bunu izleyen azalmaları belirlemesi gereken hapsin uyandırdığı etkilerdir, ki Charles Lucas buna "ahlaki değerlerin değişken sınıflandırılması" der. Cenevre'de 1825'ten beri uygulanan kademeli sistem, Fransa'da da sık sık savunulmuştur (Fresnel, 29-31). Örneğin üç farklı evre tanımlanmış, bütün mahkûmlar için geçerli olan genel bir sınama evresi, bir cezalandırma evresi ve ıslah olma yolunda terakki gösterenler için bir ödüllendirme evresi (Lucas, II, 440) saptanmıştır. Ya da dört dönem tanımlanmıştır: Gözdağı verme dönemi (çalışmadan, iç ya da dış herhangi bir ilişkiden mahrumiyet), çalışma dönemi (mecburi aylaklık döneminden sonra mahkûma bir hak gibi görünen çalışma ve tecrit), ahlak aşılama dönemi (yöneticilerin ve resmi ziyaretçilerin sık sık attıkları "nutuklar") ve toplu çalışma dönemi (Duras). Her ne kadar cezalandırma ilkesi yasal bir kararsa da, cezalandırmanın idaresi, niteliği ve katılığı, cezanın etkilerini bizzat üretildiği cihaz içinde yönlendiren özerk bir mekanizmaya ait olmalıydı. Sadece hapishane kurallarına saygı duyulmasını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda hapishane uygulamalarını mahkûmlar üzerinde etkili de kılacak bütünlüklü bir ceza ve ödüllendirme rejimi öngörülüyordu. Sonunda yasal otorite de bunu kabul etti: "Hapishanelerle ilgili bir kanun taslağı yüksek mahkemeye çıkarıldığında, mahkeme görüşünü şöyle belirtmişti: Mahkûmları parayla, daha iyi beslenme, hatta cezanın süresinin azaltılması yoluyla ödüllendirme fikrine şaşmamak gerek; eğer mahkûmlara iyi-kötü kavramlarını aşılayabilecek, onları ahlak üzerinde düşündürebilecek ve kendi gözlerinde biraz değer kazanmalarını sağlayabilecek birşey varsa, o da sonunda bir ödül alabilecekleri ihtimalidir" (Lucas, II, 441-2).

Kabul edilmelidir ki, yasal otoritenin, ceza süresi boyunca uyarlamalar yapan bütün bu işlemleri doğrudan denetlemesine imkân yoktur. Sorun aslında, tanımları gereği ancak cezai hükümden sonra devreye girebilecek ve ancak işlenen suç dışında birşeye dayandırılabilecek tedbirlerle ilgilidir. Bu yüzden, cezanın bireyselleştirilmesi ya da uygulamada değişiklikler yapılması sorunu söz konusu olduğunda, hapishaneyi yönetenlerin özerk olması şart olmaktadır. Islah görevini yerine getirenler cezalandırma yetkisini elinde bulunduranlardan çok, danışmanlar, hapishane yöneticisi, vaiz ve eğitimcilerdir. Cezanın bu iç tadiline —hafifletilmesine hatta durdurulmasına— dayanak teşkil etmesi gereken şey, suçun atfedilmesi şeklinde bir hüküm değil, bu denetçilerin (gözlem, teşhis, nitelendirme, enformasyon, tasnif şeklindeki) yargılarıdır. Bonneville 1846'da sunduğu şartlı tahliye projesini "yasal otoritenin onayına bağlı olarak yönetimin, yeterli bir kefaret süresi sonunda tama-

men ıslah olmuş mahkûmu en küçük bir haklı şikayet durumunda tekrar hapishaneye iadesi şartıyla geçici olarak serbest bırakma hakkı" olarak tanımlamıştı (Bonneville, 5). Eski ceza sisteminde hakimlerin cezayı tadil etmesine, hükümdarın da isterse yoksaymasına imkân veren ve modern kanunların adli gücün elinden aldığı bütün bu "keyfilik" yavaş yavaş cezayı idare eden ve denetleyen gücün cephesinde yeniden oluşmuştur. Gardiyanın sahip olduğu bilginin egemenliğidir bu: "O hapishanenin mutlak hükümranlığı ile donatılmış gerçek bir hakimdir... ve görevini layığıyla yerine getirebilmesi için erdemleri en derin insanlık bilgisiyle birleştirmesi gerekir" (Berenger).

Ve böylelikle, ceza sisteminin işleyişinin asıl başlangıç noktası olmasına rağmen, bugün çok az hukukçunun tereddütsüz kabullenmeye cesaret edebileceği bir ilkeye geliyoruz: Charles Lucas tarafından açık seçik formüle edilen bu ilkeye Hapishane Özerkliği Bildirgesi diyelim —Hapishaneye idari bağımsızlıktan öte, ceza sisteminin içinde bir güç odağı olmak atfediliyordu. Hapishanenin sahip olduğu hakların bu şekilde tasdiki kendini bir ilke olarak şu biçimde ortaya koyar: Cezai hüküm tesadüfi bir birimdir; ve parçalara ayrılması gerekir, ceza kanunlarını kaleme alanlar fiilleri tasnif, cezayı tayin eden yasama düzeyiyle hüküm veren yargı düzeyini ayırt etmekte haklıydılar; ve şimdi yapılması gereken bu hüküm düzeyine nelerin dahil olduğunu (fiilden ziyade failleri değerlendirmek, "fiillere birbirinden çok farklı ahlaklar yükleyen kasıtları" ölçmek ve bu yolla eğer mümkün olursa yasama organının takdirini gözden geçirmek) analiz etmek ve belki de en önemlisi "cezaevi yargısı"na bir özerklik kazandırmaktır, öyle ki mahkemenin takdiri sadece bir önhükümden ibaret olsun: Failin ahlakı "ancak sınavdan geçirildiğinde değerlendirilebilir. O yüzden hakim, verdiği yargıların zorunlu ve ıslah edici bir denetimini talep eder; ve bu denetimi hapishane sağlar" (Lucas, II, 418-22).

Bir yasal gözaltı olarak hapishanenin —ya da "hüküm" düzeyine nazaran "ıslahevi" düzeyinin— bir ya da bir dizi aşırılığından söz etmek mümkün. Bu aşırılık, çok eski dönemlerden beri, hapishanenin doğuşundan bu yana, ya gerçek pratikler ya da projeler olarak mevcuttu. Sonraları, bir yan etki olarak ortaya çıkmadı. Devasa ıslah mekanizması hapishanenin işleyişiyle çok yakından bağlantılıydı. Bu özerkliğin belirtileri, gardiyanın "amaçsız" şiddet eylemlerinde ya da kapalı bir cemaatin bütün ayrıcalıklarına sahip olan hapishane idaresinin despotizminde açıkça kendini göstermektedir. Köklerini başka yerlerde, özgürlüğün men edilmesinin —ideal bir mülk üzerindeki bu kanuni tasarrufun— başlangıçtan beri bireyleri dönüştürücü, pozitif ve teknik bir rol oynadığı varsayımında aramak gerekir. Ve bu operasyon için ıslahevi mekanizması üç büyük rejime müracaat eder: Politik-ahlaki rejimden bireysel tecrit ve hiyerarşiyi, ekonomik modelden mecburi işe uygulanan zoru, teknik-

tıbbi modelden tedavi ve normalleştirmeyi devralır: Hücre, atölye, hastane. Hapishanenin gözaltından farkı, disiplin tekniklerinden ibarettir. Ve yasal olana yapılan bu disiplin ilavesine, kısaca "ıslah etme"* diyoruz.

Bu ilave hemen benimsenmedi. Herşeyden önce ilke düzeyinde bir tartışma vardı: Tıpkı bugünkü yöneticiler gibi, ama dilin olanca diriliğiyle Decazes cezanın özgürlüğün men edilmesinden ibaret olduğunu savunuyordu: "Yasa, hükümlüyü yolladığı hapishanede de izlemelidir" (Decazes). Ama karakteristik bir biçimde, kısa bir süre sonra bu tartışmalar, eklenen ıslah etme işlevini, kimin kontrol edeceğine dair bir mücadeleye dönüştü; hakimler ıslah mekanizmaları üzerinde bir teftiş hakkı talep ettiler: "Mahkûmların ahlaki aydınlanmaları için çok sayıda işbirliğine ihtiyaç vardır; ve bu sadece müfettişlerin, gözetim komisyonlarının ve hayırsever derneklerin ziyaretiyle gerçekleşebilir. Yani yardımcılara ihtiyaç vardır ve bunları düzenleyecek olan hakimdir" (Ferrus, viii, 1847'de çıkan bir yasa gözetim komisyonlarını kurdurtmuştu). Bu dönemden itibaren, "ıslah" düzeni yeterince kök salmıştı, artık onun ortadan kaldırılması değil, nasıl kontrol altında tutulacağı söz konusuydu. Bu durum hapis cezasını saplantı haline getirmiş hakim imgesinin, bir yüzyıl sonra da gayrımeşru, hatta deforme bir çocuğun doğmasına yol açtı: Cezaları belirleme yetkisiyle donatılmış bir sulh hakimi.

Islah etme, hapsetmenin çok ötesinde, sadece kendini kabul ettirmekle kalmayıp cezai adaletin tümünü ele geçirdiyse, hakimleri bile esir aldıysa, bu sonsuz labirenti haline getirdiği bilgi ilişkilerine suçlular üzerindeki adaleti sokabilmiş olmasındandır.

Cezanın uygulandığı yer olan hapishane, aynı zamanda cezalandırılan bireylerin gözetlendiği yerdir. Bu iki biçimde olur: Önce, tabii ki gözetim, ama aynı zamanda her mahkûmun hal ve gidişi, en gizli ruh halleri, zaman içindeki düzelmesi üzerine bilgi birikimi. Hapishaneler mahkûmlar üzerine klinik bilginin toplandığı yerler olarak görülmelidir: "Islah sistemi *a priori* değil, toplumsal durumdan çıkarsanmış bir kavramdır. Hastalığın yeri ve seyrine bağlı olarak tedavinin değişkenlik gösterdiği ahlaki hastalıklar ve sağlık bozuklukları vardır" (Faucher, 6). Burada iki temel mekanizma söz konusudur: Mahkûmu sürekli gözlem altında tutmak mümkün olmalı, hakkındaki bütün raporlar kayda geçirilmeli ve hesaba katılmalıdır. Aynı zamanda gözetim ve gözlem, güvenlik ve bilgi, bireyselleştirme ve totalizasyon, tecrit ve şeffaflık içeren Panoptikon teması imtiyazlı uygulama alanını hapishanede buldu. İktidarın kendini gerçekleştirmesinin somut biçimleri olarak panoptik prosedürler —en azından daha yoğun biçimleriyle— çok yaygınlaştıysalar da,

* "ıslah etme", "ıslahevi" anlamına gelen *penitentiary* sözcüğü, "tövbe etmek", "nedamet getirmek" anlamına gelen *penitence* sözcüğünden türetilmiştir (ç.n.)

Bentham'ın ütopyası gerçek anlamıyla ancak ıslahevlerinde vücut bulabildi. 1830'larda Panoptikon çoğu hapishane projesinin mimari programı oldu. "Disiplinin zihnini taşta" (Lucas, I, 69) ifade etmenin; mimariyi iktidarın uygulamaları karşısında şeffaf kılmanın;[12] güç ya da şiddete dayalı başka sınırlandırmaların yerine mutlak gözetimin yumuşak uygulamalarını geçirmenin; mekânı, yeni ıslah teorisinin ve kanunların insaniliğine göre düzenlemenin en doğrudan biçimiydi Panoptikon: "Bir yandan yetkililerin, öte yandan mimarın şu sorunun cevabını bilmeleri gerekiyordu: Hapishaneler hafif cezalar ilkesine göre mi düzenlenecekti, yoksa insanların sapkınlıklarının temel nedenlerine inerek hidayete ermelerine imkân veren yönetmeliklere göre mi?" (Battard, 4-5).

Kısacası, amacı mahkûmun kendini "Yunan filozofunun camekânındaymış gibi" (Harou-Romain, 8) şeffaf hücreler içinde bulacağı ve merkezi bir noktadan sürekli bir gözün mahkûmları ve çalışanları kontrol ettiği bir hapishane-makinası[13] kurmaktır. Bu iki ihtiyacın etrafında çok sayıda varyasyon mümkündür: Tam anlamıyla Bentham'ın Panoptikon'u, yarım daire, haç-plan, yıldız biçimi. Bütün bu tartışmaların ortasında, 1841'de İçişleri Bakanı, temel ilkeleri özetler: "Merkezî teftiş salonu sistemin mihveridir. Merkezî bir gözetim noktası olmaksızın, gözetim garantili, sürekli ve genel olmaktan çıkar; çünkü hücreleri doğrudan denetleyen gardiyanın faaliyetine, şevkine ve zekâsına tam bir güven duymak mümkün değildir... Bu yüzden de mimar bütün dikkatini bu konu üstünde yoğunlaştırmalıdır, mesele bir disiplin ve ekonomi meselesidir. Gözetim ne kadar kolay ve tam olursa, firar teşebbüslerine ve mahkûmlar arasındaki iletişime karşı binanın sağlamlığında tedbirler aramak o kadar gereksizleşir. Gözetimin mükemmel olması için, müdürün ya da başgardiyanın, kımıldamadan ve gözükmeden, sadece bütün hücrelerin girişlerini ve camsız kapıları açık olduğu zaman bir çoğunun içlerini görmesiyle olmaz, aynı zamanda her katta mahkûmlara muhafızlık eden gardiyanları da gözetleyebilmesi gerekir... Daire ya da yarım daire hapishane formülüyle, tek bir merkezden bütün mahkûmları hücrelerinin içinde ve gardiyanları teftiş galerileri içinde görmek mümkün olur" (Ducatel, 9).

Islahevi-Panoptikon aynı zamanda bir bireyselleştirme ve sürekli dokümantasyon sistemiydi. Bentham'ın şemasının türevlerinin hapishane binaları için tavsiye edildikleri yıl, "ahlaki muhasebe" sistemi de mecburi tutuldu. Her hapishanede, yöneticinin ya da başgardiyanın, vaizin ve eğiticinin her mahkûm hakkında gözlemlerini yazmalarını gerektiren standart bir form: Bu hapishane yönetiminin bir tür *vade mecum*'udur*, her vakayı, her durumu değerlendirmeyi mümkün kılar ve sonuç olarak, tek tek her mahkûma nasıl bir tedavi uygulanması gerektiği bilinmiş olur (Ducpetiaux, 56-7). Başka,

* *vade mecum*; temel başvuru kaynağı, elkitabı (ç.n.).

Fig. I.—Elevation.

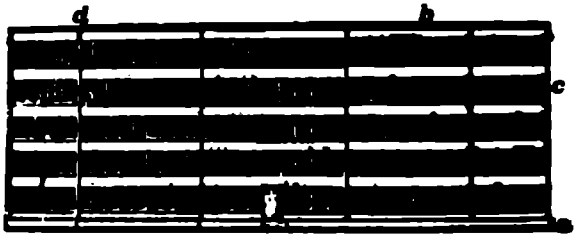

Figure 25a

Fig. II.—Section

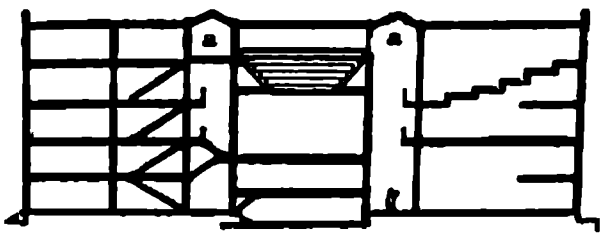

Fig. III.—Ground Plan.

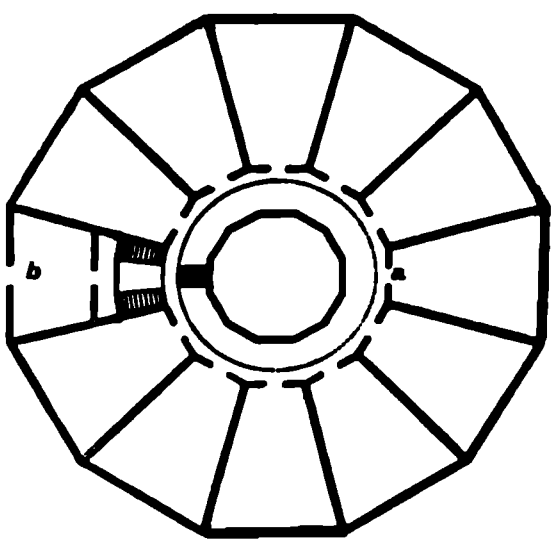

Figure 25b

Industry House Establisment for 2000 Persons of all Ages,
Jeremy Bentham, 1797.

Aydınlanma mimarları Boulee ve Ledoux'un 18.yy'ın sonunda yaptıkları, geleneksel stillerin ifade biçimlerinden arınmış, küre, silindir, küp gibi saf formlardan oluşan bina resimleri, önlerindeki 1 yüzyıl boyunca itibar görmeyecek bir formel sadeleşme ütopyasını temsil ediyorlardı. Bir başka aydınlanmacı olan Jeremy Bentham'ın hem "Panopticon"u (1791) hem de onun daha sadeleşmiş ve geliştirilmişi olan "Industry-House Establishment for 2000 Persons of all Ages"i (1797), sadece dış kabukları ile değil, aynı zamanda da tüm mekânsal kurguları ile içerdikleri ütopyayı taşıyorlardı. Bunlar bütün ayrıntılı çizimlerine ve betimlemelerine rağmen, en soyut ve en kuşatıcı modellerdi: çizilen tek bir binadır, ama aynı zamanda da bütün binalardır: hapishane, hastane, fabrika, toplu konut vs. İçiçe geçmiş 2 silindirden oluşmaktadırlar. Dış çemberde binanın asıl işlevine göre kullanılabilecek birbirini tekrarlayan birimler (hapishane hücreleri, hasta odaları, üretim birimleri, konut birimleri vs), merkezde ise toplanma ve denetleme işlevleri vardır. İki silindiri birbirinden ayıran bölge ise sirkülasyon galerisidir. Ayrıca Bentham hem önerdiği iskelet sistemi ile, kapı, merdiven, korkuluk vb. yapı elemanları için düşündüğü prefabrik aksamla 20 yy'ın başından itibaren yoğun olarak gündeme gelecek olan yapımda endüstrileşme temasının, hem de önerdiği dış kabuğun formu ile yine bu yıllarda yaygınlaşacak olan bir sadelik ve geometrinin habercisi oluyordu. Böylece Bentham fonksiyonel ve formel fazlalıklarından arındırıldığında geriye tek bir binanı kaldığını göstelir. Ama bununla da yetinmez resimleri daha evrensel ve kuşatıcıdır; sadece tek tek binaları değil, aynı zamanda da topyekün yapılı çevreyi temsil eder. Bentham 19. yy. şehrinin de habercisi ve ideologudur: Ortaçağ'ın organik şehri yerine, işlevlerine ayrışmış şehir strüktürünü öngörür: merkezde kamusal alanlar (ticaret, yönetim, eğlence) ve toplanma, çevrede özel alanlar (ikamet) ve tecrit ve bütün bu işlevleri ayrıştırıp sıraya sokan hiyerarşik sirkülasyon şebekesi. 19 yy şehri bir bakıma bu şemayı tekrarlamıştır, ancak şema yine de ütopiktir. Bireylerin ekonomi ve hukuk nezdindeki fırsat ve hak eşitliği ütopyasını mekânda tekrar eder; mekânın homojen dağılımına göre kurulmuştur. Bir başka deyişle, fonksiyonlar dışında oluşabilecek niteliksel bir farklılaşmaya yer vermez. Oysa şehrin kendisi heterojendir, farklı sınıfları barındırır (ayrıcalıklı semtler- çöküntü mahalleleri), dinamiğini bunların mekân içindeki hareketinden alır (bir semtin prestij kazanması ya da kaybetmesi) üzerindeki tasarruflarla biçimlenir (spekülasyon, rant, plan) Bu nedenle Bentham'ın tasarısını 19. yy şehrinin gerçekçi bir resmi olarak görmek doğru olmaz. Olsa olsa şehir planı da dahil her türlü kurumsal tasarrufun, 19. yy. ütopik girişimlerinin, özellikle de Robert Owen'ın (Village of Unity, New Lanark, New Harmony) habercisi olarak tanımlanabilir. *(İ. Bilgin)*

daha kapsamlı kayıt sistemleri ya planlandı ya uygulamaya sokuldu. (Mesela Gregory, 199 ff; Grellet-Wammy, 23-5 ve 199-203 ile karşılaştırın.) Esas amaç hapishaneyi, ıslah pratiğinin uygulanmasını düzenlemeye yönelik bilgi birikimi oluşturacak bir yer haline getirmekti. Hapishane sadece hekimlerin kararlarını bilmekle ve onları yerleşik nizamlara göre uygulamakla kalmayacaktı: Aynı zamanda cezai tedbiri bir ıslah işlemine —suçun gerektirdiği cezayı mahkûmu topluma yararlı kılacak bir ıslah haline getirmeyi— mümkün kılmak için mahkûmlardan gerekli bilgi birikimini sürekli olarak söküp alması gerekiyordu. Islah rejiminin özerkliği ve yarattığı bilgi cezanın yararlılığını arttırır, ki yasa bunu ceza felsefesinin temel ilkesi haline getirmiştir: "Yönetici tek bir mahkûmu dahi bir an bile gözden kaybetmemelidir, çünkü mahkûm hapishanenin neresinde olursa olsun, ister giriyor ister çıkıyor olsun, ya da isterse orada kalıyor olsun, yönetici herhangi bir konumda bulunmasının veya bir konumdan diğerine aktarılmasının motiflerini açıklayabilmelidir. Tam bir muhasebecidir o. Her mahkûm onun için, bireysel eğitim alanında, ıslah faiziyle yatırılmış bir sermayedir" (Lucas, II, 449-50). Etkin bir mekanizma olarak, ıslah uygulaması cezai sistem ve masif cezaevlerinin inşasına yatırılan sermayeden bir kâr yaratır.

Benzer biçimde, suçlu, tanınması gereken bir birey haline gelir. Bu bilgi gereksinmesi, başlangıçta, hükme maddiyat kazandırmak ve gerçek suç derecesini saptamak için yasalara konmamıştı. Ancak mahkûm olarak, cezai mekanizmaların uygulama noktasında, suçlu kendisini muhtemel bir bilginin nesnesi olarak bulur.

Fakat buradan anlaşılmaktadır ki, kendisine refakat eden bütün teknolojik programla birlikte ıslah mekanizması tuhaf bir ikameye yol açar: Adaletten bir hükümlüyü devraldığına hiç şüphe yoktur; fakat onun üzerinde işlemesi gereken şey, elbette suç, hatta suçlu bile değil, yalnızca düzeltici bir teknoloji açısından anlamlı olduklarından, en azından başlangıçta hüküm çerçevesinde hesaba katılmamış olan değişkenlerce tanımlanmış daha değişik bir nesnedir. Islah mekanizmasının mahkûm yerine ikame ettiği bu yeni karakter, "suçlu"dur (*delinquet*).

Suçlunun yasayı ihlâl eden kişiden farkı, onu karakterize etmek için fiilinin değil hayatının daha açıklayıcı olmasıdır. Islah uygulaması, eğer tam anlamıyla bir yeniden eğitim olacaksa, "suçlu"nun bütün varlığına yönelmeli, hapishaneyi hayatının tepeden tırnağa gözden geçirildiği bir tür yapay ve zorlayıcı bir tiyatro haline getirmelidir. Kanuni ceza tek bir fiile dayanır, cezai teknik ise bir hayata. Dolayısıyla bir hayatın tüm sıkıcı ayrıntılarını bilgi biçiminde yeniden oluşturmak, bu bilgideki boşlukları doldurmak ve zor uygulaması ile bunun üzerinde işlemde bulunmak cezai tekniğin işidir. Bu bi-

yografik bir bilgi ve bireysel hayatları düzeltmeye yönelik bir tekniktir. "Suçlu"nun gözlemlenmesi sadece suçun koşullarına değil, nedenlerine de uzanmalıdır (sırasıyla ruhsal olarak suça yatkınlığını, toplumsal durumundan ötürü kazandığı suç istidadını ve karanlık mazisini ortaya çıkarabilmek için), suçlunun hayat hikâyesi içinde aranmalıdır. Bu biyografik araştırma ıslah sisteminde ahlakların tasnifi için bir şart olmadan önce, cezaların tasnifi için ön soruşturmaların temel bir parçasıdır. Ve mahkûma mahkemeden hapishaneye kadar refakat etmelidir, hapishane müdürünün görevi sadece mahkûmu kabul etmek değil, içerde olduğu sürece ona dair çeşitli etkenleri tamamlamak, denetlemek ve düzeltmektir (Lucas, II, 440-2). Soruşturmanın suç için sorumluluk yüklediği sanığın berisinde, biyografik bir araştırmanın oluşumuna işaret ettiği bir suçlu (*delinquent*) vardır. "Biyografi"nin devreye girmesi, ceza tarihi açısından önemlidir. Çünkü "suçlu"yu suçtan önce ve hatta suçun dışında var eder. Ve, bu yüzden de, psikolojik bir nedensellik, yasamaya atfedilen sorumluluğun bir kopyasını çıkararak sonuçlarını muğlaklaştırır. Tam bu noktada içinden hâlâ çıkamadığımız "kriminolojik" labirente girmiş oluruz: Sorumluluğu azalttığı için her belirleyici etken suçun failine daha da ezici bir suçluluk damgası vurur ve daha da katı ıslah önlemlerinin alınmasını gerektirir. Tıpkı suçlunun biyografisinin cezai pratikte suçu tartmakta kullanılan koşullar analizini taklit etmesi gibi, cezai söylemle psikiatrik söylemin birbirlerinin sınırlarını aştıkları görülür; işte burada, kesiştikleri bu noktada tüm bir biyografi çerçevesinde bir nedensellik ağı oluşturmaya ve bir ceza-düzeltme hükmü vermeye imkân sunan "tehlikeli" birey kavramı doğar.[14]

Suçluyu suç işlemiş kişiden ayırt eden, sadece yaptıklarının faili değil (özgür, bilinçli iradenin sabit kriterleri açısından sorumlu olan fail), ama suçuna karmaşık bir yığınla bağlı olmasıdır (içgüdüler, dürtüler, eğilimler, karakter). Islah tekniği faille cürüm arasındaki ilişkiye değil, suçlu ile suç arasındaki bağa yöneliktir. Bütün suçluluk fenomeninin en tuhaf yaratığı olan "suçlu", herbiri kendine özgü karakteristikleri olan ve özel bir tedavi gerektiren güya doğal tipler içinde sınıflandırılır, ki bunu Marquet-Wasselot 1841'de "hapishanelerin etnografisi" olarak adlandırmıştır; "Mahkûmlar... kendi alışkanlıkları, içgüdüleri ve ahlaklarıyla aynı halk içinde farklı bir halktır" (Marquet-Wasselot, 9). Burada hâlâ suçluların dünyasının "pitoresk" tasvirlerine çok yakınız, ki bu çok eskilere dayanan ve 19. yüzyılın başlarında, diğer sınıfların ve ırkların bambaşka bir canlı türüymüş gibi algılandıkları bir dönemde yeniden canlılık kazanan bir gelenektir. Sosyal alt-türler zoolojisi ve kendi görenek ve dilleriyle suçlular topluluğunun etnolojisi, bir parodi biçiminde ortaya çıkmaya başlamıştı. Fakat bir yandan da suçlunun hem doğal, hem sapkın bir tipolojiye dahil olacağı yeni bir nesnellik oluşturulmaya çalışılıyordu. İnsan türü içinde patolojik bir boşluk olan suçluluk, marazi

sendromlar olarak ya da büyük teratolojik* biçimler olarak analiz edilebilir. Ferrus'un tasnifinde eski suç "etnografi"sinin sistematik bir suçlu tipolojisine dönüştürülmesinin ilk örneklerinden birine şahit oluyoruz. Analiz, kuşkusuz ki zayıftır, ama oldukça açık biçimde suçlunun kanunlara göre değil, normlara göre belirlenmesi ilkesini ortaya koyar. Üç tip hükümlü vardır; birinci grup "bizim sahip olduğumuz zihni melekelerden daha fazla zekâ kapasitesine" sahiptir, ama ya "örgütlenmelerindeki temayüller" ve "doğuştan istidat"ları nedeniyle, ya da "habis bir mantık", "hakkaniyetten uzak bir ahlak anlayışı", "toplumsal görevlere karşı tehlikeli bir tavır" nedeniyle baştan çıkmışlardır. Bu kategoriye girenlerin gece tecrit edilmeleri, havalandırmaya tek başına çıkartılmaları, ille de başkalarıyla karşı karşıya gelmeleri gerekiyorsa "eskrimde ya da taş keserken kullanılanlar gibi tel kafesten hafif bir maske" takmaları şart koşuluyordu. İkinci kategoriye girenler "utanç ya da şeref konusunda umursamazlıkları, korkaklıkları, yani tembellikleri nedeniyle ve kötü tahriklere direnç gösterememeleri yüzünden kötülüğe itilen sefih, aptal veya pasif suçlu"lardır; onlar için uygun olan rejim cezalandırmadan çok eğitimdir; ve eğer mümkünse karşılıklı eğitim: geceleri tecrit, gündüzleri birlikte çalışma, yüksek sesle olmaları şartıyla izin verilen karşılıklı konuşmalar, başarının ödüllendirildiği bir soru-cevap seansının izlediği bir toplu okuma. Son olarak da "kendini örgütleme yetersizliği dolayısıyla düşünce ürünü bir çaba ve tutarlı bir irade gerektiren herhangi bir meslek tutmaya, dolayısıyla işte zeki işçilerle rekabet etmeye muktedir olmayan ve ne toplumsal görevlerini bilecek kadar eğitimleri, ne de bu gerçeği anlayacak veya şahsi içgüdüleriyle mücadele edecek kadar zekâları bulunmadığından, tam da bu yetersizlik yüzünden kötülüğe sürüklenen ahmak ya da beceriksiz hükümlüler vardır. Bunlar için tecrit sadece ataletlerinin teşviki anlamına gelir; o yüzden toplu olarak ama kollektif faaliyet tarafından sürekli uyarılan ve sıkı bir gözetimden geçen küçük gruplar halinde yaşamaları uygundur" (Ferrus, 182 ff ve 278 ff). Böylelikle, fiillerin ve içinde oluştukları şartların yargısal tanımından çok farklı olarak, suçlular ve onların türü hakkında "pozitif" bir bilgi zamanla oluşmaya başladı; ama bu bilgi bireyin deliliğini devreye sokan ve dolayısıyla, fiilin cürüm karakterini ortadan kaldıran tıbbi bilgiden de farklıdır. Ferrus ilkeyi oldukça açık biçimde ortaya koyar: "Bir bütün olarak göz önüne alındıklarında, suçluların delilerden geri kalır hiçbir tarafı yoktur. Hatta taammüden yoldan çıkmış insanlarla karşılaştırma yapmak delilere haksızlık olacaktır." Bu yeni bilginin görevi, fiili bilimsel olarak suç sıfatıyla ve herşeyden önce de bireyi suçlu (*delinquent*) sıfatıyla tanımlamaktır. Kriminoloji bu temel üzerinde yükselir.

Ceza adaletinin muhatabı pekâlâ suç işleyen kişi olabilir, ama ıslah cihazının

* *teratoloji*: kusurlu organ ve doku oluşmasını inceleyen bilim dalı (ç.n.)

muhatabı başka bir şeydir: Bir tür anomaliyi temsil eden biyografik bir birim, tehlike nüvesi olan suçlu. Yasaların tarif ettiği gibi özgürlükten men anlamına gelen hapis cezasına, hapishane ek olarak "ıslah etme"yi ekledi. Yasanın mahkûm ettiği bireyle bu yasayı gerçekleştiren bireyin arasında üçüncü bir şahsiyet ortaya çıkar: İşkence gören suçlunun kızgın demirle dağlanan, parça parça edilen, yakılan, yok edilen gövdesinin ortadan kalktığı noktada, mahkûmun gövdesi belirir, ki bu beden cezalandırma gücünün bir uygulama noktası olarak ceza mekanizması tarafından üretilen ve bugün hâlâ ıslah bilimi olarak adlandırılan dalın nesnesi olan "suçlu"nun bireyselliğinin ve "kriminal"in küçük ruhunun aynasıdır. Hapishanenin suçlu ürettiği söylenir; mahkemelerin önüne, hapse yollananları nerdeyse kaçınılmaz bir biçimde yeniden çıkardığı doğrudur. Fakat bir anlamda daha, yani kanun ve suçun, hakim ve sanığın, mahkûm edilenle infaz edenin işleyişi içine bunları birbirine bağlayan ve 150 yıl boyunca onları aynı tuzağa düşürmüş olan suçluluğun elle tutulmayan gerçekliğini getirmiş olmasıyla da suçlu üretmiş olur.

Islah tekniği ve suçlu bir anlamda ikiz kardeşlerdir. Bilimsel bir rasyonalite sayesinde suçlunun keşfedilmesiyle bizim eski hapishanelerimize ıslah tekniğinin inceliklerinin girdiği doğru değildir. Hukuğun soyutlamaları ve katılıkları yüzünden bir türlü algılayamadığı suçluluğun "objektif" varoluşuna ıslah mekanizmasının içsel gelişimi sonucunda ulaşıldığı da doğru değildir. Bunların ikisi birlikte ortaya çıkmış, araçlarını tatbik ettiği nesneyi biçimlendiren ve parçalayan teknolojik bir takım gibi birbirlerinden türemişlerdir. Ve şimdi huzurlu mahkemelerin ve hukuğun ihtişamının karşısına bir hayalet gibi dikilen suçluluk, yargı cihazının temellerinde adaletin mahkûm ettiklerini cezalandırıyor olmaktan duyduğu utançla gözlerini kaçırdığı "*basses oeuvres*"*, süfli işler arasında doğmuş olan suçluluktur; hüküm verilirken bilinmesi, değerlendirilmesi, ölçülmesi, teşhisi ve tedavisi gereken budur. Şimdi kanunlar yeniden yazılırken bu suçluluğun, bu anomalinin, bu sapkınlığın, bu potansiyel tehlikenin, bu marazın, bu varoluş biçiminin hesaba katılması gerekir. Suçluluk hapishanenin adaletten aldığı intikamdır. Ve hakimin sesini soluğunu kesecek kadar korkunç bir intikamdır bu. İşte bu noktada kriminologların sesleri yükselir.

Hapishanenin, bütün disiplinlerin bu katı ve konsantre biçiminin, 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyıl başında tanımlandığı biçimiyle ceza sisteminin bünyesinde barındırdığı bir öğe olmadığını unutmamalıyız. "İdeolojik" kodlara —Beccaria'cı ve Bentham'cı— hayat veren cezalandırıcı toplum teması ve cezanın genel semio-tekniği kendi başlarına hapishanenin evrensel kullanımına neden olmadılar. Hapishane başka bir yerden, disiplinci güce özgü mekanizmalardan doğdu. Şimdi, bu heterojenliğe rağmen, modern kriminal

hukuğun içinde hapishanenin mekanizmaları ve etkileri yaygınlaştı; suçluluk ve suçlu tamamen parazit haline geldiler. Hapishanenin bu müthiş "etkililiğinin" nedenini aramak gerekir. Başlangıçta dikkat çeken bir noktayı hemen kaydedebiliriz: Reformcular tarafından 18. yüzyılda tanımlanan ceza hukuğu kriminalin cisimlendirilmesinde iki mümkün ama birbirinden uzaklaşan yol takip etti: Birincisi toplumsal anlaşmanın dışına düşmüş bir dizi ahlaki ya da politik "canavar", diğeri ceza tarafından rehabilite edilmiş adli özne. Şimdi suçlu (*delinquent*) bu iki çizginin çakışmasını sağlar ve tıp, psikoloji ve kriminolojinin yetkisi altında kanunu ihlal edenle bilimsel tekniğin nesnesinin birbirinin üzerine oturtulduğu, ya da hemen hemen oturtulduğu bir birey oluşturur. Hapishanenin ceza sistemine müdahalesinin şiddetli bir reddetme reaksiyonuna yol açmasının hiç şüphesiz birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden biri de, hapishanenin suçluluğu üretmekle, ceza hukukuna "bilimler" tarafından meşruluğu onaylanan bütün bir nesneler dağarcığı vermiş ve böylece de onu genel bir "hakikat" ufku üzerinde işlev görmesini sağlamış olmasıdır.

Hapishane, adalet cihazının bu en karanlık bölgesi, kendini açıkça ortaya koymaya artık cesaret edemeyen cezalandırma gücünün kendine sessizce bir nesnellik alanı yaratmasını sağlar ki, bu alanda ceza artık bir tedavi olarak kendini saklamaya gerek duymaz ve hüküm bilgi söylemleri arasında yerini alır. Adaletin, kendi düşüncelerinin uzantısı olmayan bir hapishaneyi bu kadar kolay benimsemesi anlaşılır bir şeydir. Hapishanenin hakkını teslim etmek adaletin boynunun borcudur.

Çevirenler:
Burak Boysan,
Nurdan Gürbilek,
Semih Sökmen

NOTLAR:

1. Hapishanenin farklı "tabiat"ları arasındaki ikilik, bugün hâlâ sürmekte. Birkaç gün önce (1974 yaz) devlet başkanı, hapsin mahkûmları "özgürlükten men etmek" dışında bir "ilkesi" olmadığını, sözkonusu ilkenin hapishanenin gerçekliğinden arındırılmış hapsin yegâne özünü oluşturduğunu hatırlatarak, hapishanenin ancak "doğru yola getirme" ve rehabilitasyon işlevleriyle meşrulaştırılabileceğini ilave etti.

2. Treilhard, 8-9. Bundan hemen önceki yıllarda da benzer bir temaya rastlamak mümkün: "Yasanın verdiği hapis cezasının başlıca amacı, bireyleri doğru yola getirmek, yani onları i-yileştirip, kısa ya da uzun süreli sınamalarla toplum içindeki yerlerini yeniden almaya ve bu sefer bu konumlarını suistimal etmemeye hazırlamaktır...Bireyleri iy-

ileştirmenin en emin yolu, çalışma ve eğitimdir". Eğitim yalnızca okumayı ve aritmetiği değil, aynı zamanda mahkûmları "düzen, ahlak, kendine ve başkalarına saygı fikirleri"yle barıştırmayı kapsar (Beugnot, Seine-Inferieure yöneticisi, Frimaire'de çıkarılan talimname, 10. yıl). Chaptal'ın il genel meclislerinden istediği raporlarda, ondan fazla meclis, mahkûmların çalıştırılabileceği hapishanelerden yana olduğunu belirtti.

3. Bunların en önemlileri kuşkusuz Lucas, Marquet-Wasselot, Foucher, Bonneville ve kısa bir süre sonra da Ferrus'un önerdiği programlardı. Bunların çoğunun ıslah kurumunu dışardan eleştiren hayırseverler değil, hapishanelerin yönetimiyle şu ya da bu biçimde ilgili kişiler, resmî görevliler olduğu unutulmamalı.

4. Almanya'da Julius, *Jahrbücher für Strafs-und Besserings Anstalten* ı çıkarıyordu.

5. Her ne kadar bu gazeteler herşeyden önce borç yüzünden hapse düşenleri savunmak üzere çıkarılıyor ve kendilerini sık sık öteki suçlulardan ayırıyorlarsa da, şöyle ifadelere rastlamak mümkündü: "*Pauvre Jacques*ın sayfaları tek bir konuya ayrılmış değil. Bedenen sınırlamalar ko--yan korkunç yasa ve onun feci uygulamaları, gazeteci mahkûmun tek hedefi olmayacak...*Pauvre Jacques* mahkûmları kapatıp gözetim altına alan bütün yerlere dikkat çekecek, yasa yalnızca çalışmaya mahkûm ettiği halde suçluya işkence çektiren yerlere ilişkin sözünü esirgemeyecektir..." (*Pauvre Jacques*, yıl: 1, sayı. 7). Benzer biçimde, *Gazette de Sainte-Pegie* de hapishanenin yalnızca "türün ıslahı"nı amaç edinmesi için seferber olmuş, bunun dışındaki amaçların "hâlâ barbarlığı sürdüren bir toplumun ifadesi" olacağını ileri sürmüştü.

6. Fransa'da 1830'da başlayan tartışma, 1850'ye gelindiğinde hâlâ sürüyordu. Toplu çalışma ve mutlak sessizlik ilkesine göre işleyen *maison centrale*'leri düzenleyen 1839 talimnamesinin ardında, Auburn sisteminin savunucularından Charles Lucas vardı. Daha sonra çıkan bir dizi ayaklanma ve 1842-43 arasında tüm ülkede hüküm süren huzursuzluk, 1844'te Demetz, Blouet ve Tocqueville'in savundukları, mutlak tecride dayalı Pennyslvania modelinin benimsenmesine ne-den oldu. Ama 1847'deki ikinci hapishane kongresi, bu yöntemi reddetti.

7. "Bütün insanlar" der Fox, "ilahi ışıkla aydınlanır ve ben bütün insanların bu ışığı saçtığını gördüm." Pennyslvania, Pittsburg ve Cherry Hill'deki mahkûmlar 1820'den sonra Quaker ve Walnut Street esprisinde örgütlendiler.

8. Abbe Petigny, *Versay Hapishanesinin Hücre Müştemilatının Açılışı Dolayısıyla Mahkûmlara Yapılan Konuşma*, birkaç yıl sonra çıkan *Monte Cristo Kontu* da, hapsedilmenin ardından İsavari bir yeniden dirilme örneğidir. Ama bu sefer hapishane yasalara itaati değil, gizli bir bilgi sayesinde savcıların adaletsizliğinin ötesinde adalet dağıtma gücünü aşılar.

9. G.A. Real. Bu tarihten önce, İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı genelgeler, mahkûmlara iş sağlamanın gerekliğini vurgular: 5 Fructidor, Yıl 6, 3 Messidor, Yıl 8, 8 Pluviôse ve 28 Ventôse Yıl 9, 7 Brumaire Yıl 10. 1808 ve 1810 yasalarından hemen sonra da yeni genelgeler çıkarılmıştır: 20 Ekim 1811, 8 Aralık 1812 ve 1816 talimnamesi: "Mahkûmları mümkün olduğu kadar meşgul tutmak, herşeyden önemlidir. Onlara çalışma şevki aşılamak ve böylece miskinlerle çalışanların akıbetini farklılaştırmak gerekir. İkinci grup daha iyi beslenmeli, daha rahat yataklarda yatmalıdır." Melun ve Clairvoux, kısa sürede büyük birer atölyeye dönüşmüştür.

10. Bonneville, 1846, 6. Bonneville bir tür "şartlı salıverme"yi öngörüyordu, ama "mahkûmun iflah olma derecesine göre tespit edilen sürede istenilen sonuç alınamadığı takdirde" hapis süresinin uzatılmasını ve bir takım "ek eziyetler" uygulanmasını öneriyordu. Uzatılan süre, asıl hapis cezasının sekizde birini aşmamak, şartlı salıverme de ceza süresinin dörtte üçü tamamlandıktan sonra yürürlüğe konmalıydı. (*Çeşitli Tamamlayıcı Kurumlar Üzerine İnceleme*).

11. *Gazette des tribunaux*.. Marquet-Wasselot, 1832, 74-5'le karşılaştırınız. Lucas'a göre, hafif suçlular "genellikle şehir...ağır işe mahkûm edilenlerin çoğunluğu ise kır

kökenlidir". (Lucas, I, 46-50).

12. "Yönetim sorunu somut binalardan ayrı olarak ele alındığında, gerçekliği olmayan ilkeler koyma riskiyle karşı karşıya kalınır; halbuki, yönetimin ihtiyaçlarını yeterince bilen bir mimar, Ütopya deyip geçilebilecek bir hapishane teorisini pek âlâ mümkün bulacaktır." (Blouet, I).

13. "İngilizler mekanik alanındaki dehalarını her yaptıklarında ortaya koyarlar...ve binalarının tek bir motorun hareketiyle işleyen bir makine gibi çalışmasını isterler" (Baltard, 18).

14. Ceza mekanizmalarında suçlu kimliğinin oluşturulduğu sırada neden biyografi pratiğinin bu kadar yaygınlaştığı araştırılmalıdır: Appert'deki mahkûmların biyografileri ve otobiyografileri, psikiatrinin biyografik profilleri; sanıkların savunulmasında biyografinin kullanılması gibi. Sonuncu noktayla ilgili olarak, 18. yüzyılda işkence çarkına mahkûm edilen üç kişiyi ya da Jeanne Salmon'u temize çıkarmak için yazılan anı kitaplarıyla Louis Philippe dönemindeki suçlular için yapılan savunmalar karşılaştırılabilir. Chaix d'Est-Ange, La Roncière'i savunurken şöyle diyordu: "Suçu işlemeden çok önce, itham edilmeden çok önce, sanığın hayatını en ince ayrıntısına kadar bilebilseniz, yüreğine nüfuz edip en gizli köşelerine ulaşabilseniz, düşüncelerini, ruhunu bütün çıplaklığıyla görebilseniz..." (*Söylev ve Savunmalar*, III,166).

Hapishane Tanıklıkları

Ertuğrul Kürkçü: İskender, istersen önce sen Zihni Ağabeyi bir aydınlat ne istediğiniz hakkında. Defter hakkında da biraz aydınlat.

İskender Savaşır: Biz şöyle bir şey düşünmüştük; hapishaneyi bir "kapatılma" yaşantısı olarak ele almayı, örneğin askere gitmek gibi, hapse girmek de kapatılmanın türlerinden biri. Türkiye'de tarih içinde bu kapatılma biçimleri çok değişiyor. Hapishanelerin iç yapısı değişiyor, askerliğin kendisi de değişiyor, giderek Batı'nın etkisi altında kalarak da değişiyor. Son zamanlarda Batı'da hapishanelerin tarihi hakkında epey malzeme çıktı. Ama yine de o kavramlarla bakınca Türkiye'ye, çok fazla yol katedilemiyor. Bu yüzden biz şöyle iki soru sormayı düşündük. Diğer kapatılma biçimleri içinde hapishanenin özgüllüğü ne? Örneğin gözaltına alınma da bir kapatılma biçimi, onun hapishaneden farkı ne? Bir de bütün bunlar tarih içinde nasıl değişiyor? Ama isterseniz önce sizin hapishane deneyimlerinizden başlayalım.

Zihni Anadol: Tabii herkes kendi kişisel tecrübesi hakkında konuşabilir eninde sonunda. Ben bir kere 1940'ta kişisel olarak tevkif edildim; hapse girdim. Altı ay, yok üç ay yattım, üç ay da mahkemedeydim. Mahkemden sonra da altı ay daha yattım; çeşitli cezaevlerinde. O altı ay da bitti. Bu müddet içinde ne oldu. Gayet güzel karşıladılar beni. Eziyetti, dayaktı böyle bir şey yok. Gayet rahattı içeride her şey. Bana yatak verdiler, yemek verdiler. Ağalar filan, sen gençsin çıkarsın dediler. Mahkûmlar da, sakın torpil filan diye konuşma dediler. İnsan çocuklardı. Ne kadar temiz oluyor Anadolu insanları, himaye ediyorlar insanı. Onların koğuşunda yattım. Onlarla kaldım.

E.K. Genelde koğuş sistemi nasıldı cezaevinde?

Z.A. Koğuş işte! Demirlerle ayrılmış bir durum yok yani! Zaten binalar da kagir. Eski bir binayı hapishane yapmışlar.

E.K. Hapishane olarak inşa edilmemiş yani.

Z.A. Hayır. Eski merdivenler, her şeyiyle eski bir bina. Duvarlarda hep çivi; çivilere, efendim, biberler asılı, torbada fasulye asılı, bulgurlar asılı... Anadolu'da herhangi bir kiler gibi. Herkes yemeğini yapıyor, gazocağı var. Yani ye-

mek verilmiyor hiç.

E.K. Dışarıdan içeriye yemek mi alınıyor?

Z.A. Alınıyor, orada pişiriliyor. Gazocağı filan var, onunla idare ediliyor her şey.

E.K. Şimdi ağabey bugün benim gördüğüm, Türkiye'de birbirlerinden farklı şöyle cezaevleri var. Adalet Bakanlığı da bunu biliyor ve böyle sınıflandırıyor mahkûmları. Bir normal denilen cezaevleri, bir de özel cezaevleri; kötü cezaevleri yani sürgün cezaevleri. Burada daha baştan gardiyanlar, bu insanları kaçırmamakla görevlendirilmiş adamlar, onlara karşı son derecede gaddarca bir tavır takınıyorlar. Daha girer girmez falakaya yatırmak, gözünü korkutmak üzerine kurulu bir anlayışın hüküm sürdüğü cezaevleri var. Sizin zamanınızda mesela 44 gibi bir tarihte böyle bir ayrım var mıydı cezaevleri arasında?

Z.A. Şimdi senin anlattığın cezaevleri bana tamamen yabancı. Sizinkinde olduğu gibi bir şiddet, bir katliamı andırır bir eziyet bizde yoktu. Yalnız Ankara'ya gittiğimiz zaman durum biraz farklıydı. Ankara Cezaevi'nde 65 kişiydik. O da cezaevi olarak inşa edilmemiş bir bina değildi. Şimdi duruyor mu, hâlâ kullanılıyor mu bilmem. Rüzgârlı Sokağın oralarda bir yerde. Ankara şu bakımdan farklıydı. Orada birbirinden çok kalın duvarlarla ayrılmış hücreler vardı. Bizi orada tek tek hücrelere koydular. İşte böyle bildiğiniz bir koridor boyunca sıralanmış, demir kapılı hücreler. Bunlar Mahmut Esat Bozkurt zamanında olmuş. Şimdi adama yüklemeyelim bunun sorumluluğunu, ama bu uygulamaya onun zamanında geçilmiş. Bu hücrelere en ağır cezalılar konurmuş; iflah olmayacaklar filan. O da bir cezalandırma yani. Bizi de işte buralara yerleştirdiler. Ama o demir kapıların üstümüze filan kilitlenmesi söz konusu değildi. Günboyunca serbestçe çıkılabiliyordu yani. "Ahmet, sen nereye gittin? Mehmet nereye gittin?" böyle bir şey yoktu. Biz istediğimiz gibi dolaşabiliyor, istediğimizle konuşuyor, istediğimizi anlatabili-yorduk. Mesela, bizim zamanımızda Alman casusları vardı bizlerle birlikte kalan. Bunlar bize gelirlerdi yahut biz onlara giderdik. O kadar serbesttik ki, hücrelerimizde her şeyimiz, bütün kitaplarımız sere serpe ortada dururdu. Bir gün bir nedenle —şimdi hatırlamıyorum— baskın yaptılar. Her şeyi didik didik aradılar, şiltelerin içlerine varasıya. Erler postallarıyla yataklarımızın üstüne çıktılar. Tabii bu arada bizim kitaplar da gitti. Daha sonra cezaevi müdürü geldi; herhalde o da azar işitmiş ya da bir zılgıt yemiş olacak ki bize, "Yahu çocuklar, siz de şu kitapları daha iyi saklasanız olmaz mı?" demişti. Yani öyle bir serbesti, idarenin bize tanıdığı öyle bir serbesti vardı.

E.K. Şöyle bir şeyin biraz daha kurcalanması gerekebilir belki. Mesela askeri cezaevi ile sivil arasında, askeri mahkeme ile sivil arasında o dönem ne gibi

farklar vardı? Bana göre bizim dönemde muazzam farklar vardı. Yani sivil hapishane ve mahkeme, hani neredeyse Avrupa'ya gitmişsin gibi geliyordu. Askeri mahkeme ve askeri hapishanedeyse bayağı mutlak bir disiplin ve zulüm var. Mesela ben o Haydari Kampı'nda anlatılan şeylerin hepsini askeri cezaevlerinde gördüm; 72'de gördüm. Daha sonra askeri cezaevleri mantığından hareketle kurulan özel cezaevlerinde de aynı "mentalite", aynı işleyiş vardı. Ama sivil cezaevleri hep bundan bağışık kaldı. Mesela 70'de Ankara sivil cezaevinde yattım, daha sonra sivil cezaevi olarak Niğde'de, Topbaşı'nda, Sağmalcılar'da yattım. Şimdi bütün buralarda, sivilde başka bir hayat var, askeri cezaevinde başka bir hayat, en basitinden esir kampı hayatı. Sivillerdekiyse sizin anlattığınıza yaklaşıyor. Sizin dediğiniz gibi şeyler eski tip cezaevlerinde oluyordu; yani her şeyin kendi halindeliği, kendine göre düzeni.

Z.A. Şimdi biz askeri cezaevlerinden memnunduk çünkü üç öğün yemek veriyorlardı kardeşim. Sivile gittük mahvolduk; açlık dizboyu 3'er zeytin, 4 tane köylü sigarası, bilemedin en kabadayısından 5 tane.

İ.S. Kendi yemeğinizi kendiniz yapmıyor muydunuz?

Z.A. Kendimiz yapıyorduk. Para...? Bakın onu da söyleyeyim çocuklar. Mart'tan sonra mı diyeyim, 65'ten sonra mı, Türkiye'de sol hareket kitleselleşti, çok daha geniş yığınlara ulaştı. Bu doğru. Ama buradan hareketle eski TKP'nin bir dar kadro örgütü olduğu söyleniyor. Üyelerinin genellikle yalnızca aydınlar falan olduğu söyleniyor. Bakın çocuklar, biz 50'lerde böyle şeylerin hiç mümkün olmadığı zamanlarda Hilton grevini örgütledik. Yani aramızda her türden insan vardı, işçiler vardı, fukara Anadolu insanları vardı. Hapise düştüğümüzde de eş dost ne gönderirse onunla geçiniyorduk, başka hiçbir gelirimiz yoktu. Aileden geliyordu. Ailemiz de zaten fakir bir memur ailesi. Ne yapacaklar? Geliyordu ama sonunda o da kesilirdi bir zaman. İşçinin nerede parası olacak? Olmaz. Dışarıda ne buluyorlarsa onu veriyorlardı. Köylü sigaraları, zeytinler onun için 3'er tane, 5'er tane. Askeri cezaevi bu bakımdan çok iyiydi.

Bakın size şöyle bir şey anlatayım. Bir gün Ankara Cezaevi'ndeyiz; gelen gidenimiz yok. Bayram günü millet bayramlaşmaya geldi, hapishanedeki diğer mahkûmlar yani, siyasi olmayanlar... Ne yapabiliriz. onlara ne verebiliriz, diye düşünüp duruyoruz. Birimize reçel gelmişti; dedi ki, şimdi bunu bir tabağa koyalım, yanma da bir kaşık koyalım, herkes bir kaşık alsın yesin. Adamcağızlar bayramlaşmaya gelmişler, sırayla birer kaşık alıyorlar. Derken bir tanesi geldi, kardeşim, çanağın sonuna kadar yedi. Yahu geride başka adamlar var ama herif açmış. Böyle günlerimiz oldu, anlatabiliyor muyum?

E.K. Peki ağabey, ben şimdi size bir şey soracağım. Demin aklıma geldi. İdare sizin aranıza ispiyon sokmak, sizi öyle kontrol etmek gibi işlere kalkışmıyor muydu?

Z.A. Yok yok! İçeri girdikten sonra böyle bir şey yok.

E.K. Diğer mahkûmların arasında var mıydı böyle ispiyon şebekeleri?

Z.A. Belki. Esrar mesrar çekmesinler diye olabilir. Kumar oynatılırdı, bilmem ne yapılırdı. İdarenin herhalde kumarda bir payı vardı, bir şeyler yapıyordu.

E.K. Peki isyan oluyor muydu?

Z.A. İsyan da olmadı. Kabadayılar vardı ama mesela.

E.K. Peki cezaevi idaresi kendi iktidarını bu kabadayılarla paylaşan bir çizgi izliyor muydu? Mesela ben kendi gözlemimi söyleyeyim. Niğde'de gördüm. İşte orada cezaevi idaresi kendi iktidarını iki grup mahkûmla paylaşır. Biri, "babalar" denen cinsten adamlar; biri de yerli mahkûmlar, yani o yöreden olanlar. İşte bu gruplara dayanarak kontrol eder mahkûmları, çeker çevirir. O zaman böyle bir şey var mıydı?

Z.A. Şimdi efendim daha ziyade başgardiyanlarla oluyordu bu iş. Mesela bir tane katili koğuş ağası yapıyorlardı. Kumarı filan bu oynatıyor, para topluyordu.Herhalde başgardiyana da bir miktar veriyor ama bunu biz görmüyoruz. Bizim gittiğimiz Ankara Hapishanesi bayağı muntazam bir hapishane idi. Başka çeşitli yerlerde de yattım, kendim rastlamadım ama kabadayılar arasında böyle öldürme olayları gibi şeyler de olmuş. Bizi hepsi çok sevdiği için böyle şeylere rastlamazdık, doğru konuşmak lazım.

E.K. Bir de şöyle bir şey konuşsak. Ben iki kuşakla birlikte hapiste yattım. Onların devamını, daha sonra ne yaptıklarını da biliyorum. Birincisi işte bizim Dev-Genç kuşağı; bir de işte 12 Eylül öncesi dönem ve gene sonra insanların hapishaneden çıkmaya başlaması. Bence şöyle bir şey oldu. Rakamları kafadan atıyorum ama birinci dönemde devrimci hareketin bin adamı vardıysa, bir sonraki döneme bunların yirmisi aktarıldı, gerisi politikayı bıraktı. 12 Eylül'den sonra da aşağı yukarı böyle oldu. Bir milyon kişi vardıysa, şimdi bunların 20 bini devam ediyor; yani durum bunu gösteriyor, hatta belki daha da az. Sizin dönemde cezaevine girmekle çıkmak arasında fire ne kadar oluyordu?

Z.A. Şimdi misal vereyim. 44'te girdik biz TKP davasından. Biz içerdeyken Türkiye Emekçi Partisi kuruldu. Bir çoğumuz beraat etti; altı ay içinde çıktı. Büyük bir kısmımız girdi partiye, devam etti; gerisi pasif kaldı. Gerçek

konuşalım çocuklar; bu liderin tutumuna bağlı oluyor. Faktör değil diyeceksin şimdi bana ama çok önemli.

E.K. Yoo faktör olduğunu düşünüyorum ama tek faktör olduğunu düşünmüyorum.

Z.A. Çok önemli. Reşat Fuat'la beraber yatıp çıktıktan sonra Türkiye Emekçi Partisi'ne giren, orada mahkûm olan, o kapatıldıktan sonra tekrar 51'de girip 51'de mahkûm olan arkadaşlarımız var. Yani üç devre üst üstte girmiş arkadaşlarımız...Şimdi kimseyi itham etmek istemem ama lider konumunda olup da koğuşta kurduğumuz "komuna"ya bile katılmayan, herkes tek olsun diyen arkadaşlarımız oldu. Ama Reşat Fuat bambaşkaydı. Liderimiz olduğu gibi aşçımız da oydu.

İ.S. Şimdi efendim isterseniz tekrar kapatılma meselesine geri dönelim. Gözaltına alınma da bir kapatılma biçimi. Şimdi iki tane kapatılma biçimi ortaya çıkıyor. Sizin kitabınız da, daha hemen başında, bir gözaltından kurtulmanın rahatlığıyla başlıyordu. Bu nasıl bir şey? Aradaki fark ne? Örneğin siz ne kadar kaldınız gözaltında?

Z.A. Vallahi üç ay kalan var, altı ay kalan da vardı.

İ.S. Kanuni süre ne kadardı?

Z.A. Kanunu kim dinler, kimse dinlemiyordu. Hem zaten kanunu bilen mi vardı o zamanlar!?

E.K. Peki, ağabey, emniyetteki sorgu sırasında, işkenceye yeltendikleri, yani işkenceye geçtikleri zaman amaçları bilgi elde etmekle mi sınırlıydı yoksa seni tahrip etmek, korkutmak, yıldırmak mı istiyorlardı? Bunu şundan ötürü soruyorum: Benim gözlemim, 12 Mart döneminde sorguya çekildiğimizde, ilk defa bu kontrgerilla hikâyeleri ortaya çıktığında bile, adam sana sorduğu sorunun cevabını aldığına kani olduğunda ya da işte bilgi açısından yapılacak olan şeyleri yaptığında, bilgiyi aldığında ya da alamadığında, küt diye kesiyordu işkenceyi. Fakat bu, 12 Eylül'den sonra sadece bununla sınırlı kalmadı. 12 Eylül'den sonra ben sorgu ya da işkence görmedim, böyle bir durum olmadı. Ama gelenlerden öğrendiğim, artık bilgiyi aldıktan sonra da durmuyorlar. Tamam işte 90 günlük süren var, 90 günün içersinde öyle bir muameleden geçiriyor ki seni, bunun adı dışarıya posa çıkartmaktır. Burada başka bir strateji var, zoru kullanırken, işkenceyi kullanırken. Oysa bir önceki dönemde öldürdüğünü öldürüyor, kalan kalıyor, kalandan soracağını soruyor, ondan sonra bitiyor, yani seninle alakasını kesiyor. O zaman nasıldı? Böyle bir mekanizmadan sözedebilir miyiz?

Z.A. Şimdi benim izlediğime göre, 12 Eylül'den sonra bir imha siyaseti

gelişti. İmha, yalnızca bilgi alma meselesi değil; adamın kendisini yoketme, onun kafasındaki fikri yoketmek için adamın kendisini yoketme meselesi. Bizde öyle değildi. Tabii yine kendim için söylüyorum. Çünkü değişik uygulamalar oldu. Ama genellikle bilgi alınır, adam da bilgiyi alıncaya kadar döverdi. Bilgiyi aldıktan sonra da, yapabildiği kadar, iki ay, üç ay, beş ay her neyse hücrede tutardı. Bilirsiniz bu hücrelere tabutluk denirdi. Ama oralarda bile gene evden gelen yemekleri verirlerdi. Yani imha siyaseti yoktu. Öyle olsaydı, yani imha siyaseti olsaydı, şimdiki gibi, yani Diyarbakır'da filan olduğu gibi hapishanede de devam ettirilirdi müdüriyette yapılan o işkence. Biz hapishaneye geldiğimizde orada iş biterdi.

İ.S. Dayak yerken gözünüz bağlı oluyor muydu? Göz bağlama uygulaması ne zaman başladı acaba?

Z.A. Gözbağı yoktu.

İ.S. İşkence yapanı görüyordunuz!?

Z.A. Görüyorduk. İki üç-kişi oluyorlardı. Çok büyük işkenceler ediyor, dövüyorlardı ama bugünkü gibi askılar filan yoktu. Mesela "bak sen şunları şunları söylemişsin" derlerdi. Reddedince, bir şey söylemeyince yatırın falakaya derlerdi. Yani illa kabul ettireceksin sana. Sık sık yüzleştirmeler yaparlardı. Mesela ben söylemişim, senin adını vermişim; sen biliyorsun bunu, bana hakaret ediyorsun orada, ne zaman bunları söyledim, ne zaman nerede gördüm diye bağırıp çağırıyorsun. O zaman işte, yatırın ikisini birden dayağa diye bağırıyorlar. Yani çifte falaka... Anlatabiliyorum değil mi? Ama bir daha söylüyorum çocuklar, imha siyaseti, kitle olarak yok etme meselesi yok.

E L İ F T O L O N

Nurdan Gürbilek: Gözaltı ile hapishane arasındaki farktan başlıyalım istersen. Buna bağlı olarak, gözaltından hapishaneye geçişte yaşanan rahatlama 80 sonrası için ne ölçüde geçerli? Ya da, 12 Eylül'den sonra uygulanan politikaların gözaltı ile hapis arasındaki farkı azaltıp hapsin kendisini bir gözaltına çevirdiğinden söz edebilir miyiz?

Elif Tolon: Şubeye, gözaltına girildiği zaman, sorgu ve işkence günleri bir an önce bitsin de hapishaneye gidilsin istenir. Sivil hapishanelerse askerilere göre tabii daha rahattır. 71 dönemi için gözaltı-hapishane farkı daha çok geçerli; 80 için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Hele, Diyarbakır Hapishanesi çok farklı. Burda şube ile hapishane tamamen iç içe, zaten binaları da yan yanadır. Genellikle, insanların hapishaneden şubeye gözaltına götürulmeleri şöyle olur: Siz arkadaşınızı vermek istemezsiniz, barikat kurarsınız, dövüşürsünüz, onlar zorla alır götürürler. Zordur. Diyarbakır'da ise, insan ne zaman göz altında, ne zaman hapishanede bu hiç belli değil. Ve başka yerlerde, gözetimden hapishaneye gelişte bir ölçüde yaşanan rahatlama, orada söz konusu değil. Onun için Diyarbakır'ı özel olarak ele almak gerekiyor, çünkü 71'de de Diyarbakır, ya da Diyarbakır merkezli Güneydoğu bölgesi çok özel bir durumda, çok baskılı ve çok farklı; malum nedenlerden ötürü, orada Kürtlere karşı özel yöntemler uygulandığı için.

N.G.- Sen ne zaman, hangi hapishanelerde yatmıştın?

E.T.- 71'de Maltepe'de, Selimiye'de ve Sağmalcılar'da, 80'de ise gözetimden sonra doğrudan Metris'e gittik ve sonuna kadar orada kaldık.

N.G.- Gözaltı ile hapis arasındaki ayrıma dönersek, bu bakımdan 71 ve 80 dönemlerini karşılaştırabilir misin?

E.T.- Tabii 80 sonrasında büyük bir değişiklik oldu. Ben yatılı okudum ve 71'de hapishaneler bizim için yatılı okuldan çok farklı değildi. 71'de çarçabuk işkence edildik biz, olaylar çok hızlı gelişti, biz de hızlı bir süreçten geçirildik. Zaten o zaman gözaltı süresi 3 ay değildi, daha azdı. Önce Selimiye'ye, daha sonra da Maltepe'ye gittik. Biz bir grup kadındık: Jülide Aral, Seçkin Cılızoğlu, daha sonra Azra Erhat, Matilda Gökçeli, Magdi

Eyüboğlu... Maltepe'ye gittiğimizde erkeklerle yan yanaydık. Daha sonra bize özel bir bölüm ayırdılar, yukarıda, bütün Maltepe'yi, denizi, Adalar'ı görebildiğimiz bir yer. Orada kitabımız var, pikabımız, plaklarımız var, kedilerimiz var, boyalar, makas, iğne, iplik var. 71 böyleydi. 80'se, biliyorsunuz askeri hapishaneler, gözaltının neredeyse devamı haline getirilmek istendi. Sırası gelmişken şunu söylemek istiyorum: Bütün baskılara ve bazı dönemlerdeki geri çekilmelere ve yenilgilere rağmen, siyasal tutuklular için her zaman bir okul işlevini gördü hapishane. Bunun zaten genel olarak böyle olduğunu düşünüyorum, yoksa bizim dönemimize mahsus birşey değil. Yani budama, tecrit etme ve ıslah etme amaçlarını biz daima tersine çevirdik.

İskender Savaşır: 71'deki sorgulamalarla ilgili Ertuğrul'un (Kürkçü) söylediği birşey vardı; o dönemdeki sorgulamaların, işkencelerin amacı daha çok bilgi almaya yönelikken, daha sonra işkencelerin giderek kırmaya, bilgi almaktan bağımsız olarak insanların kişiliğini zedelemeye dönüştüğünden söz etmişti...

E.T.- Doğru, haklısın. 71'de bir sürek avı içindeydiler. Dolayısıyla hedefledikleri şey hemen bilgiyi edinmek ve icabını yapmaktı. İkinci olarak, örneğin 51 Tevkifatı'ndan bu yana çok süre geçmişti ve siyasal tutukluları sorgulama bakımından, bugünle karşılaştırıldığında tecrübesiz sayılırlardı. Dolayısıyla o zaman onlar için önemli olan, "olayların failleri"ni yakalamak ve onları tutukevine göndermek, belli başlı kişileri yakalayarak hareketi söndürmek, zaafa uğratmaktı. 80 dönemi, tabii 71'e göre çok daha kitlesel ve artık politika, kitlesel bir vazgeçirme, teslim alma politikasıdır. Bir de, genç 71 için, İstanbul ile Ankara arasındaki farktan söz etmek gerekiyor. Ankara'da Mamak'ta yatan arkadaşlarımız bizden farklı olarak şöyle bir muameleyle karşılaşmışlardı: Komutanım diyeceksiniz, sıraya duracaksınız, sayım vereceksiniz, yemek duası okuyacaksınız ya da yemeği selamlayacaksınız gibi, yani siz askersiniz dendi onlara. Demek ki, "siz askersiniz" meselesi daha 71'de gündeme alınmış, yönetmeliklere geçmiş bir politika, ama ancak Mamak'ta, o da kısmen uygulanabildi. Bunda biraz da bizim o zaman orduya bakışımızın rol oynadığını düşünüyorum. O zaman hepimiz Kemalizm'le yan yana, bir bulaşıklık içinde olduğumuz için, "yarbayım", "albayım" ya da "komutanım" demek bize hiç de aşağılayıcı birşey, bir zul olarak görünmüyordu. Söyleyiveriyorduk ve bunun da getirdiği bir yumuşaklıkla, o çıkartılan yönetmelik tam olarak uygulanmadı. İstanbul'da ise, Maltepe, Mamak'tan çok farklı, tabii Diyarbakır'dan da çok farklıydı.

İ.S.- Benim merak ettiğim şeylerden biri, sorgu ve işkence sırasında gözbağı kullanılmasının Türkiye'de ne zamandan itibaren başladığı. Sizi, özel ekipler mi sorgulamıştı?

E.T.- Birinci şube zaten özeldir, biliyorsun. Fakat 71'de, 80'deki gibi her parti

veya örgütlenme için özel olarak görevlendirilen ekipler henüz yoktu. 80'de biz gözaltına alındığımızda bizi sorgulayan özel ekip TDKP hakkında, temel yaklaşımlarımız hakkında etraflı bir bilgiye sahip görünüyordu. Hatta sorgulama sırasında, hatırlıyorum, bu kadar çok yayını izlemekten ötürü zorlandıklarını söylemişlerdi. 71'de bu tür özel ekipler yoktu ama mesela Madanoğlu davası için Erenköy'deki ekip özel bir ekip gibi görünüyor. 71'de işkence usulleri de bugünkü kadar çeşitlenmiş değildi. Odaya girdiğinizde bir dizi sopa görüyorsunuz, kalından inceye, kızılcık sopasına doğru sıralanmış...

İ.S.- Gözünüz bağlı değil miydi?

E.T.- Hayır, ben 71'de Sansaryan'da falakaya yattığımda gözlerim açıktı, bunu nasıl açıklayabiliriz bilmiyorum, çok rahattılar, benim kalbimdeki bir sorundan ötürü bir doktor geldi, ne kadar dayanabileceğime bakmak için, gözlerim hep açıktı, ben bütün bu insanları tanıyorum. Evet, bunu daha önce hiç düşünmemiştim, gerçekten gözümüz bağlı değildi.

N.G.- Gözbağı uygulaması ne zaman başladı?

E.T.- 70 döneminin sonlarında giren arkadaşlarımızın şu meşhur Erenköy'deki köşke, kontr-gerillaya goturulen arkadaşların artık gözleri bağlanıyordu.

İ.S.- Bu adamların psikolojik işkence denen şeyi uygulama, elde ettikleri psikolojik bilgiden yararlanma, o bilgiyi gözaltı sırasında kullanma yetenekleri ne? Örneğin, hangi bilgilere özellikle başvuruyorlardı?

E.T.- Tabii klasik bütün yöntemleri uyguluyorlardı. Yumuşaklık ve sertliği yan yana kullanıyorlar. Daha önce edinilmiş bilgilere dayanarak sizi bütünüyle çökertmeye çalışıyorlar. Yaşadıklarıma ve dinlediklerime bakarak en çok kullanılan psikolojik yıpratma yönteminin şu olduğunu söyleyebilirim: Sizi örgütlenmenin çöktüğüne inandırmaya çalışırlar, sorumlu kademedekilerin, hayranlık duyulan önde gelen kişilerin veyahut yakınlarımızın konuştuğu söylenir. İnanca, insani sıcaklığa, dayanışmaya, güvene ve dostluğa vururlar. Bütün bu değerleri yitirmemiş olan bir ülkede kendileri bakımından isabetli bir seçim. Tabii buna hem Türkiye'deki hem dünyadaki sosyalist güçlerin ve ülkelerin zayıfladıklarını ekleyerek. Kaybettiniz, derler kısacası. Sosyalizm ülküsünün çıkışı yoktur. "Zayıf"ı belirtince tabii kim "güçlü"ymüş onu da söylemek gerekiyor. Şöyle denir: "Evet, siz bir yeraltı teşkilatısınız, şimdi bildiklerimiz diyelim bunun yüzde beşi, ya da yüzde yirmisi olsun, ama emin olun ki biz de çok güçlü bir teşkilatız ve biz bu işi bitireceğiz." 80'deartık iş ciddiydi; bir karşı-teşkilatla karşı karşıya geldik.

İ.S.- Bütün bu söz ettiğimiz gözetim içinde, gözetleyenlerle gözetlenenler

tam olarak kopuyor mu, yani gözetlenenler bütün toplumsal meşruiyetini kaybetmiş, fişlenmiş bir "kara koyun" durumunda mı, bu duygu var mı?

E.T.- Hayır. Şöyle bir örnek vermek istiyorum. Biz toplu yakalandığımız zaman bunu onlar büyük bir başarı saydılar. Çünkü örgütün yönetim kademesini ele geçirdiklerini düşünüyorlardı. Ve Şube'de, o zamana kadar kullanılmayan bir bölümü açarak, her birimizi tek kişilik özel hücrelere koydular. Özel nöbetçilerimiz vardı. Bize gelen nöbetçilerden bazıları, göçmen bürosundan gelmeydi. İçlerinden biri Nakşibendiydi, biri musiki cemiyetlerinde müzik tahsil etmiş, müziğe çok meraklı biriydi. Biz onlarla konuşabildik. Arkadaş olabildik. Üç ay kadar sonra şubeden mahkemeye götürülürken, bu kişiler özel ekibimizin önünde bize sarıldılar, tespih vs. gibi hediyeler verdiler, hapishanede bizi ziyaret edeceklerini söylediler ve tabii bütün bunları bazı şeyleri göze alarak yaptılar.

İ.S.- Koğuştaki hayat bakımından, konuştuğumuz iki dönem birbirinden nasıl ayrışıyor?

E.T.- Birinci dönemdeki esas amaç, sizi oraya kapatmak, tecrit etmek ve bu yolla hareketi söndürmekti. Bunun dışında, her kitabı okuyabilirsiniz, mahkeme kararıyla yasaklanmış olmadığı sürece. Birçok imkânlarımız vardı; istediğimiz zaman havalandırmaya çıkabilirdik, her türlü yiyecek girebilirdi içeri vs... 71 için bir de şunu belirtmek gerekiyor; o zaman, bütün dünyadaki dalgayla da bağlantılı olarak, Türkiye'de de devrimciler, halk tarafından, aydınlar tarafından büyük bir sempatiyle karşılanıyordu. Diyelim Maltepe'deki albaylar, yarbaylar bir bakıyorlar Yaşar Kemal, Oğuz Aral ya da Altan Erbulak ziyaretimize gelmiş ve ziyaretlerin ardı arkası kesilmiyor. Bütün bunlar cezaevi yönetimini etkiliyor. Ankara'da da Deniz'lerin ayrı bir saygınlığı var, en yüksek komutan onların ziyaretine geliyor, onlar sayım vermiyorlar, cezaevi müdürünü yataklarında karşılıyorlar vs. 71 için sizi oraya kapatmış olmalarından, tecritten söz edebiliriz. Yani 80'lerdeki durumla karşılaştırılamaz.

İ.S.- Ben daha çok hapishanedeki iç ilişkileri merak etmiştim.

E.T.- 71'de de gruplar ayrılmıştı. Ama kadınlar bakımından anlatacak olursam, bu gruplar içinde olmayan çok insan vardı. 80'e geldiğimizdeyse gruplar çok kemikleşmişlerdi, kendi aralarındaki ayrılıklar ve hatta düşmanlıklar artmıştı. Bu yüzden de içerde nasıl bir şey ortaya çıkacağı merak konusuydu, insan bu bakımdan tedirginlikle giriyor içeri. Örneğin, o zaman kadar TKP'lilere karşı çok sertsin ve şimdi içeride onlarla yan yanasın. Erkekler bakımından durum biz kadınlara göre biraz daha farklı gelişti. Onlar ayrılıkları çok daha fazla korudular; bu biraz da onların aynı yerde kalmamalarından kaynaklanıyordu. Çok büyük gruplar halinde hapse girdiklerinden, bir grup bir

koğuşta, bir başkası başka koğuşta kalıyor. Fakat biz, sayıca az olduğumuz için biraradaydık ve oradaki direnişi birlikte örgütlemek zorundaydık. Onun için kadınlar, birarada olmaları ve baskı altında birbirleriyle yakınlaşmalarından dolayı, birlikte davranabilen, birlikte dövüşen, bütün bu süreç içinde birbirine yakınlaşan bir grup oluşturdular ve nihayet bu yakınlaşmayı kısmen dışarıya taşıyabildiler.

İ.S.- Çok cahilane bir soru sorayım. Koğuşlarda kaç kişi vardı?

E.T.- Kadın koğuşları daha kalabalıktı. Sayımızın 35'i, hâttâ 40'ı bulduğu olurdu, ama 20 civarı normaldir. Erkek koğuşları Metris'te ortalama 16 kişilikti. Bu yüzden erkeklerin ortaklaşa hareket etmeleri daha güç olabiliyor. Kadınlarsa grup farkı gözetmeksizin topluca kararlar alabildiler, erkeklere müdahale etmeye çalıştılar, "hayır, bu iş böyle olmasın, bizim düşüncemiz şudur" diye bir çok konuda ısrar ettiğimizi hatırlıyorum.

N.G.- Hazır, kadın mahkûm olmanın farklılığını konuşurken, şunu sorabilir miyim? Hapishane müdüründen erine, uzman psikoloğuna kadar erkeklerin işlettiği bir mekanizma içinde bir kadın olarak kapatılmış olmanın farklılığı nasıl birşey, ya da bu böyle yaşanıp böyle dile getirilebiliyor mu? Ya da bunun ön plana çıktığı durumlar oldu mu?

E.T.- Şimdi buradan, gözaltı ve cezaevinde kadın olmaklığımızdan ötürü maruz kaldığımız baskıları dile getirebiliriz artık. Yaşadığımız dönemde ise 71 için ve 80 Metris için söyleyebilirim, feminizmi hiç bilmiyorduk biz. Bakışımız tamamen sınıfsaldı.

İ.S.- Şimdi, öyle söylediğinde sanki bu sefer de bugünün kadınlık tarifini mutlaklaştırıyormuşsun gibi geliyor. Elbette o gün kadınlık meselesine öyle, yani bugün bakıldığı gibi bakmıyordunuz. Ama yine de bütün olanı biteni bir kadın olarak yaşıyordunuz. Şimdi, bugün buradan baktığında, hapishaneyi bir kadın olarak yaşıyor olmanın o gün ne anlama geldiği hakkında birşey söyleyebilir misin?

E.T.- Mutlaklaştırmak mı? Öyle mi görüyorsun? Sovyetler ve Çin'deki parti kongre ve konferanslarını televizyonda izlerken, dizi dizi erkek resimleri karşısında dehşete düşüyorum ben. Sosyalizmin teorisinin bu çok eski, çok köklü egemenlik sistemi; cinsiyetçi sistem konusunda bizi bir körleşme içinde tuttuğu açık değil mi? Öyleyse neden çubuğu bu tarafa bükmeyecekmişiz? Sonra yeniden bu konuda konuşmak üzere soruya dönersem, kadın olarak gözaltını ve hapishaneyi yaşamak da işte şudur: Bir kere ne diye kadın işleri dururken, üstelik önemli bir erkek işine, siyasete bulaşıyorsundur. Sonra özel hayatın didiklenerek aşağılanırsın. "Seni ayartıcı". Gözaltında sarkıntılık sıradandır, tecavüz ise görülmez değil. Dahası anneniz sizden haber

alabilmek için 1.Şube müdürüne giderse mesela, olur ama bir öpüşe de rıza göstermesi gerekiyordur... Öte yandan cezaevinde ve mahkemede rabıtalı hareket etmek, rabıtalı giyinmek elzemdir. Zinhar yüksek sesle gülünmez, mesela göz boyanmaz, papara hazırdır. Sonra kıştığınız ve cinsiyetiniz sitinerek korunursunuz; "bacınız olur" Veyahut rızanız hilafına "yengeniz olur" vb... İskender, kadın olarak gözaltını, hapishaneyi yaşamak da kibarca ve kısaca budur.

N.G.- Kadınların gardiyanları hep kadın mıydı, erkek gardiyanlar da var mıydı?

E.T.- 71'de gardiyanlar kadındı, sonradan erkek gardiyanlar da oldu. 80'de Metris'te kadın polisler vardı.

İ.S.- Kadın gardiyanlarla, demin Nurdan'ın sözünü ettiği tamamen erkeklerin yönettiği bir yerde tutuklu olmak bakımından, onlarla ayrı bir bağ kurulduğu, ya da erkek gardiyanlardan size karşı bir talep geldiği oluyor muydu?

E.T.- Hayır. Ama, sivil-cezaevlerinde uzun süreler kalınmışsa, kadın gardiyanlarla yakın ilişkiler içine girilebildiğim biliyorum. Erkek gardiyanların bize nasıl baktığına gelince, biz 71'de dünyayı değiştirme düşüncesiyle o kadar meşguldük ve o kadar buna tutkuyla bağlıydık ki, başka şeyleri farkedemiyorduk belki de. Örneğin, Sağmalcılar'da çok ağır bir spor yapıyorduk; Japon sporu falan derken biz işi iyice geliştirdik ve basbayağı askeri eğitime benzeyen bir spor yapmaya başladık; yerlerde sürünüyoruz, birbirimizi kaldırıp atıyoruz... Bir süre sonra baktık ki çatıda jandarmalar bizi seyrediyor. Biz o zaman "vay canına, bunlar şimdi bizden amma korkacak" diye düşündük; bizi kadın olarak izlediklerini hiç düşünmedik doğrusu. Tuhaftır, gerçekten de bir süre sonra gardiyanlar arasında, kızların müthiş eğitim yaptıkları, isyan çıkarsa çok dikkatli olmak gerektiği söylentileri yayılıvermişti.

N.G.- Daha önce hapishanenin okul işlevini gördüğünü, oradaki tecrit ve ıslah girişimlerinin tersine çevrildiğini söylemiştin. Şu "ıslah" kavramı üzerinde biraz durabilir miyiz? Örneğin, Foucault bizim bu sayıda yayımlayacağımız yazısında, Batıda hapishanelerin, esas olarak mahkûmları ıslah etmeye yönelik, başından itibaren bunu tasarlayan, mahkûmları olduklarından başka birşeye, yararlı bireylere dönüştürmeye çalışan kurumlar olarak doğup geliştiğini söylüyor. Dolayısıyla, en azından 19. yüzyılda Avrupa'da, hapishanenin yalnızca özgürlükten menetmeye değil, kapsamlı bir ıslah mekanizmasına dayandığından söz etmek mümkün. Benim tartışmak istediğim, bu mekanizmanın Türkiye'de ne kadar geçerli olduğu ya da herhangi bir şekilde geçerli olup olmadığı. 12 Mart sonrasında olsun, 12 Eylül sonrasında olsun, Türkiye'de hapishane yönetiminin mahkûmları ıslah etme gibi bir ta-

sarısı ya da girişimi olduğundan söz edebilir miyiz? Yoksa, buradaki amaç, daha çok, tehlikeyi bertaraf etmek, ya da yok etmek olarak mı tanımlanabilir?

E.T.- 70'ler için asıl amacın, sosyalistlerin ideolojik ve siyasal etkinliğini kırmak, örgütlenmeleri dağıtmak olduğunu söyleyebiliriz sanıyorum. Fakat 80'lerde amaçlanan, artık yalnızca sizi budama ve tecrit değil, asıl kitlesellği içinde sosyalistleri son derece ağır baskılar altında "yoldan çevirmekti". 80'de devlet bütün araçları kullanarak, yani öldürme, sakat bırakma, sürekli dayak, sürekli aşağılama, sürekli gözaltı, pişmanlık yasası, seneler süren kitap, gazete, mektup ve görüş yasakları vb. ile devrimcileri, sosyalistleri tamamen teslim almak amacını güttü. Bence, zamanla anlatılıp yazıldıkça ortaya çıkacak, başta Diyarbakır, Mamak ve bazı dönemler Metris'te yaşananlar pekçok örneğini okuduğumuz Hitler dönemi vahşetinden farksızdır. Bu ıslah mı? Nurdan bilmiyorum, Foucault buna ıslah mı diyecektir?

N.G.- Diyebileceğini sanmıyorum. Çünkü Foucault'nun anlattıklarıyla Türkiye'de yaşananlar arasında, hem hapishane yönetiminin politikası, hem de mahkûmların kimliği bakımından oldukça önemli farklar var. Bununla ilgili olarak şunu sormak istiyorum: Türkiye'de hapishanelerle ilgili en sık söylenen sözlerden biri, hapishanenin insanın şahsiyetini yok etmeyi amaçladığı, birey olma hakkı tanımadığı yolunda. Oysa Batı'da, örneğin 19.yüzyılda Avrupa'da yaşanan türden bir "ıslah", mahkûmların öncelikle bir "birey" haline getirilmelerine dayanıyor. Acaba burada yalnızca bir kavramsallaştırma farkı mı söz konusu, yoksa Batı ve Türkiye hapishaneleri ve toplumları arasındaki önemli bir farklılıktan mı söz etmeliyiz.

E.T.- 80'de bizden, inançla bağlı olduğumuz bütün değerleri ayaklar altına almamız istendi. Sistemli zorun amacı buydu. Yani "Kahrolsun sosyalizm", "emret komutanım", itiraf ve eleverme. Fakat tabii, hangi gruptan olursan ol, hayır yahut evet diyecek olan sen *kendinsin*. İşkence ve dayak karşısında, açlık grevinde, psikolojik yıpratmalarda ve her türlü imkânsızlık karşısında ve sonra koğuştaki kollektif yaşamda ortaya koyduğun tutum da nihayet senin kendi kişisel tutumundur. Öyle ise bu kişiliği zedeleme ve yoketme politikasının tersten, hepimize kendi kişiliğimizi geliştirme imkânı verdiğini söylemek yanlış olmaz sanıyorum. Fakat bu herhalde Foucault'nun hapishanelerinde uygulanandan farklı bir yöntem.

N.G.- Evet. Herşeyden önce, Batıdaki hapishanelerin muhataplarıyla Türkiye'deki hapishanelerin muhatapları çok farklı. 18. ve 19.yüzyılda Batıdaki hapishaneler son derece "amorf" denilebilecek bir kitleyi ıslah etmeye çalışıyor. Türkiye'de ise "amorf" ya da "şekilsiz" bir kitle değil, daha çok teşkilat üyeleriyle karşı karşıya hapishaneler. Batı'nın da kendi "terörist"lerine karşı izlediği siyaset de ıslah değil sanırım...

İ.S.- Evet, Almanlar da hiçbir zaman Beider Meinhoff'u ıslah etmedi, imha etmeye çalıştı... Türkiye'deki durumla ilgili olarak belki şu söylenebilir: Adalet Bakanlığı aslında ıslah etmeyi ister, ama hapishane yönetimi de olay çıksın istemez. Örneğin, adi mahkûma esrarını, siyasi mahkûma kitabını verelim, o zaman bunlar olay çıkartmaz. Böyle bir şeyden, yani cezaevi yönetiminin de aslında mahkûmlarla bir hayat tarzı kurmaya teşne olduğundan söz edilebilir mi?

E.T.- Evet, bu tür örneklere de rastlıyoruz. Ama 80'lerde çok sistemli bir baskı söz konusu. Artık cezaevi yönetimi, onların yardımcıları, cezaevi psikologları, görevli yüzbaşılar, hepsi son derece bilinçli olarak seçilerek oralara gönderilmiş kişiler. Hatta erler bile öyle, belli yerlerden, örneğin Yozgat'tan, seçilmiş ve yetiştirilmiş kişilerdi. Biz Metris'te bizzat erlerin, bazı insanları tespit ettiklerini, ailelerinin adreslerini aldıklarını, kendi teşkilatları için bilgi topladıklarını farkettik.

İ.S.- Başlangıçta bu konu üzerinde duşunurken, kendimize sorduğumuz sorulardan biri, Türkiye'nin 80'lerden itibaren Batıya benzemeye başlayıp başlamadığıydı. Bence, şimdiye kadarki konuşmalardan yola çıkarak hapishane ölçeğinde benzemediğini söylemek mümkün. Çünkü burada ıslahtan değil, imha siyasetinden söz etmek daha doğru görünüyor. Ama disiplin mekanizmasının topluma yayılması açısından —muhtarlardan yararlanma, güvenlik soruşturmaları, pasaport verip vermemeler, fişlemeler vs.— ya da toplumun daha disipline kılınması açısından giderek batıya bir benzeme var sanırım.

E.T.- Evet, biz belki de 71 gibi düşündüğümüz için istihbarat mekanizmasını pek ciddiye almadık. Yakalandığımızda bize şunu söylediler, "şu anda teşkilatınızın dokuz önemli noktasına girmiş bulunuyoruz." Bunun doğru olup olmadığı bir yana, çok uzaktan çekilmiş bir çok fotoğraf ve bilgi vardı ellerinde. Bu bakımdan biz, acı ama birçok dersler çıkarabileceğimiz bir tecrübe yaşadık. Teknik açıdan da bizim sandığımızdan çok daha donanımlılar. Bu açıdan Batı'ya giderek benzediğimizi düşünüyorum.

İ.S.- Biraz önce psikologlardan söz ettin, bunların nasıl bir işlevi var?

E.T.- Bu adamlar 80'lerde anketler yaptılar, biz bunlara katılmadık. Siyasi kimliklerini korumalarına rağmen, yönetimle iyi geçinmek isteyen bağımsız koğuşlarda grup terapisi gibi çalışmalar yaptılar. Tabii, bizimle de ilişki kurmak istiyorlardı, ama bu bizim reddettiğimiz bir ilişkiydi.

N.G.- 80'lerde, bu psikologlar dışında, mahkûmlar üzerine araştırma ya da anket yapan uzman kimliğinde kişiler var mıydı? Bunu şununla bağlantılı olarak soruyorum. Üç dört yıl önce *Nokta* dergisinde, İstanbul'da "Cezaevindeki Teröristlerin Rehabilitasyonu Sempozyumu" diye kapalı bir toplantının

yapıldığı haberi yer almıştı. Adalet Bakanlığı'nın yönetiminde çeşitli Amerikalı "terörist" uzmanları, doktor ve psikiyatristlerin, Turhan İtil'in, Ayhan Songar'ın vs. katıldığı, bazı ıslah ve tedavi tekniklerinin, örneğin karıştırbarıştır politikalarının söz konusu edildiği bir toplantı. Hapishanede bu tür bir projeye yönelik bir araştırma oldu mu, ya da bu tartışılan politikaların sonuçları ne oldu?

E.T.- Benim anlattıklarım da sanıyorum bütün bunların ön çalışması niteliğinde.

İ.S.- Peki, bu psikologlarla muhatap olmama kararı nasıl alındı?

E.T.- Yönetim size birçok şey sunuyor, psikologlarını, kütüphanesini; size boya, marangoz aletleri vs. de veriyor. Ama bütün bunlar, sizin teslim olmanıza yönelik. Dolayısıyla siz "hayır" dediğinizde, bütün bağları koparıyorsunuz.

İ.S.- O zaman psikologlar, bütün bunlar arasında bir imkân olarak algılanıyor.

E.T.- Ama tabii onların, Nurdan'ın sözünü ettiği türden ıslah metotlarını geliştirmek, bizlerin kişiliklerini daha detaylı olarak bilmek gibi bir amaçları var. Bir ara, yönetimin biraz yumuşadığı bir dönemde, biz çocuklarımızla açık görüş istedik, ben de bir dilekçe yazdım, bayramda açık görüş yapabilmemiz için. Çünkü oğlum ilk defa görüşe geldiğinde, yere oturup uzun süre protesto etti. Halası benimle konuşmaya zorladığında, "hayır ben annemi demirlerin ardında görmek istemiyorum" diyor. İşte, bunun da etkisiyle, dilekçe biraz da duygulu bir dille yazılmıştı. Bir süre sonra cezaevi müdürü görüşmek üzere beni çağırdı. Yanında yardımcısı, bir de sakallı, elinde piposuyla bir adam karşıladı beni. Dilekçeden çok duygulandıklarını, kendilerinin de açık görüşten yana olduklarını filan söylediler. O zaman, o psikolog da, bir hastanede çalıştığını ve burada tutuklularla konuşmak istediğini söyledi, sanıyorum daha sonra grup terapilerini fiilen yürüten kişi oydu.

İ.S.- İstersen, bir de şunu konuşalım; dışarı çıkman nasıl birşey? 71 ve 80'i bu bakımdan da karşılaştırabilir misin?

E.T.- 71'de çıktığım zaman, sanki bir durakta otobüsten inmiş, bir başka duraktan yeniden biniyormuşum gibi geldi. Herhangi bir kopuş yokmuş gibi. Bu tabii 71'in romantikliği, yaygın kabul görmemiz, çıktığımızda da kabul göreceğimizi bilmemizle ilgiliydi. Çıkar çıkmaz da hatalarımızı ve neler yapmamız gerektiğini düşünmeye başladık. Ama 80 daha çok bir muhasebe dönemiydi; Türkiye ve sosyalizmin sorunları üzerine düşünme dönemi. Bir de şunu söylemek istiyorum: 71'in bana çağrıştırdığı şey delilik, 80'deyse

yalnızca ölümle karşı karşıyasınız. 71'de hapislere, işkenceye karşı çok hazırlıksızdık. Gerçeklik dünyasından kaçış ve kendine başka bir dünya kuruvermek bir kurtuluş yolu olarak ortaya çıktı. Erkekler için de çok örneği var, kadınlar için daha da çok, birçok arkadaşımız deliriverdi. 80'deyse herkes zaten hapse ya da işkenceye çok hazırlıklıydı. Bu yüzden içeri girildiğinde, başka bir dünyaya geçişle, delilikle hiç karşılaşmadık. Karşı taraf çok şiddetli bir saldırıya geçmiş olduğu için de daima ölümle karşı karşıya hissettik kendimizi.

İ.S.- Delilik dedin, hapishane yönetiminin tepkisi ne oluyordu böyle bir durumla karşılaşıldığında?

E.T.- Biz tabii uzun süre bu konuda onlara bir bilgi vermek istemedik. Kendimiz çözümleyebileceğimizi düşündük. Gerçi bir süre sonra kontrol edemez hale geldik ve zorunlu olarak tedavi olmaları kararına vardık, şimdi olsa, gene aynı karara varabilir miydim, bilmiyorum.

İ.S.- Biraz da, hapishanede kurulan ilişkiler, hapishane arkadaşlığı üzerine konuşabilir miyiz?

E.T.- Seneler önce Dostoyevski'nin *Ölüler Evinden Anılar*'ını okuduğumda, çok etkilenmiştim. Dostoyevski orada şunu söylüyordu: İnsanı ben çıplak olarak hapishanede görebildim. Tutukluluk hayatımdan sonra kitaba yeniden baktığımda, başka türlü düşündüğümü farkediyorum. Bizim için, yani bir grup içinde tutuklu bulunan insanlar için çıplak olarak görünmek bir bakıma mümkün, ama aynı zamanda da mümkün değil. Çünkü grup üyesi, hapishanede kendi arkadaşları bakımından da gözetim altındadır. Gerçi dışarıda da grup kimliğiyle davranıyorsunuz ama dışarıda diyelim istenildiği kadar fedakâr olmasanız da bunu saklama imkânları fazladır. Oysa içeri girdiğiniz anda, en ideal biçimiyle grup kimliğine uymak durumundasınız, bu tabii çoğunlukla gönüllü bir tutum. Çünkü sosyalistsiniz ve mükemmel bir sosyalist olmak istiyorsunuz. Bu bakımdan da insanı çıplak olarak yakalamak mümkün değil, çünkü artık o, olması gerektiği gibi davranmaktadır. Böyle bir tutumun tabii, insana kazandırdığı birçok olumlu özellik de var. 71 dönemi olsun, 80 dönemi olsun, kollektif hayatın, dayanışmanın, kardeşliğin yaşandığı, öğrenildiği dönemlerdi bizim için. Aslında olması gerektiği gibi davranmaya çalışmak, diğer tutuklular için de geçerli. Çünkü onlar da hiyerarşinin bir katındalar. Örneğin bir katil, beş kişiyi öldürmüş biri, bir hırsızın dayanamayacağı şeylere orada dayanmak zorunda hisseder kendini. Dostoyevski'nin haklı olduğu bir yan da var; 24 saat yan yana olmanın getirdiği bir tanıma var. İnsan kendini çok kontrol edebilir ve sosyalist bir kimliğe göre davranabilir, ama çok kısıtlı şartlarda belki elmanın büyüğünü almak isteyecek ve alıverecektir. O zaman da bunu mutlaka biri görecektir.

İ.S.- İnsanların aynı zamanda kendi grubunun gözetimi altında olduğuyla ilgili söylediklerinde, belki de kritik konu şöyle birşey: İnsanlar orada, belki de 80 öncesi tarihin hiç hazırlamadığı kadar sert bir baskıya maruz kalıyor. Bu noktada ona karşı çıkmak için, kendi aralarında belki de aynı derecede sert bir iktidar mekanizması, bir güç odağı oluşturdular. Hatta belki koğuşta oluşturulan güç odağının kendisi, sonunda hatırı sayılır bir baskı aracı haline geldi. Ama gene de koğuşun uyguladığı baskıyla devletin uyguladığı baskı arasında bir fark var. Bu farklılığı anlatabilir misin?

E.T.- Şimdi İskender, koğuş baskısı değil de grup baskılarından söz edebiliriz. Öte yandan gruplar tarafından, mesela gönüllülük esası yerine tayin, veyahut mesela ağır hastaların dahi doktora çıkmama, grup kararına uyma zorunluluğunda kalması gibi uygulamalara yol açan anlayışlar, bence içerdeki zorun dozuna karşı ortaya çıkmış değil. Tersine dışardan taşınmış anlayışlar bunlar. Öyle değilse, 80 öncesi sosyalist gruplar arası diyalogsuzluğu, sertliği hatta düşmanlığı nasıl açıklayabiliriz? Gruplar kendi içlerinde bu kadar taşlaşmamış olsalardı, fikri bir çeşitlilik ve canlılık içinde bulunsalardı hem 80'de cezaevlerindeki bazı sorunları yaşamamış olurduk, hem de şimdi bu kadar konuşulan birlik'in çözümünde sanırım başka bir noktada olunurdu... Cezaevi politikalarının sertliği karşısında birleşik bir güç odağı oluşturduk biz, haklısın. Bu ihtiyaç o zamana kadar başaramadığımız birşeye yol açtı: Bütün grupların diyaloğuna ve çoğu zaman ortaklaşa hareket edebilmelerine. Çünkü baskı öyle yoğun ve sürekliydi ki, ancak bütün güçleri birleştirerek karşı durabilirdik. O zaman, yani durumun aşikârlığı ve acilliği karşısında bu güçlülüğe, grupların katılığı, ki bu da her grupça kendi güçlülüğü olarak algılanır, zorunlu bir kırılmaya uğratılarak ulaşılabildi. Galiba başka bir noktaya geldik. Grup baskısı, tabii demokrasi sorunu ile ilgili... Bunu şimdi burada konuşabilir miyiz, bilmiyorum.

SEZAİ SARIOĞLU

Ben 1983 20 Mart'ından başlayarak önce yaklaşık 30 günlük bir Gayrettepe süreci, peşinden 15-20 günlük bir Selimiye süreci yaşadım. Böylece Selimiye ilk deneyimim oldu. Daha sonra bir yıla yakın Metris, Metris 'ten sonra Sağmalcılar'a sürgün, Sağmalcılar'da 5 aylık bir zorunlu ikâmetten sonra Erzincan'a gidiş, Erzincan'da 3-4 ay 1 No.lu Cezaevi, sonra 2 No.lu Cezaevi ve oradan Samsun; Samsun'da yaklaşık 2,5 yıl kaldıktan sonra tekrar Erzincan ve Erzincan'dan tahliye. Bu arada ekstra olarak bir de 1983 Eylül ayında Sinop Hapishanesi'nde 15 günlük bir sorgu ve mahpusluk süreci yaşadım ben. Sinop'ta 12 Eylül'den sonraki sorgular mahpusanenin özel yerlerinde yapılmaktadır; bu yüzden özel bir önemi var orada yaşanan sürecin. Toplam 5 yıllık, tam 5 yıllık bir süreç, bir cezaevleri süreci.

Şimdi İstanbul'da 12 Eylül'den sonra değişik tip cezaevleri görüyoruz. Kozlu var, Alemdağ var, işte bunun dışında Metris açılıyor, Davutpaşa kışlası var. Daha sayılabilir. Değişik türden cezaevleri var ama son yıllarda zaten basından da izlendiği gibi iki temel yerde odaklanmış durumda. Biri Metris diğeri Sağmalcılar şeklinde. Cezaevlerindeki mücadeleler 82'den itibaren Metris ağırlıklı iken daha sonra Sağmalcılar Özel Cezaevi'ne yöneldi devlet. Özel bir politikayla, özel bir mimari tarz kullanarak ve özel eğitim görmüş unsurlarıyla. Tanıdığım yüzbaşılar arasında Amerika'da filan eğitim görmüş olanlar vardı. Gerilla ilişkilerini hatırlatan değişik bir yönetme-yönetilme ilişkileri vardı. Merkezi Sağmalcılar'a taşıma projesi, devlet tarafından esas olarak Metris'teki Marksist tutuklu ve hükümlülerin (o dönemde genellikle tutukluydu), mücadeleye ivme kazandıran, devlete karşı süreci tersinden yaşatmaya çalışan önder unsurlarını kendi tarihlerinin reddine ikna ederek elimine etmeyi amaçlıyordu. Bu projeye bağlı olarak insanlar yavaş yavaş öbür tarafa, yani Sağmalcılar'a gittiler. Biz de alındık koğuşlardan. Her davadan 35 kişi. Gitmeden bir geçiş süreci yaşatıldı. 35 gün banyonun üzerinde hiçbir temizlik malzemesi ve devletin verdiği yiyecekler dışında hiçbir şey olmadan, 35 gün yataksız, yorgansız, çıplak (elbiselerimiz de yoktu), hainlerle yanyana bir koğuşta dönüşümlü olarak, yani fabrika sisteminde olduğu gibi üç vardiya halinde uyuyarak 35 gün yaşandı. Yanımızdaki hainlerin koğuşunda müzik seti bile vardı. 35 günlük bir tecrit sürecine sokulduk. Masa kadar bir odada 35

kişi yaşıyorduk. Diyelim ki 35 kişinin üçte biri on iki ila altı arasında uyuyordu, onlar kalkıp öbürleri... O arada da diğer arkadaşlar başka etkinliklerle uğraşıyordu. Kitap yok, kalem yok, hiçbir şey yok, teorik tartışmalar yapılıyordu, kesilmiş fotoğraflardan yapılmış kağıtlarla briç oynanıyordu ya da hamurdan yapılan satranç malzemeleriyle oynanıyordu. Gerçi iki günde bir kaptırıyorduk onları ama olsun.

İskender Savaşır: Müzik seti falan olan hainler dediğin kimlerdi?

S.S. Şimdi orada şunu kastediyorum: 12 Eylül'ün doğrudan doğruya teslim aldığı insanları. 12 Eylül'den sonra pek de başarılı olamayan bir kurumlaşma oldu. Bu kurumlaşmaya teslim olanlar, geçmişteki tüm değerlerini reddedenler basında da hain olarak anılıyor. Yani devletin esas olarak teslim aldığı insanlar.

İ.S. Pişmanlık yasasını mı kastediyorsun?

S.S. Tabii, pişmanlık yasasıyla teslim aldığı insanlar. Kavramsal olarak, terminolojik olarak, "hain" diye anılıyor onlar bizim literatürde. Bu burada dar anlamıyla ahlaki bir kategori olarak kavranmasın. Olay çok daha geniş boyutlu. İnsanların, yani 74-80 döneminde, gerek siyasal ve teorik bazda, gerekse pratik olarak sistemi reddeden insanların içersinden çok az bir kısmı baskılara, psikolojik mekanizmalara teslim oldular. Ama bunlar örnek gösterilmeye başlandı topluma. Müzik salonu, her türlü olanaklar onlara sağlandı. Bizim slip donlarımızdan başka veya çarşaflarımızdan yırtılma, kendimizin diktiği giysilerimizden başka hiçbir şeyimizin olmadığı, kitaplarımızın hiç olmadığı —kitapların Marksizmle ilişkisi belli— hiçbir şeyimizin olmadığı koşullarda, onlar, resim, müzik, mandolin, hava, su vs. gibi bir insana gerekli her türlü koşuldan bir ödül olarak yararlandırıldılar. Öyle bir kurumlaşma içersinde onlarla yan yana yaşamanın, hatta onların karşısında dayak atılmanın, işkenceden geçirilmenin, zaman zaman...

İ.S. Seyrediyorlar mıydı?

S.S. Tabii, şöyle oluyordu. İşte koğuşumuza geliyordu devlet, bildik mekanizmalarla arama yapacağız diye. Arama yapılacak hiçbir şey de yoktu, çıplak insanlar. Hamurları ezerek yaptığımız satranç malzemeleri veya fotoğraf kart parçalarıyla yaptığımız briç kartları. Çetin Uygur'un kulakları çınlasın, iyi briççidir. O arada o da gelmişti aramıza. Bunları almak, esas olarak insanları aciz kılmak, rahatsız etmek için gelirlerdi. Biz tabii aratmıyorduk. Direnmek hakkımızdı. Sopalarla bizi dışarı çıkarıyorlardı. Havalandırma var hemen koğuşun yanıbaşında, oraya çıkarıyorlar, zincir vuruyorlardı. Sadece donlarla, kurtulmuşsa bir de atletle, çırılçıplak insanlar askerlere karşı kendilerini savunurlarken, daha doğrusu savunamazlarken, onlar da seyrediyorlardı kendi

koğuşlarından. Öyle bir seyir içersinde onlar da bir baskı unsuru oluşturuyorlardı. Psikolojik bir zorlamaydı tabii bizim için bu.

İ.S. İstersen biraz hapishaneler arası bir karşılaştırmaya girelim. Yalnız ona girmeden önce şu Sağmalcılar'daki özel bina konusu ilgimi çekti. Hangi bakımlardan farklıydı o?

S.S. Mimarlar nasıl geliştirdiler bu işi, bilemem ama Türkiye'de artık bir E tipi cezaevi tipi var. Örneğin benim kaldığım cezaevlerinden Samsun, E tipi cezaeviydi; Metris Askeri Cezaevi E tipiydi; Sağmalcılar da E tipi cezaevinin başka bir modeliydi. Anladığım kadarıyla Avrupa'da, teknolojinin gelişkin olduğu ülkelerde değişik tipte cezaevi modelleri var. Bu cezaevi modelleri, değişik zaman dilimlerinde Türkiye'de de yerleşti. Sağmalcılar cezaevinin mimari tarz olarak özelliği şurada: Birincisi, yapılar bloklar arası iletişimi yalıtlama üzerine kurulmuş, yani bir bloktan diğer bloğa haberleşme olanaklarını asgariye indiren bir mimari tarzı var. Tabii şunu da hemen antiparantez söyleyeyim, böyle bir şey mümkün değil. Yani Marksistler Mors sistemleriyle, bağırma sistemleriyle şu veya bu engeli her koşulda kırabiliyorlardı. Ama böyle bir amaç var. Koğuşlar altı kişilik koğuşlardı, ikili üç ranza, daracık bir mekânda yaşıyorsunuz. Bir de tuvalet vs. var. O kadar. Bunun dışında da boydan boya bir blok, üzerinde yüzlerce tekli hücre. Havalandırma sistemi dar ve uzun bir koridor. Artı bir de bu mimariyi tamamlamak adına son dönemlerde yeni bir şey yapıldı. Bir arkadaşımız biraz edebi düzey tutturarak özgün bir şekilde şöyle anlattı olayı: Annesi mektupta sormuş "Oğlum güneşleniyor musunuz?" diye. Arkadaş "Kareli güneşleniyoruz anne," diyor. Annesi, ne demek kareli güneşlenmek anlayamıyor tabii. Olay şu: Bir gün komandolar teftişe geldi Sağmalcılar'a. Komando yüzbaşısının bir tanesi tırmanarak duvarın üstüne çıktı. Yani buradan tırmanıp kaçabilir bunlar demek istiyor. Ondan sonra havalandırmanın üzerine çelik kafesler yapıldı. Espri oradan. Orada havalanırken çıplak bedenler kareli yanıyordu. Kafes durumu.

İ.S. Altı kişilik koğuş normal değil, değil mi? Bildiğim kadarıyla koğuşlar genel olarak daha büyüktür.

S.S. Tabii. Örneğin Samsun'da benim yattığım cezaevi de E tipiydi, orada durum şöyleydi: Altta bir gazino var, yemeğin yendiği, tuvalet eklentilerinin olduğu... Yani günlük hayatın yatma dışındaki seyrinin olanakları var. Bir merdivenle çıkılan üst kat da yatakhane. Yani yatma ve diğer pozisyonlar ayrılmıştı. Zaten o ayırma üzerinde de çok kavgalar oldu ya. Yatakhane kapatma cezaları verildi, yatakhanede istediğin zaman uyuyamaz oldun. O tarzın da öyle negatif durumları vardı. Metris ise bir başka değişik. Metris'de 16 kişilik koğuşlar, yine yatakhanesi var, ama gazino dediğimiz, 16 kişilik masasıyla

küçük bir yer. Burada satranç oynanıyor, volta atılıyor. Kapıyı açıyorsunuz, 16 kişinin bitişik nizam yattığı ranza sistemi. Tabii en uygunu, yatakhane ve gazinonun, altı üstlü pozisyonların olduğu cezaevleriydi genelde. Çünkü yatma ve yemek pozisyonlarının ayrıldığı koşullarda bireyin —tabii yatakhane özel cezayla kapatılmıyorsa— kendini yeniden üretmesinin olanakları var. İstediği zaman dinleniyor, istediği zaman okuyor, istediğinde üst kata çıkıyor. Yani mekân yoğunlaşmasını parçalayabiliyor. Cezaevinin en zor yanlarından biri, bu mekân yoğunlaşması... X kentinde, X coğrafyasında, X modelinde yatacaksın diyor sana adam: ömür boyu ya da beş yıl, on yıl, her neyse. Onunla da kalmıyor, yine tekrar mekânı sınırlıyor. Onunla da kalmıyor, "Şu koğuşun şu kadarını şu saatte kullanacaksın, bu kadarını bu saatte kullanacaksın," diyor. Bazı yerlerde tuvaleti bile saatli kullandırtıyorlar. O zaman özgürlük, birey ilişkileri bağlamında değişik varyasyonlar ortaya çıkıyor. Örneğin Nâzım'ın şiirinde olduğu gibi, "Bugün Pazar, beni ilk kez güneşe çıkarttılar"daki gibi. Yani orada "yeryüzü, toprak ve karım, bahtiyarım," dediği gibi —yani aylar sonra hücreden çıkmış bir insan nasıl geniş bir mekâna doyumu estetize etmişse, orada ufak bir gökyüzünü görmek sizin için büyük bir mutluluk olabiliyor. Veya bir tuvaletin günde iki saat değil de, gün boyu açık olması insanın farkına varmadığı değerleri farketmesine, bir sürü ütopyalar üretmesine ve mutlu olmasına yol açabiliyor. İlginçtir, Samsun Askeri Cezaevi'nde tek başıma 28 gün açlık grevi yaptım. Bir sürü şeyin dışında şöyle bir ütopya ile de yaşadım: Buzdolabından çıkmış soğuk bir salkım üzümü yemek. Bu anlamda mekânların sınırlandırılmış olması, insanlarda daha bir genişleme, daha bir dünyaya açılma ve sınırlandırmaya karşı mücadele etme isteğini geliştiriyor.

İ.S. Şimdi şunu doğru mu anladım? Gazino ile yatakhanenin ayrışmış olması mı daha fazla imkân sağlıyor?

S.S. Cezaevinde demokratik bir istem diyeyim, aslında şu olmalı: Tutuklu veya hükümlü, yaşadığı mekânı tüm olarak kendisi denetleyebilmeli ve kullanabilmeli. Bunun içersinde havalandırma vardır, tuvalet vardır, vs. Bütün kendine ait olanı —tabii burada ait olan tırnak içinde kullanılmalı: öyle bir şeye ait olmak istemez insan— kullanma hakkı. Çatışmalar da zaten tam bu noktada çıkıyor. O hakkı gerek ceza olarak gerek psikolojik baskı olarak yasaklayabiliyorlar. Mesela çok ilginç, şöyle bir hak yasaklanabiliyor: Gökyüzü görülüyor şuradan, o gökyüzü görülen yeri yasaklıyor sana. Her gün boyuyor, sen ertesi gün kazıyorsun orayı. Boyuyor, kazıyorsun, böyle sürgit bir şey gündeme geliyor. Bunlar abartmalı değil, yaşanmış şeyler..

İ.S. İstersen biz şimdi karşılaştırmaya devam edelim. Koğuş kalabalıklığının ceza üzerindeki etkisi ne? Koğuşların iki kişi, altı kişi, on altı ya da otuz beş

kişi olmasının ne gibi sonuçları oluyor?

S.S. Şimdi, niceliksel sorunları olmuyor değil, oluyor. Zaten cezaevlerinde en iyi şeylerden bir tanesi, toplu yaşam içersinde her bireyin aynı zamanda kendine özgü bir yeri olması. Hücre sistemini kastetmiyorum tabii. Müşahade sistemleri vardı cezaevinde, bilir misin? Bunlara özel mahkûmlar konurdu. Yani iflah olmazlar, şunlar bunlar. Oralarda kafes tipi herkesin hücresi vardır, yatağınız var, lavabonuz vardır, kendin döşeyebilirsin herşeyini, kitaplığını vs. Günün belli saatinde açılır kapısı, belli saatinde kapatılır; veya bütünüyle açılır. Yani günlük yaşamının bir bölümünü futbol oynayarak, insanlarla sohbet ederek, yani toplumsallaştırılmış bir şekilde yaşama olanakların vardır. Ama istediğin zaman da kendine ait bir dünyanın, yalnız yaşamanın olanakları da vardır. Bu cezaevlerinde çok önemli bir avantajdır. Çünkü bunlar, bireyin kendi başına yoğunlaşma süreçlerinde önemli şeyler. Ama genellikle böyle değil mahpushaneler tabii.

Sayısal yoğunlukla ilgili problemler olmuyor değil. Şöyle oluyor: Cezaevi kapasite olarak zaten insan türünün maddi ve manevi gereksinmelerini karşılayabilecek bir yer değil. Bir de sayısal yoğunluk olunca, değişik gündelik yaşam tarzlarının üst üste çakışması pürüzler çıkarıyor. Aynı dünya görüşüne angaje olmuş da olsa, yani çok genelde ortak bir paydada hareket eden insanlar da olsa, değişik ailelerden gelme, değişik toplumsal kategorilerden gelme bireylerin tarihleri çatışıyor. Ne bileyim, çamaşır yıkama konusunda farklılık olabilir. Gülünç gelebilir insana ama, işte, televizyonu şöyle mi seyredelim, böyle mi seyredelim problemleri, sigarayı yatakhanede içelim, içmeyelim problemleri, devletle karşılıklı pozisyonlar dışında, içedönük hayatın güzelleştirilmesi konusunda kalabalığa bağlı problemler ortaya çıkabiliyor. Bunlar hep oldu cezaevleri sürecinde, her zaman yaşadık bunları. Özellikle Metris'te 16 kişilik koğuşlarda 22 kişi kaldı. Yatak yok, yatakları birleştirip araya insanlar konuluyordu. Veya çok rahatsız olacak arkadaşlar varsa, çok sıkışıklıkta uyku süreçleri aksayanlar varsa, onlar da nöbetleşe uyuyorlardı.

İ.S. Şimdi daha önceki söyleşilerden ortaya çıkan şöyle bir şey var: Politik bakımdan, koğuşta bulunan insanlar arasında en önemli ilişki elbette örgüt ilişkisi. Fakat koğuşta insanlar arası ilişkilerde başka hangi etmenler rol oynuyor?

S.S. Sivil cezaevlerindeki süreçlerde hemşehrilik önemli kriterlerden biridir. Hatta değişik toplumsal formasyon demeyeyim, toplumun içersinde insanların tuttuğu yere bağlı olarak orada farklı gruplaşmalar olabiliyor. Örneğin kabadayılıktan gelmiş insanın kendine göre ilişki ağları vardır. Hırsızlıktan gelmiş insanın keza öyle. Irza geçmeden gelmişlerin çok kötü pozisyonları

vardır. Geldikleri suç ve yer itibariyle böyle çok değişik şekillenmeler yaşıyorlar. Yani bunlar gerçekten çok ilginçtir ve Kemal Tahir'in ve mahpushaneleri yazan diğer yazarların yazdıklarından çok daha zengin, çok daha karmaşıktır. Ama siyasi tutukluların olduğu, özellikle Marksistlerin olduğu cezaevlerinde, yani devletle çok doğrudan çatışmaların olduğu ve insanların kendilerine, sağındaki solundaki insanlara fazla zaman ayıramadıkları, yani içe dönük olarak didişmediklerinde diyeyim, devletle çatışma ön plana çıkıyor. O iş bittiği zaman, esas belirleyici etmen, insanların ait oldukları ilişkiler zemini, yani yargılandığı dava ilişkileri. Benim için tayin edici pozisyon oydu, zaten olması gereken de o esas olarak. Belirleyici olan o da, bunun dışında şöyle alt ilişkiler olmuyor değil: Örneğin hemşehrilik ilişkileri. Aynı bölgeden olmuş olmanın veya aynı bölgede Marksistlik yapmış olmanın tanışıklığı, bu tür pozisyonlarda bir alt içerik olarak devreye girebilir. Hatta şöyle pozisyonlar, ilişki ağları: Entelektüel düzeyi farklı olan insanların farklı ilişkileri, sanat pratiği olan insanların egemen ilişkiler dışında, yani yargılandığı davaya bağlı ilişkiler dışında bir alt ilişkiye girmeleri süreci... Bunlar, ilişkilerin iyi olduğu ve sosyalistler arasındaki demokrasinin iyi kavrandığı koşullarda daha güzel yaşanabiliyordu. Ama o ilişkilerdeki bir germenin yaşandığı koşullarda, yasaklamalara konu olabiliyorlardı. Bu gerici, tutucu, olmaması gereken bir şey ama realite meselesi. Bu aşılabilmiş değildi. Örneğin başka arkadaşlar hangi süreçleri yaşadılar bilmiyorum ama, ortak komün kurulabilmesi bile henüz çözülmüş bir sorun değil. Yani Marksizmin ilgi alanı üzerindeki insanların ve bu konuda ömürlerini vermiş, mesela A koğuşunda üç-dört gruptan oluşan 35 kişinin o koğuşun asgari müştereklerine, yemek, içmek, temizlik, seminer, kültürel faaliyetler gibi iç organizasyona ilişkin ve bunun dışa yansıtılmasına ilişkin konularda belli bir düzeyi çoğu zaman tutturamadıklarına, hatta ve hatta bu konuda son zamanlarda, benim Türkiye sosyalizminin kazanımı olarak niteleldiğim sosyalist demokrasi tartışmalarını lâf ü güzaf saydıklarını, bu gibi şeylerle hiç ilgisi olmadıklarını düşündüklerini görüyoruz. İlişkilerin gerildiği noktalarda zaman zaman iş insanların mektup alma özgürlüklerinin kısıtlanabildiği noktaya varıyordu. Çıkmadan önce yaşadığım şöyle çok ilginç bir olay var: Ben 8 Mart 1988'de tahliye oldum. Yani o gün Dünya Kadınlar Günü'ydü. Biz, 35 kişilik koğuşta, üç ayrı davadan yargılanan insanlar, 15-16 kişilik bir komün kurmuştuk ve Dünya Kadınlar Günü'nün anlamına uygun olarak kutlanmasını düşündük. Bunun pozisyonları şunlar: Bir duvar gazetesi, Rosa'nın, Clara'nın, Marksist veya kadın hakları savunucusu diğer kadınların resimlerinden oluşan posterler, resimler vs. İki seminer düzenledik, bulunduğumuz koğuştaki başka arkadaşlar hiçbirine katılmadılar. Katılmadıkları bir tarafa, esas anlatacağım şey başka. Duvar gazetemizi astık, duvar gazetesi tuvalete gidilen yol üzerinde. Sayıma falan geldiklerinde askerler bakıyorlardı, anlam vermeye çalışıyorlardı, ama bi-

zim dışımızdaki Marksistlerden sadece üç arkadaş cesaret edebildi onu okumaya. Yani burada bir trajedi var; çünkü ilişkiler gerçekten bireyin kendini geliştirebileceği düzeydeki ilişkiler değil, bana göre. Bir bütün olarak böyle bu. A, B, C, D diye ayırmıyorum. Biri bunu daha güzel yapıyordu, daha doğru yapıyordu, biri daha eksik yapıyordu demiyorum. Tabii bunların alternatifi sorunu, doğruya çevrilmesi sorunu, bana göre şimdilerde tartışılmaya başlanan sosyalist demokrasi gündeminin konularından biri olmalı. Yani Marksizmin ilgi alanı üzerindeki insanlar kendilerini ve birbirleriyle ilişkilerini tarif ederken, hatta yeni bir toplum projesi olarak tüm sınıf ve tabakalarla ilişkilerini tarif ederken netliğe sahip olmalıdırlar. Bu anlamda da eski tarifler ve eski davranışlar bugünü ve yarını kazanmaya yetmemektedir. Buna ben tarifin tarifi diyorum. Yani tarifler yeniden tarif edilmeli. Ben ekstra örnekler veriyorum. Bunların tartışılmasını istiyorum aslında. Bu ekstra örneklerin arka planında terkedilmesi gereken ideoloji angajmanları ve davranışlar var. Şimdi düşünebiliyor musun İskender, bir havalandırma düşün, bu havalandırmada Marksistler birbirleriyle top oynayamıyorlar. Şimdi burada denebilir ki bunları söylemek, kirli çamaşırlarımızı açığa çıkartmaktır veya kol kırılsın yen içinde kalsın denebilir. Hayır, öyle değil.

İ.S. Özellikle koğuş kalabalıklaştıkça, devletin organı olarak mahkûmlarla ilişki kurma durumunda olan insanlar, farklı kriterlere göre ilişki kurmaya başlayabiliyorlar mıydı? Gardiyanları ele alalım. Örneğin hemşehrilik ilişkileri, eğitim ilişkileri, gardiyanlarla ilişkileri etkileyebiliyor mu?

S.S. Gardiyan dediğin cezaevi gardiyanları. Askeri cezaevlerinde sivil cezaevlerindeki gardiyanlarla olan pozisyonlar yaşanamıyor. Sivil cezaevleri daha olumludur, sivil diyaloglar kurulur. Askeri cezaevlerinde durum daha farklı. Orada, örneğin Metris'te kendilerine her cumartesi bilmem kaç saat buradaki tutukluların, yani komünistlerin, yani Marksistlerin ne kadar ırz düşmanı olduğu, o bildiğimiz vatan millet sakarya edebiyatıyla anlatılır ve gardiyanlar öyle eğitilip koşullandırılarak göreve gelirler. Şimdi öyle göreve gelen bir insan, bir şok geçiriyor. Eğer biraz iyi niyetli bir Anadolu insanıysa, veya gerçekten dört dörtlük bir dinci, faşist veya gerici falan değilse, bir şok geçiriyor. Alışveriş yapıyorsun, şu oluyor, bu oluyor, koğuşu kapatmaya geliyor, yemek veriyor, yemek alıyor, o tür ilişkilerde komünistlerin kendilerine verilen seminerlerde anlatılanlardan daha farklı olduğunu farkediyorlar. Yani komünistlerin de şarkı söylediğini, komünistlerin de sevdiğini, mektup yazdığını, en çok da kitap okuduğunu ve dövüşme anında çok farklı tepki gösterseler de devlete karşı, birbirleriyle diyalogda son derece insani ilişkiler içersinde olduklarını görünce şoke oluyor ve bunalıma düşüyor. O insanlar eleniyor. Çok ilginç bir örnek anlatayım: Kantinci vardı Metris'te, Kürt bir asker. Bizim koğuşta da Dev-Yol davasından Adapazarlı bir arkadaş kantin so-

rumlusu. Şimdi bu arkadaş işçi kökenli ve askerle diyalogları çok iyi. Kantinci domates yumurta vs. satmaya geldiğinde arkadaş —domates diyelim ki beş lira— dört lira olmaz mı bu dedi. Asker buna bir baktı, gözleri faltaşı gibi açılmış, çat diye mazgalı kapattı. Yine açtı, "Devletle pazarlık yapılmaz," dedi. Şöyle şeyler olmuyor değil: Adam genç, belli bir süreçte etkilenmiş. Sosyal düşüncelerden etkilenmiş, şunlardan bunlardan etkilenmiş. Geliyor seni dövmek zorunda kalıyor ve ağlayarak dövüyor. Öyle ilginç ki, Samsun'da biz çok büyük bir operasyon yaşadık 1985'te. Saatlerce dövüldük ve şöyle dövüldük: Bir komanda yüzbaşısı, yanında bir sıhhiye yüzbaşısı, elinde kronometre. Adam kronometreyi çalıştırıyor, iki dakika kafama vuruyorlar şok durumuna gelinceye kadar, sonra düdük çalıyor, komut bitiyor. Üç dakika sonra bir daha. Şunu gördüm dayak yerken: Arka tarafta askerler vardı, ağlıyorlardı. Yurdun değişik yerlerinden, insani özellikleri tüketmemiş insanlar. Kimin nerede saf tuttuğunu anlayabiliyorsun. Onun ötesinde çok az durumlarda diyaloglar geliştirilebilmiştir. Özel cezaevlerinde hemen hemen yoktu. Samsun'da mümkün değildi. Samsun zaten Mamak gibi bir süreci yaşamış bir cezaevi.

İ.S. Şöyle bir tuhaflık var: Bir yandan kalabalık koğuşlar, olumsuz yanları abartan, grup içi iktidarları abartan, bir sürü rahatsızlığa yol açan bir şey. Ama diğer yandan Sağmalcılar gibi, özellikle baskı uygulamak üzere yeni inşa edilmiş bir yerde 6 kişilik koğuşlar yapılıyor. Sanki neredeyse mahkumların daha yararına olacak bir sonuç mu veriyor bu?

S.S. Onların o konuda ne düşündüğünü bilmek mümkün değil. Neye göre o işleri yapıyorlar? Öyle bilgilerden yoksunum. Niye acaba 6 kişilik, tek kişilik, değişik mimari tarzlar, E Tipi, K Tipi.ne bileyim işte yumuşak G Tipi, gibi biçimlere yöneldiklerini bilemiyorum. Elbette insan sosyal bir varlık; düz bir mantık yürütülürse, 6 kişilik koğuşa göre 15 kişilik koğuş, 15 kişilik koğuşa göre, eğer koşullar iyiyse, 30 kişilik koğuş iyidir demek olanaklı. Ama biraz diyalektik düşününce bu böyle değil. "Ben'le bizin diyalektiği" diyorum ben buna. Örneğin sen bir sanat pratiğinde yoğunlaşacaksın, o anda 30 kişilik bir koğuşta insanlar satranç oynuyorlar, güreş ediyorlar vs. vs. yapıyorlar, senin o işin güme gidiyor. Kalabalıklaşma ek sorunlar yaratıyor, doğru. Ama esas olarak koğuşların kendi içersindeki iktidar süreçlerinde temel tıkanıklık sosyalizmin kendi tarihinde de henüz aşmadığı anlayışlardan ve pratiklerden kaynaklanıyor. O 30 kişi değil de 35 veya 20 kişi olması bunu azaltan veya çoğaltan şeyler olabilir. Kaldı ki aynı problemler herkesin aynı gruptan olduğu bir komünde de oldu. Gündelik davranışlara ilişkin insanların çeşitliliğinin sonsuzluğunu düşünürsek, çakışmazlığını düşünürsek çok farklı çatışma odaklarının olduğunu görürüz. Ama soruna da yanıt veremiyorum şu anda tabii. Niye sayının fazlalaşması işleri güçleştirirken, bunlar sayıların

azaltıldığı bir sisteme gidiyorlar? Sanırım insanları hemen teorik edebilme imkânı, ihtiyat payıyla düşünülebilecek bir açıklama olabilir.

İ.S. İlginç bir noktaya geldik. Şimdiye kadar grup içi çatışmalarda hep siyasi konumun üzerinde durduk. Ama tek bir gruptan oluşan komünlerde de benzer problemlerin ortaya çıktığını söyledin. Buradaki problemler nasıl ifade buluyor?

S.S. Tek komün olunca işler daha rahat. Örneğin ben kendi açımdan şunu söyleyebilirim: Ben bir gelenekten geliyorum. Kurtuluş geleneğinden geliyorum. Bu davadan yargılandım, bu biliniyor, söylemenin sakıncası yok. O gelenekte bir teorik kavrayış var, sosyalizmin arka planına ait bir kavram var, negatif ve pozitifleriyle bana ait bir kavram, bize ait bir tarih. O tarihe bağlı olarak ben pratiğimi tarif ediyorum ve yaşamaya çalışıyorum. Bugün o tarihin teorik ve pratik noktalarını muhasebe etmeye çalışıyorsam da, bu muhasebe bugün bile bitmiş değil. Bunu, negatif ve pozitif yanlarıyla mahpushane sürecinde de yaşamaya başlıyorsunuz. Şimdi bu, negatif yanlarıyla ele alırsak sorunu, bir olumsuzluk. Türkiye'de, 70'deki deneylerle 80'den sonraki cezaevini anlamak mümkün değil. 70 çok farklı bir uğraktı, 80 çok farklı bir uğrak. 12 Eylül'de çok yeni pozisyonlar geliştirildi. Bu pozisyonlarda sosyalistlerin tarihten gelen deneyimsizliklerinden dolayı çok çaresizlik çektikleri oldu. Örneğin şu bildiğimiz "Darağacından Notlar" kitabı... Ben hücrede kaldığım dönemlerde, idamla yargılandığım dönemlerde, o "Darağacından Notlar"ı ezberimden tekrar okudum. Orada nasıl hareket ediyorlardı düşündüm, yani tarihsel deneyleri içleştirmek için. Bir kısmını unutmuşum, bir kısmını unutmamışım. Örneğin adam sana diyor ki, İstiklâl Marşı okuyacaksın. Ne yapmalıyım? Sofra duası okuyacaksın. Orada ne yapıyorlardı? El yordamıyla öğrenme sürecine girdik biz. Bu el yordamıyla zaman zaman çok kötü örnekler, zaman zaman iyi örnekler yaşandı. Bunu ben kişilere bağlamıyorum. Tarihten gelen bir eksiklikler silsilesine bağlıyorum. Ama sonuçta örneğin biz şunu gördük: Ne zaman bizim basınımızda, yani benim ve çevresinde olduğum basında, sosyalist demokrasi tartışılmaya başlandı, bireyler bu ilişkileri, benle biz ilişkilerini daha zengin tarif etmeye başladılar. Bu tariflerde birey hem yeniden üreten, hem de bireylerden oluşan o kollektifi yeniden üreten güzelliklere dönüştürmeye başladı. Ama şunu söyleyebilirim, bu süreç henüz bitmiş değil. Ayrı çevreden insanlarla aynı koğuşta bulunmak bir olanaktır. Bu olanağın gerçek olanağa dönüşmesi süreçi tam anlamıyla yaşanamadı. O süreç içinde insanlar ne kendilerini yaşayabildiler, ne kollektif yaşayabildiler. Ve çıktıktan sonra, veya daha başka bir koğuşta, ya da tek kaldıklarında, hayata karşılık veremediler bir daha. Bu nedenle cezaevinden çıkan insanların % 98'inin sosyalizmden pratik ve teorik kopuşu bunlarla ilgili diye düşünüyorum.

İ.S. Bu oranın gerçekten o kadar yüksek olduğunu mu düşünüyorsun?

S.S. Evet, ben öyle düşünüyorum. Gönüllerinde sosyalizmi yaşatıyorlar da, örgütlü bütün bağlarını çözüyorlar. Yüzde çok büyük.

İ.S. İstersen şu sanat edebiyat meselesine de girelim şimdi. Benim şöyle bir gözlemim, daha doğrusu bir karşılaştırmam var: Hapishane yaşantısının, Nâzım'ın şiirinde çok önemli bir yer tuttuğunu düşünüyorum, hatta "Makinalaşmak İstiyorum" tarzındaki ilk dönem şiirlerinden, onu asıl büyük kılan ikinci dönem şiirlerine, "Şeyh Bedrettin"e ve özellikle "İnsan Manzaraları"na geçişi açıklayan şeyin hapishane olduğunu düşünüyorum. Birinci dönemde Nâzım daha teorik, daha edebi etkilerle şekillenmiş. Oysa hapishanede kendi dışındaki dünyayı, insanları daha yakından, daha derinden tanımayı öğrendiğini düşünüyorum. Mesela köylü kurnazlığını sevmeyi öğrendiğini düşünüyorum. Yani hapishane Nâzım'ı kendisine değil, aksine kendi dışına yöneltmiş. Oysa daha sonraki hapishane edebiyatında tam tersi gözleniyor. Bu, 12 Mart için de büyük ölçüde geçerli. Hapishane edebiyatı konu olarak da hapishaneye yönelmiş. Bunun sebebi kapatmanın daha ciddi boyutlara varmış olması mı? Ama önce gözlemime katılıp katılmadığını soruyorum.

S.S. Tabii, gözleminde hemfikiriz. Çok yoğun, sıkıştırılmış bir mekânda yaşatılıyor insanlar. Ama yalnızca mekâna ilişkin bir açıklama yeter mi, yani coğrafi bir açıklama geçerli olabilir mi bilmiyorum. Bence temel açıklama o değil. Temel açıklama şu olabilir: 74-80 dönemi var, bu bir olgu. Bu dönemde insanlar, esas olarak Marksizmle ilişkilerini tek boyut üzerinden kurdular. Kimi arkadaşlar hâlâ Marksizmi politika, politika teorisi ve pratiği olarak algılıyor. Oysa Marksizm, felsefesi olan, etiği olan, estetiği olan çok karmaşık bir toplam. Bunun politikayla ilgili ayakları var. Çok karmaşık teorik ve pratik bazda, çok zengin bir toplam üzerinde yürütülmeli. Tekdüzeleşti. Şimdi bu konuyla ilgili yanı şu: Marksizmin estetikle ilişkileri hiç yaşanmadı bence. Kısmen 70'ten itibaren o örnekler, Ataol'lar falan tek tek yazarlar sayılabilir. Ama Marksizmin estetiği, estetiğin bildiğimiz süreçleri bütün bunlar ancak bölük pörçük. İnsanlar böyle bir teorik arka plandan yoksun geldiler hapishaneye. İkincisi sanat pratiğinden yoksun geldiler. Tek boyutlu insan olarak geldiler. Gelince burada bir olay, konumuzla ilişkili bir olay çıktı karşımıza. Mahpushane bir zihinsel yoğunlaşma demektir, mekânla içiçe. Mekânda daralma var ve o insan zihinsel olarak yoğunlaşıyor. İkincisi teorik üretim ve muhasebede yoğunlaşıyor. Gerek kendi bireysel tarihini, gerekse içinden geldiği kollektif tarihi değerlendiriyor. Bir üçüncüsü, sevgide yoğunlaşıyor, örneğin hasrette yoğunlaşıyor. Didar Şensoy'un, Didar Abla'nın Hasan Şensoy için çok ufak bir şiiri vardı: "Sana herşeyin en güzeli yakışır / Hasretlerin de." diyor. Çok kısa, bence güzel, anlamlı bir şey. Hasrette

yoğunlaşıyorsun, sevgide yoğunlaşıyorsun ve yitirilen değerlerin ayrımına varıyorsun. Bence, senin sorunla ilgili olarak da, sanat pratiğinde yoğunlaşıyorsun. İşte yanılgı burada başlıyor. İnsanların doğaçtan, irticalen yoğunlaşmaları, kendiliğinden yazmaları, çizmeleri, bir şiir, bir sanat ürünü zannediliyor. Ama esas olarak coğrafyayla ilgili bir şey değil bu sığlık. Yani bu insanların Nâzım'ın ulaştığı zenginliğe ulaşamamaları. Bir tarihten, nasıl bir tarihten geldiklerine ve o tarihi hangi noktada terkettiklerine ilişkin bir sorun.

İ.S. Demin % 98 gibi yüksek bir oran verdin. Anladığım kadar, hapishane içinde de şiirle falan ilgilenme oranı oldukça yüksek. Çıkıp da örgütlerine geri dönmeyen bu insanlar dışarda hapishanede edindikleri sanat ilgisini sürdürüyorlar mı?

S.S. Bence istisnai. Sanat pratiği anlamında ilgi, istisnai. Örneğin son durumda Erzincan'a biz 200 kişilik bir grup olarak gittik. Bütün gruplardan arkadaşlar, yoldaşlar vardı. Ben uğraşıyordum şiirle, ama uğraşanların sayısı hepsi hepsi beşe yakındı. Bunların birkaç tanesi veya beşi de bu işi ciddi olarak kovalamaya niyetli insanlardı. İlgilenmeye devam edenler belki daha fazladır. Ama söylediğim, ciddi iş edinen, sanat pratiği anlamında bu işe göz koyanlar. Ama hapishanenin inceltten bir yönü var. Epey insan dünden farklı olarak, dünkü kabalıklarından farklı olarak, inceltilmiş yapıyorlar yaptıkları her işi. Yani sevgilerini de inceltmiş, çizgilerini de inceltmiş, söylemini de, mektubunu da inceltmiş, kartını da inceltmiş. Örneğin yemek çok kötü gelir, ama o yemeği yedi sekiz kişinin elinden geçirip incelterek yenebilir hale getirirdi insanlar. Bir kaşığı estetize ederler.

İ.S. Şimdi son olarak bir soru sormak istiyorum. Cezaevindeki iktidar yapısının ne ölçüde mutal olduğunu, ya da olmadığını kavrayabilmek için sormak istiyorum. Baskıyı uygulayanların kişiliği ne ölçüde etkiliyor orada yaşananları? Örneğin bir cezaevi müdürünün değişmesisis nasıl etkileri oluyor?

S.S. İnsan faktoru önemli tabii. Esas olarak şunu söylemek mümkün: Bir süreç yaşanmaktadır; bu süreçte karşında askeri bir devlet vardır; bu devletin bir cezaevi politikası vardır. Bu politika, ilke olarak, her yerde aynı şekilde uygulanıyor. Ne ki, politika denen olay insanlar tarafından yürütülen bir şeyse, insan faktörü araya giriyor. Bireylerin oralardaki inisiyatifleri göreli kazanımlara ya da göreli kötülüklere yol açabiliyor. Örneğin çok somut bir örnek. Türkiye'de iki pilot uygulama var. Biri Mamak, biri Diyarbakır. Bunun dışındaki cezaevlerinde üç aşağı beş yukarı göreli olarak daha rahat süreçler yaşandığı sanılıyor. Oysa bilinmeyen bir şey var: Erzincan. Erzincan'da iki cezaevi vardır. Başlangıçtan beri olan 1 No.lu Cezaevi, ki ben orada

yattım. Bir de 2 No.lu Cezaevi var. Kesinlikle Mamak ve Diyarbakır statüsünde. Oradaki herkes dört dörtlük bir işkenceci, yani işkenceyi günlük tayın haline getirmişler. Şunu duydun mu bilmiyorum: Bırakalım İstiklal Marşı'nı filan, orada insanlara kirli don yıkattırıyorlar; askerler kendi donlarını yıkattırıyorlar. Burada bile cezaevi yönetimindeki insanın doğrudan doğruya işkenceci olmasıyla, işkenceci olması ama arada bir olması arasındaki fark politikaya yansıyabiliyor. Bakıyorsun normal bir insan geliyor. Aynı apartmanda kalsan iyi bir komşu olabilirsin. Çay, kahve içersin. Böyle bir insanla sistem değişmiyor ama göreli rahatlamalar olabiliyor. Kitap alınabiliyor örneğin. Öbürü olduğu zaman altı ay kitap alamıyorsun, beriki olduğu zaman kitap alabiliyorsun veya kitapların çeşitlenebiliyor. Yahut adam yatakhaneyi açtırıyor sana. Sen bir sene kavga etmişsin, grevler yapmışsın, yatakhanem açılacak, anahtar bende olacak diye, kazanamamışsın. Fakat bir tane adam geliyor, hiç önemli değildir, diyor, açılabiliyor.

Ya da başka bir örnek vereyim: Samsun Cezaevi de aynı şekilde Mamak gibiydi zamanında. Cezaevi müdürü de Metin Koçer diye bir adam. Şube tekrar ediliyordu orada, aynen şube yaşanıyordu her şeyiyle. İnsanlara işkence sırasında "Siz ölemeyeceksiniz de!" diye bağırılıyordu. O adam uzun mücadeleler sonucunda oradan gitti. Soruşturma açtılar, aldılar filan, gitti. Başka biri geldi. Neyse ondan sonra bir ara Metin Koçer tekrar geliyor, dediler. Geldi de gerçekten adam. Sanki o işkenceci adam yok karşımızda. Onların dünyası da nasıl bir dünyaysa adam değişmiş. İşkence dönemi esas olarak bittiği ya da daha tali bir hale geldiği için, o da değişmiş. O dönemin politikasını güdüyor. Bilmesen önceki tarihini, modern bir subay sanırsın.

İ.S. Çok sağol. Aslında benim soracaklarım bu kadar. Senin söylemek, eklemek istediğin bir şey var mı?

S.S. Son olarak şunu söyleyebilirim: Biliyorsun, devlet bir yanılsama. Yani devlet bütün halkın çıkarlarını savunan toplumun üzerinde bir kurum filan değil. Bu, Marksistlerin 74-80 döneminde bir yanıyla paylaştıkları bir yanılsamaydı. Daha doğrusu, teoride kavradıkları devleti gerçekten kavradıklarını zannediyorlardı. İşte devlet şudur, budur, bildiğimiz tartışmalar. Ama devleti, toplumu teoride kavramakla pratikte kavramak çok farklı şeyler. İşte mahpushane, daha doğrusu şubede başlayan süreç, bu yanılsamanın kırıldığı yer oldu.

VELİ DEVECİOGLU

İskender Savaşır- Bize önce kendinizi tanıtır mısınız?

Veli Devecioğlu- Ben eski, Adalet Bakanlığı İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürü'yüm; yani, resmi sıfatım öyle. Eskiden Adalet Bakanlığı'nda böyle bir kuruluş yoktu. Fakat Cezaevleri Genel Müdürlüğü çok büyük bir kuruluş olduğu için - Adalet Bakanlığı'nın en çok baş ağrıtan bölümüydü-, Mehmet Can döneminde bu ikiye ayrıldı: Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ve İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürlüğü diye. Bu, aslında, yönetim bilimine çok da uygun olmayan bir çözümdü. Çünkü cezaevleri böylelikle iki başlı bir kurum haline getirildi. Oysa ne olursa olsun, yönetim için bir hiyerarşi gereklidir, piramidin tepesinde bir adam, yetkili bir adam otur. Ondan sonra alt kademeye doğru genişleyerek yayılır yetkiler, görevler. Piramidin en tepesinde Adalet Bakanı var, cezaevlerinin başında da işte, ondan sonra genel müdür gelmek gerekir. Ben bu iki başlılığa itiraz ettim; sonra zamanla bunun sakıncası da anlaşıldı. Benden sonra da kaldırıldı. Fakat, benim görevim tabii, cezaevi içindeki mahkûmlarla ilgiliydi. İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürü'ydü benim sıfatım. Doğrudan doğruya cezaevinin duvarları içinde yaşayan insanlara yönelik bir görevdi.

Sizin sorularınız çerçevesinde nasıl bir bakış açısı getirilebilir cezaevi gerçeğine bu konumdan? Ama önce şunu belirtmem herhalde uygun olur. Cezaevi gerçeği diye ayrı bir kavram var; olması gerek. Çünkü bu öyle herkesin kolayca kavrayabileceği, bilebileceği bir konu değil, son derecede karmaşık bir konudur. İnsan gerçeğinin çeşitli alanlarda, çeşitli biçimlerde yansımasından oluşan karmaşık bir konu... Ben cezaevine geldiğim zaman, önce bu alanda yazılmış romanların, öykülerin, kitapların önemli bir bölümünü gözden geçirmeye özen gösterdim. Daha önce de savcı olarak görev yapıyordum; gerçi özel olarak gittiğim yerlerde, genelde, cezaevleri ile ilgilenme görevi hep bana düşmüştür. Yardımcı olarak bulunduğum yerlerde de bu böyle olmuştur. O yüzden tevazu bir yana, cezaevi gerçeğini bildiğim iddiasındayım. Ama ona rağmen gene de eksiklerim var. Çünkü cezaevi gerçeğini tam bilebilmek için orada yaşamış olmak, bizzat yaşamış olmak da yetmez; ayrıca, aydın olmanın, yazar-çizer insanın duyarlığının da gerekli olduğunu

düşünüyorum. Öyle insanların yazdıkları önemli. Ben tabii, her şeye rağmen, biraz daha dıştan bakan bir insan olarak bulundum orada. Yine de 1978'de göreve başladığımda Niğde'den gelmiştim o göreve. O yüzden de cezaevi gerçeğinin topluma maledilmesini ve ancak o suretle, toplumdan destek alınarak bu sorunların çözülebileceği düşüncesiyle geldim.

İ.S. Bu görev için sizin tercih edilmenizde ne gibi etmenler rol oynadı?

V.D. Şimdi, ilginç bir şey söyleyeyim size. Benim Cezaevleri Genel Müdürlüğü'ne getirilişimin perde arkasını tam bilemiyorum. Bana telefon etti arkadaşlar, sen, dediler, İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürlüğü'ne getirildin. Kimse bana sormadı da; yani, bu işi sen kabul eder misin, falan, diye... Ama sonradan öğrendiğime, edinebildiğim bilgilere göre, işte böyle bir adam aranıyormuş. O zaman Yargıtay Daire başkanlarından biri, Bakan'ın yakın arkadaşı, o benim adımı vermiş. Dosyamı incelemişler; uygun görülmüş. İşte böyle getirildik buraya. Ve sonra da, orada bulunduğum süre içinde, dört duvar arasında yaşayan insanlara hizmet sunmaya çalıştık; ama bunda çok başarılı olduğumuzu iddia edemem. Çünkü biraz önce de belirttiğim gibi, cezaevi gerçeği öyle basit bir konu değil, fevkalade karmaşıktır. Ve eğer siyasal iktidarın felsefesi orada bulunan insanın arkasındaysa, ona destek olabilecek yapıdaysa ancak o zaman böyle bir hizmet verilebilir. Yani bu bir genel müdürün meselesi, bir genel müdürlük işi değildir. Şunu da söyleyebilirim: Hatta bir hükümet meselesi bile değildir, daha fazla bir şeydir; onu aşan bir olaydır yani... Bir devlet meselesidir. Evet, özellikle 12 Mart'dan, hele hele 12 Eylül'den sonra Türkiye'de cezaevi sorunu olağanüstü önem kazanmıştır. Çünkü 12 Mart'tan başlamış, özellikle 12 Eylül'den sonra da cezaevinin nüfus yapısı tümüyle değişmiştir. Toplumun en dinamik kesimleri, yazarı, çizeri, ozanı, aydını toparlanmış cezaevine konmuştur. Çünkü bu dönemde, dönemin genel yapısı, genel felsefesi düşünceye ve düşünen adama yönelmiştir; onu kovalamıştır. Kitabı ve aydını kovalamıştır bu dönem. Onları içeriye almıştır ve cezalandırmaya çalışmıştır. 12 Eylül dönemindeki, 12 Mart dönemindeki ve özellikle 12 Eylül dönemindeki davalara şöyle bakıvermek bile, tek başına, konuyu anlamak için yeterlidir. Yani, özellikle 12 Eylül, tamamen düşünen adama yönelik bir tavır ortaya koymuştur.

Ama bundan önce, bu konuya girmeden önce şunu belirtmeliyim: Dediğim gibi, hemen bütün toplumlarda cezaevi gerçeği başlıbaşına bir olaydır. Ama bizde, tüm zamanlarda yönetimler cezaevi gerçeğini toplumun ilgi alanı dışında tutmaya özen göstermişlerdir. Bunu, adeta insanlarımızın başının üzerinde, Demokles'in kılıcı gibi, bir giz perdesi arkasında bir korku aracı olarak kullanmışlardır. Bu yüzden de, mahkûm ve tutuklular toplumun ilgi alanı dışında tutulurlar. Onların bütünüyle kavranmamasında, anlaşılmamasında,

bir korku aracı olarak kullanılmalarında yarar görülmüştür. Bu, tabii yalnızca bize özgü bir olay da değil. Yani her toplumda egemen sınıfın kullandığı bir araç olarak, genelde sistem böyle işlemiştir. 12 Mart'ta kısmen ama 12 Eylül'le birlikte çok daha yoğun olarak cezaevinin toplum tarafından bilinmesi gereği hissedilmeye başlanmıştır; yönetimler değil de toplum buna gereksinme duymuştur.

Zorlamıştır toplum, cezaevi gerçeğini öğrenmek için. Ve işte o dönemden sonra yazılmaya, çizilmeye filan başlanmıştır.

Ben 1978 Mart'ında geldim göreve. Cezaevi gerçeğinin topluma maledilmesi ve ancak o suretle, toplumdan destek alınarak, bu sorunların çözülebileceği düşüncesiyle, basını, TRT'yi cezaevine sokmaya özen gösterdik. Hiçbir kurumun temel sorunlarının topluma mal edilmeden çözülmesi mümkün değil, bana göre. Ancak topluma mal edilir, toplum tarafından öğrenilir, toplum tarafından desteklenirse sağlıklı çözümlere ulaşılabilir. Basını ve TRT'yi cezaevine sokmaya özen göstermemiz o yüzden. Ama çok alışılmamış bir şey. İlk kez bizim dönemimizde başladı.

İ.S. Bu kadar yeni bir uygulama karşısında ilk gelen tepkiler nasıl oldu?

V.D. Hah şimdi onu diyeceğim. Gelen tepkiler çok değişik oldu. Tabii önce cezaevindeki kimi insanlarımız —siyasi hükümlüler için demiyorum bunu özellikle genel hükümlüler için diyorum— onlar bunu yadırgadılar ve çok değişik biçimlerde kullanmaya çalıştılar. Biz önce telefonu soktuk cezaevine; yani mahkûmlar da telefondan yararlanabilsinler, dışarıyla dilledikleri zaman, gerek duydukları zaman konuşabilsinler istedik. İsyanlarda, açlık grevlerinde telefonu fiilen ele geçirerek, dışarıyla, TRT'yle, başka birtakım insanlarla bağlantı kurarak bunu kullanma yoluna gittiler. Sonra öyle sanıyorum, tabii alışılmamış olduğu için, bunun genel olarak suistimal edildiği yolunda genel bir yargı oluştu bakanlıkta. Şimdi isim vermeye gerek yok. Biz buna rağmen direndik, yani bu yöntemi uygulamaya devam etmek istedik. Ama dediğim gibi bu tek tek insanların, yalnız başına bir genel müdürün yürütebileceği gibi bir konu değildi. Ben istedim ki, cezaevinde bulunan herkes isterse genel müdür veya bakana şikâyetini bir kâğıda dökebilsin ve yazılan bu mektup veya dilekçe kontrol dışı kalsın; denetlenmesin cezaevi yönetimince. Yani direkt olarak içerdeki insanların sıkıntılarına biz vakıf olalım, bunu biz bilelim. Hiç denetime tâbi olmasın. Ve bakanlıkta da ayrı bir birim oluşturalım. Bütün işi gelen şikâyetleri tasnif etmek, dosyalamak olsun. Ve her gelen mektuba mutlaka bir yanıt verelim. Sağlıklı bir iletişim kurulsun istedim cezaevindeki insanımızla.

İ. S. Anladığım kadarıyla bütün bu söylediklerinizde cezaevi yönetimine

karşı bir güvensizlik beliriyor.

V.D. Tabii, tabii. Halen cezaevlerinin başlarında bulunan yönetimlere karşı açık bir güvensizlik ifade etmiş oluyoruz böylece.

İ.S. Peki, onların tepkisi ne oldu, basının ve TRT'nin cezaevine girmesine?

V.D. Başlangıçta eğlence türünden şeyler vardı. Geceler düzenledik, şarkıcılar getirdik, onlar, yani mahkûmlar, kalktılar şiirler okudular, şarkılar söylediler. Böyle karşılıklı bir eğlence havası içinde olduğu sürece cezaevi yönetimleri pek fazla karşı koymadılar; ama açlık grevleri, özellikle isyanlar başlayınca (ki bizim dönemimiz bunun en yoğun biçimde başlayıp devam ettiği bir dönemdir) sürekli şikâyet etmeye ve sızlanmaya başladılar. Özellikle beni aşarak, bakana karşı ve bakanlığın başka, bizimle ilgisi olmayan başka görevlileriyle, başka yetkilileriyle temasa geçerek, onlara şikâyetlerini anlatarak bunu önleme yoluna gitmeye çalıştılar.

Örneğin Üsküdar'da bir cezaevinde bir açlık grevi oldu. Kendilerinin haksız yere tutuklandıkları kanısında bulunan bir grup (7-8 kişiydi anımsadığım kadarıyla şimdi), gecekonduda işlenen bir cinayetin failleri olarak yakalanmış getirilmişlerdi. Ben cezaevini denetlemeye gittiğimde bana yakındılar. Bende onların masum olabilecekleri izlenimi uyandı ve savcı arakadaşa davayla ilgilenmelerini söyledim. Bu tabii yargı işlemidir, mahkeme konusudur. Buna karışılması mümkün değil, ama arkadaşların dikkatini çektim. Sonra mahkeme bunları tahliye etmemiş olmalı ki, açlık grevine gittiler. Ve cezaevinin iç avlusuna yataklarını serdiler. Basına da haber verdiler. Basın mensupları gelmiş bunlarla konuşmaya, fotoğraflarını çekmeye. Benim açımdan bir sakıncası yok. Fotoğrafları da çekilebilirdi, basın mensuplarıyla bir bir konuşabilirlerdi de. Fakat ben Bakanlıktaki genel duyarlığı bildiğim için fotoğraf çekmelerine razı olmadım. Yalnız kendileriyle konuşabileceklerini söyledim. Savcı da cezaevi müdürüne talimat vermiş. Fakat cezaevi müdürü, ya konuşmayı yanlış anlamış, ya da belki bizim genel tutumumuzdan, olumlu karşılayabileceğimizi, en azından olumsuz karşılamayacağımızı düşünerek basın mensuplarını fotoğrafçılarla birlikte içeri almış ve fotoğraf çekmelerine izin vermiş. Bu, gazetelerde yayımlandı. Zamanın başbakanı, Adalet Bakanı'nı aramış ve bunun bir daha tekerrür etmemesini, böyle fotoğraf çekilip mahkûmlarla doğrudan doğruya temas kurulmamasını söylemiş. Yani bizim açıklık politikamız resmi katlarda böyle tepkiler yarattı.

İ.S. Burada beni şaşırtan veya dikkatimi çeken bir şey var. Sizin bu görev için tercih edilmeniz görüşlerinizin bilinmesiyle, bu formasyonunuzun bilinmesiyle ilgili olsa gerek. Ama...

V.D. Ona rağmen niçin engel olunuyor?

İ.S. Çok dar bir kesimi mi temsil ediyordunuz devlet aygıtı içinde? Çünkü hem yukarıdan hem aşağıdan karşı konulmuş anladığım kadarıyla.

V.D. Evet öyle. Gerçekten bazı arkadaşlar vardı cezaevinin böyle dışarıya yansıtılmasından yana olan. Özellikle Amerika'da doktora yapmış bir arkadaşımız; Mustafa Yücel ve başka bazı arkadaşlarımız, bizim genel müdürlükte, benim seçerek getirdiğim bazı arkadaşlar. Fakat genel hava, bakanlığın havası bu açıklığın mahkûmlar tarafından suistimal edildiği yolundaydı. Belki bu havanın yaratılmasında içerdeki insanlarımızın kimi zaman bu özgürlüğü aşırıya kaçan bir biçimde değerlendirmiş olmalarının da payı olabilir. Örneğin İsveç'ten bir televizyon ekibi gelmişti. İsveç televizyonunda Yılmaz Güney'in filmleri için bir hafta düzenleniyor. Hafta boyunca Yılmaz Güney'in filmleri gösterilecekmiş. Ve bu vesileyle de, bu filmlerin yaratıcısı Yılmaz'la bir röportaj yapmayı düşünüyor İsveç televizyonu. Öğreniyorlar ki Yılmaz Güney İzmit Cezaevi'nde. Bizden izin istemeye geldiler. Bakan (benim zaten böyle bir şeye muhalefet etmem söz konusu değil) izin verdi. Ve ben hemen o gece İzmit savcısına telefon ettim. Bir de kart verdim ellerine, yanlışlık filan olmasın, gerekli kolaylık gösterilsin diye talimat verdim İzmit savcısına. Onlar da içeriye girmişler, televizyon ekibi filme almış. Yılmaz orada, cezaevindeki bir grupla birlikte, tam bir koğuş dolusu insanla birlikte Enternasyonal Marşı'nı söylemiş, sol yumrukları havada, televizyon bunları filme alırken. Şimdi Türkiye'de bunu topluma hazmettirmek çok zor bir olaydır. O zaman pek önemli bir şey olmadı. Fakat sonra İsveç televizyonu bunu basına vermiş, haber olarak. Resimleriyle beraber yayımlandı. Ece, tabii bizde bir fırtına kopardı bu olay. Ayrıntıya girmiyorum.

İ.S. Şöyle bir şey demek mümkün mü acaba? Siyasi tutukluların, hiç değilse bir kısmı, devletten gelen bir reform çabasıyla işbirliği yapmaya, bu reformcu atılımı desteklemeye çok gönüllü değillerdi. Hatta aksine, sabote ettiler, etmek istediler...?

V.D. Şimdi İskender Bey, pek öyle demek de belki doğru değil. Yılmaz'la ben bu konuyu bir daha hiç görüşmedim. Onu oradan aldık İmralı'ya verdik. İmralı'da görüşmelerim oldu kendisiyle, şahsen görüşmelerim. Genel müdür olarak veya genel müdürlükten ayrıldıktan sonra yüksek müşavir olarak da kendisiyle görüştüm. Yılmaz, tabii büyük bir şey, bizim toprağımızın yetiştirdiği çok seçkin bir insan. Sonraki tutumlarını kimi kesimler onaylasın ya da onaylamasın, uluslararası ünde, bu toprağın yetiştirdiği bir seçkin insandır Yılmaz. Yani bizim reform çalışmalarımızı köstekleyeceğini hiç aklımdan geçirmem. O belki, İsveç televizyonunda bunun yayınlanıp Türkiye'ye yansıtılmayacağını ve dolayısıyla da bir rahatsızlığa yol açmayacağı inancıyla bu işi yapmış olabilir. Tam bilemiyorum

o anda ne düşündüğünü. Bizim içerde yatan siyasi hükümlülerimizin, tutuklularımızın da gene bu reform çalışmalarına köstek olmayı düşünebileceklerini de hiç aklımdan geçirmiyorum. Ama şu olabilir: içerdeki insanlarımıza alışılmamış bir özgürlük ortamı, o zamana kadar hiç alışılmamış, görülmemiş bir özgürlük ortamı getirilmiştir. Ben televizyonda, radyoda konuşmalar yaptım. Tüzük ve yönetmeliğin belirlediği ölçüler dışında hiçbir hükümlüye karşı bir disiplin işlemi yapılamaz, zor kullanılamaz, dedim. Örneğin hiçbir kitap, dergi ve gazete, mahkemelerce toplanmamış ve yasaklanmamış hiçbir kitap, dergi ve gazetenin içeri girmesine engel olunamaz, dedim. Şimdi bunlar, o zamana kadar görülmüş, alışılmış şeyler değildi. İnsanlara ne kadar özgürlük verseniz, özgürlük öyle güzel bir şey ki gene de yetmeyebilir, insan daha fazlasını ister. Şimdi biz dışarıdayız ama tam özgür olduğumuz söylenebilir mi? Bu anlaşılabilir bir şey. O yüzden cezaevi gerçeği ile bağdaşabildiği ölçüde içerdeki insana özgürlük verilebilir, verilmelidir de.

İ.S. İsterseniz bu noktada cezaevinin amacı diye başlık atılabilecek bir konuya girelim. Sizce en genel düzeyde, yani Türkiye'den falan da bağımsız olarak, bir cezaevinin amacı nedir, ne olmalıdır?

V.D. Şimdi bu tabii belirlenmiştir cezaevi ile ilgili literatürde. Düşünsel düzeyde belirlenmiş, benimsenmiştir. Cezaevinin amacı, toplumun koyduğu kuralları şu ya da bu biçimde çiğneyen, bozan insanın cezaevine alınarak, orada bu kuralları bozmayacak biçimde, toplum kurallarıyla uyum halinde yaşayacak biçimde ıslah edilmesidir. Bunun dışında bir amaç olmamak gerekir. Ve içerdeki insanın da insan olduğu gerçeğini hiç akıldan çıkarmamak gerekir. Yani toplumun intikam amacı, toplumun cezalandırma amacı gibi bir amacı olmamak gerekir. Toplum kurallarını bozan insanın o toplumla uyuşmazlığa düştüğü farzedilir ve bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmak üzere cezaevine alınır ve ıslah edilir.

İ.S. Şimdi ıslah diye adlandıracak olursak bu genel amacı, özellikle siyasi tutuklular söz konusu olduğunda, ıslahın ne biçim alacağı biraz problematik olmuyor mu?

V.D. Evet tabii. Daha çarpıcı olsun diye bir örnek vereyim. Sadun Aren Niğde Cezaevi'nde yatıyordu. Bu da toplumun bazı kurallarını ihlal etti, bozdu, çiğnedi diye farzedilerek buraya konmuş. Oysa bir dünya iyisi insandır Sadun Bey. Çok seçkin bir insandır. Ben Niğde'de savcı iken kendisiyle görüşmeye gittim. Cezaevine bakan arkadaşın odasına çağırttık kendisini. Gardiyan koğuşundan almaya gitmiş. Yolda gelirken benim çağırdığımı bildiği için gardiyan ve tabii Türkiye'de bir değerler alaborası olduğunun da farkında olduğu için —birçok seçkin insanın, aydın insanın cezaevine alındığını o da biliyordu— sormuş Sadun Bey'e, "Sen de vaktiyle savcı

mıydın?" diye. "Hayır" demiş Sadun Bey. "Peki ya neydin" demiş. "Profesör idim" demiş. Bunun üzerine gardiyan sormuş "Ne demek ola ki profosor?" diye.

Şimdi *bu* insanları ıslah edelim diye cezaevlerine alıyoruz; başına koyduğumuz gardiyan da *bu*. Daha "profesör"ün ne demek olduğunu bilmiyor. Yani siyasal hükümlü ve tutuklulara karşı uygulanması gereken rejim, gerçekten üzerinde uzun boylu düşünülmesi gereken bir olay. Böyle, efendim, ıslahtı, şuydu, buydu filan gibi kestirme kurallarla çözülebilecek bir sorun değil. Hele düşünce suçlularına karşı! Adam yazı yazmış, adam konuşma yapmış, içeriye alıyorsunuz ve bunu sözde ıslah ediyorsunuz. Bir gün bakana şöyle demiştim: "İçerdekilerle dışardakiler arasında cezaevinin duvarları kadar da bir mesafe yoktur, bir fark yoktur." Hatta benim kanımca, kimi dönemlerde içerdekilerin düzeyi dışardakileri aşar. Özellikle 12 Eylül'de bunu çok çıplak bir biçimde gözlemek mümkündür. Yalnız genel ortalamayı değil, hatta onları yargılayan insanları da aşan bir düzeyde olduklarını söylemek mümkün. Bunu mahkemelerde gözlersiniz. Siyasal sanık ifade verirken, onun söylediklerini yargıç tutanağa geçiremez. Geçiremez! Aynı sözcüklerle geçirememesi bir yana, aynı anlama gelecek biçimde de geçiremez. Biri yukarıda kürsünün üzerindedir, biri aşağıda sanık sandalyesinde, birisi yargılar, yargılayan yargıçtır, öteki, yargılanan sanıktır ama arada böyle bir düzey farkı vardır.

Şimdi bu sözlerden sonra başka bir noktaya değinmek istiyorum. Özellikle çok ilgimi çeken 12 Eylül dönemine gelmek istiyorum. 12 Eylül'de, cezaevindekilere karşı tavrı, herşeyden önce 12 Eylül'ün felsefesi belirlemiştir. Nedir bu felsefe? Üretmeyen ekonomiye sahip bir toplum. Yani ekonomik sistem Türk toplumunun çağdaşlaşma özlemlerine yanıt verecek bir üretim düzeyinde değil. Onun için de vaktiyle bir genel kurmay başkanı, Tağmaç "toplumun sosyal gelişmesi ekonomik gelişmeyi aşmıştır, buna fren gerekir" demiştir. O yüzden gerçekten de 12 Mart döneminde böyle bir frene basılmıştır ama istenen sonuç elde edilmemiştir. 12 Eylül buna daha kesin çözüm yolları aramıştır. O yüzden de —açık söylemek lazım— 12 Eylül yönetimin felsefesi *sola* karşıdır, solu tasfiye etmeye yöneliktir. Efendim, Demirel hükümetini de alaşağı etmiştir, parlamentoyu dağıtmıştır, filan denebilir, ama bütün bunlar işin özünü değiştirmez. Bizi yanlış yargılara götürmemelidir. İşin özü, toplumun özlemlerine yanıt verecek bir üretim potansiyeline sahip olmayan ekonomik sistemimizin karşısında yükselen muhalefeti susturmak. Şimdi amaç böyle olunca, yani 12 Eylül'ün temel felsefesini böyle belirleyince uygulamaya da geçebiliriz. Bu felsefenin cezaevindeki uygulaması çok çarpıcıdır. Bizim o zamana kadarki cezaevi sistemimiz koğuş sistemidir. Büyük cezaevlerinde insanlar olabildiğince geniş koğuşlarda

yatırılmış, cezalar öyle infaz edilmiştir. İlk kez 12 Eylül'den sonra özel cezaevleri yapılmıştır. Özel cezaevi edebiyatı 12 Eylül'den sonra girmiştir bizim ceza hukukumuza. Ve insan doğasıyla bağdaşmayan cezaevleri yapılmıştır Türkiye'de. Dünyada da yok mu? Kuşkusuz var ama, bizde bu yerlere, toplumla gerçekten uyumsuzluğa düşmüş, vahim suçlar işlemiş, cezaevinde de aynı biçimde, oradaki insanlarla uyumsuzluğa düşmüş patolojik tipler değil, doğrudan doğruya siyasal hükümlü ve tutuklular girmiştir. Ve iki tür cezaevi yapılmıştır o dönemde. Bir bölümüne "toplu iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevleri" diyorlar; bir bölümüne de "bireysel iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevleri". Şimdi bakın, "eğitim uygulanan!" deniyor. Sanki biz bu cezaevlerinde, bu insanlara, onlar düzeyinde, bizim toplumumuzda en elit insanlara eğitim uygulayabilirmişiz gibi. Tüzüklere yazılmış bu.

İ.S. Efendim bir de E tipi denilen cezaevleri var. Sanırım onlar 12 Eylül'den önce kurulmuşlardı. Onların gerisinde yatan mantık neydi? Şimdi nasıl işliyorlar?

V.D. Eski dönemlerde ceza, insanlara eziyet ve ibret düşüncesine dayandığı için, cezaevleri de bu amaca göre yapılmışlar. Büyük kalelerin, surların altında güneş görmez, rutubetli zindanlar olarak düşünülmüş. Bizde de epey örneği var.

Ancak, özellikle 16. y.y.'dan sonra ıslah ve suçlunun yeniden topluma kazandırılması gibi ceza felsefesindeki genel değişme, cezaların daha çağdaş, daha insancıl bir ortamda çektirilmesi düşüncesini, dolayısıyla da yeni cezaevi tiplerini birlikte getirmiş. A, A-1, A-2, A-3, B, C... cezaevi mimarisinin geliştirdiği tipler.

E- Tipi de bunlardan biri. Geniş hacimli, geniş koğuşlu, içinde kütüphanesi, dershanesi, konferans, sinema, tiyatro, spor salonları, revir, doktor odası, mutfak, çamaşırhane gibi her türlü gereksinimi karşılamak üzere yapılmış bir cezaevi türü. İç bölümleri dar, özellikle hücre tiplilere göre maliyeti daha düşüktür. Merkez cezaevi olarak Türkiye koşullarına daha uygun olduğu söylenebilir.

İ.S. İsterseniz biraz da 12 Eylül'ün getirdiği yöntemlerden bahsedelim. Örneğin "karıştır-barıştır" 12 Eylül'ün getirdiği yöntemlerden biri değil mi?

V.D. Evet, "karıştır-barıştır" da 12 Eylül'ün getirdiği yöntemlerden biridir. Daha önce de, benim zamanımda da böyle bir takım öneriler gelmişti. Kimi yerlerde uygulamışlar filan diye... Fakat biz buna hiçbir zaman yanaşmadık. Elazığ Cezaevi'nde, hiç unutmuyorum, ülkücülerden bir grup ayrı koğuşlarda oturuyorlardı. Ahşap koğuşun tavanını delerek sol grubun koğuşu üstüne gel-

miş ve ateş etmek suretiyle insanları öldürmüşlerdi. Yani iki grup arasında böyle bağdaşmaz çelişkiler varken, karıştır-barıştır uygulamasının hiçbir ciddi düşünceye dayanmadığını söylemek mümkündür. Şimdi bunun arkasında yatan düşünce aslında karıştır-barıştır falan değil. Solcular büyük bir kitle halinde getirildiler cezaevlerine, asıl yoğunluğu onlar oluşturuyordu. Amaç aralarına sağdan insanlar katarak tünel açmak, kaçmak gibi girişimleri idareye haber vermelerini, ihbar etmelerini sağlamaktı. Yoksa bunun iyileştirme ya da infazla ilgili herhangi bir yanının olmasını düşünemiyorum.

Aynı zamanda 12 Eylül'ün getirdiği bir başka uygulama da kanımca önemli. O zamana kadar fiilen uygulanan bir takım kuralsızlıklar 1 Ağustos Genelgesi'yle kurallaştırıldı. Resmileşti, kâğıda döküldü. Örneğin daha önce bizim hukukumuzda, infaz hukukunda açlık grevinin disiplin cezasıyla karşılanması diye bir kural hiç yoktu. İnanılmaz bir şey, açlık grevi yapan adama disiplin cezası vermek. O döneme kadar kimsenin aklına gelmedi, 1982 Ağustosu'na kadar. O tarihte Adalet Bakanı olan zat bir genelge yolluyor cezaevlerine ve açlık grevlerinin disiplin cezasını gerektirdiğini söylüyor.

İ.S. Bu noktada, belki biraz "risque" kaçacak bir soru sorayım. Biliyorsunuz Erdal İnönü açlık grevlerini bir "şiddet eylemi" olarak değerlendirdi. Bu değerlendirmede 12 Eylül yönetiminin kazanmış olduğu meşrutiyetin bir işaretini görmek mümkün değil mi?

V.D. Evet, haklısınız. Sosyal demokrat bir partinin liderine hiç yakışmayacak bir değerlendirmeydi o. Bırakın sosyal demokrat bir politikacı olmayı, aydın bir insana yakışmayacak sözlerdi onlar. Çaresiz bir insanın başvurabileceği son protesto eylemi nasıl şiddet olarak değerlendirilir! Kime karşı şiddet? Biliyorsunuz Erdal Bey bir bilim adamı; onun bile böyle konuşması gerçekten de 12 Eylül'ün felsefesinin her yere ne kadar nüfuz ettiğini gösteriyor.

Ama 1 Ağustos Genelgesi'nin tek ayıbı açlık grevleriyle ilgili getirdiği disiplin cezası değil. Bakın örneğin, Cezaevleri tüzüğünde (?) tutukluların ziyaretçileri ile, avukatlarıyla görüşmeleri konusunda Ceza Yargılama Usulü Yasası'na gönderme yapılıyor. Yani konuyla ilgili burada konulan kural geçerlidir, diyor. Yollama yaptığı madde, Usul'ün 144. maddesi. Diyor ki: "Tutuklu bulunan sanık, müdafii ile her zaman görüşebilir ve muhabere edebilir. Son tahkikat açılıncaya kadar hâkim, sanığın muttali olması tecviz edilmeyecek hususatın kendisine bildirilmesini menedebilir. Tutuklama sebebine göre lüzumu halinde son tahkikatın açılmasına kadar sanık ile müdafiin görüşmelerinde bizzat hâkim veya tayin edilecek naip yahut istinabe olunan hâkim hazır bulunabilir."

Yani mahkeme, dava açılıncaya kadar, sanığın avukatıyla görüşmesini kısıtlayabilir. Nasıl kısıtlayabilir? Görüşürken orada hakim kendisi bulunabilir veya onun tayin edeceği başka bir hakim bulunabilir. Peki genelge ne diyor? Tüzüğe ve yasaya rağmen "hükümlü ve tutukluların avukatlarıyla görüşmeleri bir görevlinin nezaretinde" Yani başımızda bir tane görevli bulunacak. Ne zaman? Her zaman, dava açıldıktan sonra bile. Şimdi bakın, açıkça yasaya da tüzüğe de aykırı ama buna rağmen bütün cezaevlerine gönderilen bir genelge bu. Yani şunu demek istiyorum İskender Bey. Bu genelge aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin 1989 yılında, 21. yüzyıla ayak basmak üzere bulunduğu bir dönemde, Türkiye gibi devlet geleneği olan bir toplumda, bir bakanlığın genelgesi olmak sıfatına lâyık değildir. Bir resmi belge olma özelliğine sahip değildir. Nereden kaynaklanıyor bu? 12 Eylül'ün felsefesinden kaynaklanıyor? 12 Eylül'ün insanlarımıza bakış açısının yansıması bu. Asıl mesele bu. Cezaevlerinin yapısıyla bu kurallar bir bütün arzediyor. 12 Eylül felsefesinin içerdeki insanımıza bakış açısını somutlaştırıyor. Yapı olarak ve kural olarak.

İ.S. Son olarak şöyle bir soru sorayım size: Hapishanedeki mahkûmun hayatını kontrol eden bir sürü merci var; her gün görüştüğü gardiyan, cezaevi doktoru, savcı, cezaevi müdürü, daha sonra ise, işte Cezaevleri Genel Müdürü, Adalet Bakanı, Başbakan'a kadar uzanan bir zincir. Mahkûmun gündelik hayatı bakımından bunlar arasında en tayin edici olanı hangisi? Ve burada bir gelişme, değişme var mı? Örneğin merkezileşmeye doğru? Ya da tam tersi, gardiyanların egemenliği mi daha çok arttı? Bu otorite yapısı hapishaneye nasıl yansıyor?

V.D. İlginç bir soru bu; yanıtlanması da öyle çok kolay değil. Ama ben size görüşlerimi söyleyeyim. Eskiden Cezaevleri Genel Müdürleri uzun yıllar orada çalışmış insanlar olurlardı ve hangi iktidar gelirse gelsin, kolay kolay kimsenin aklına gelmezdi Cezaevleri Genel Müdürü'nü değiştirmek. Tabii bu durumda en tayin edici insan, içerdeki insanların yazgıları üstünde en belirleyici etkiye sahip olan insan da Genel Müdür olurdu. Bakın şimdiyle ilgili size bir olay anlatayım. Mamak'taki Dev-Yolcu sanıklarla ilgili... Askeri cezaevlerinin Adalet Bakanlığı'na devri işlemi gerçekleştikten sonra, onların da Çankırı Kapalı Cezaevi'ne nakillerine karar verilmiş. Davaları Mamak'ta; haftada üç gün duruşmaları devam ediyor ve Ankara Kapalı Cezaevi'nde yer olduğu halde bunların Çankırı Cezaevi'ne nakillerine karar verilmiş. "Buna bir çözüm getirin" dedik; büyük bir sıkıntı çünkü. Nakil gerçekleşti mi, haftada üç gün, ellerinde kelepçe, yazın sıcağında, kışın soğuğunda Çankırı'dan Ankara'ya kamyonlarla getirilip götürülecekler.

İ.S. Peki, neydi bunun gerisinde yatan mantık?

V.D. İşte ben de onu diyorum ya! Buna karar veren insanın, bunu düşünen adamın içerdeki insana acı verme düşüncesinden başka bir fikre sahip olmasını kabul edemem. Yani bunu iyi niyetle bağdaştırmak mümkün değil. Nitekim oradaki insanlar da "karşı koyacağız" dediler. Ne olacak? Jandarma, şu, bu, bir kişiye üç beş kişi düşecek şekilde dipçikle bunları alacak, dolduracaklar arabalara, Çankırı'ya gidecekler. Genel Müdür'le görüştük, işi çözümleyelim diye. Adam dedi ki "Emir verildi efendim, gidecekler". Böyle bir şey olur mu? Haftada üç gün duruşmaları var bunların. "Efendim bir yanlışlık varsa düzeltiriz" dedi. "Şimdi siz bana söyleyin" dedim "bunu nasıl düzeltiriz? Bunun mutlaka düzelmesi gerekiyor da, nasıl düzelir?" "Valla", dedi "emri Bakan imzaladı, biz değiştiremeyiz." İki arkadaş müsteşar yardımcısına gittik onunla konuştuk. O da bu işi üstlenmek istemedi. Bakan'a gitmemiz gerekiyormuş. Ertesi sabah için Bakan'ın özel kaleminden bir randevu aldık. Gittik kendisiyle görüştük, yanımızda emir verdi kalmaları için.

Bunu şunun için anlatıyorum. Yani, bu kadar açık seçik bir gerçek ortadayken, bu adamların üç gün duruşmalarının Mamak'ta yapılacağı bilinip dururken, bunlar Çankırı'ya gönderiliyor ve sakınca da söylendiği zaman, ben bunu düzeltemem ancak Bakan düzeltir deniyor. Örnekler çoğaltılabilir. Hemen aklıma bir tanesi daha geliyor. Şimdi halen Ankara Kapalı Cezaevi'nde bulunan Nihat Sargın, Nabi Yağcı'yla birlikte tutuklanmadan önce gözaltına alındıklarında, 19 gün emniyette kaldı ve kendilerine Türkiye'de bilinen bütün işkence yöntemleri uygulandı. Bu tartışmasız böyle. Şimdi sizi karşımda gördüğüme ne kadar inanıyorsam, buna da o kadar inanıyorum. O yüzden Nihat Bey'in sağ eli kalem tutmuyor. Savunma yazacak adam. Gittik, dedik ki, daktilo getirilsin. Hayır yasak, gelemez. Peki, ne sakıncası var? O daktilonun harflerini makineye bağlayan tel çubuklar var ya, onlar şiş olarak kullanılabilirmiş, bir gerekçesi buymuş. Bir de efendim, cezaevinden başkalarına yazı, dilekçe yazarlarmış. Onların ikisi de ayrı bir koğuşta kalıyorlar; öteki koğuşlarla bütün ilişkileri kesilmiş durumda. İkisinin birbirlerini yaralamaları da sözkonusu değil. Ama şayet siz buna rağmen, genel başkan Nihat Sargın'ın genel sekreteri Nabi Yağcı'yı daktilonun çubuğuyla şişleyeceğini düşünüyorsanız, hiç böyle çubukları olmayan elektrikli daktilolar da var. Hemen alıp geliriz. "Efendim olmaz". Savcıyla konuşuyoruz, cezaevi savcısıyla! İçerde kolu sakatlanmış, işkencede sakatlanmış bir parti genel başkanına savunmasını yazmak için bir daktilo vermeye gücü yetmiyor. Bugünkü dönemde savcıların bile hiçbir insiyatifi yoktur cezaevlerinde.

Görebildiğim kadarıyla şöyle: Bakanlık felsefesine uygun tasarruflarda, gardiyanlara varıncaya kadar herhangi birinin bağımsız hareket etmesi mümkün. Yani mahkûmlara eziyet, işkence veya yasaklama türünden kararları, cezaevi müdürü de, savcı da, hatta belki başgardiyan ve gardiyanlara varıncaya kadar

herkes alabilir. Ama mahkûm lehinde herhangi bir karar söz konusu olduğunda, Bakanlığa sormadan bir şey yapmaları hemen hemen olanaksız. Bu iktidar, felsefesini, yani piramidin en tepesindekilerin düşüncelerini alt kademelere çok dolaysız bir biçimde yansıttığından, onlar da mahkûmlara karşı böyle bir tavır içinde olagelmişlerdir. Mahkûmların lehinde en küçük bir insiyatifleri görülmemektedir.

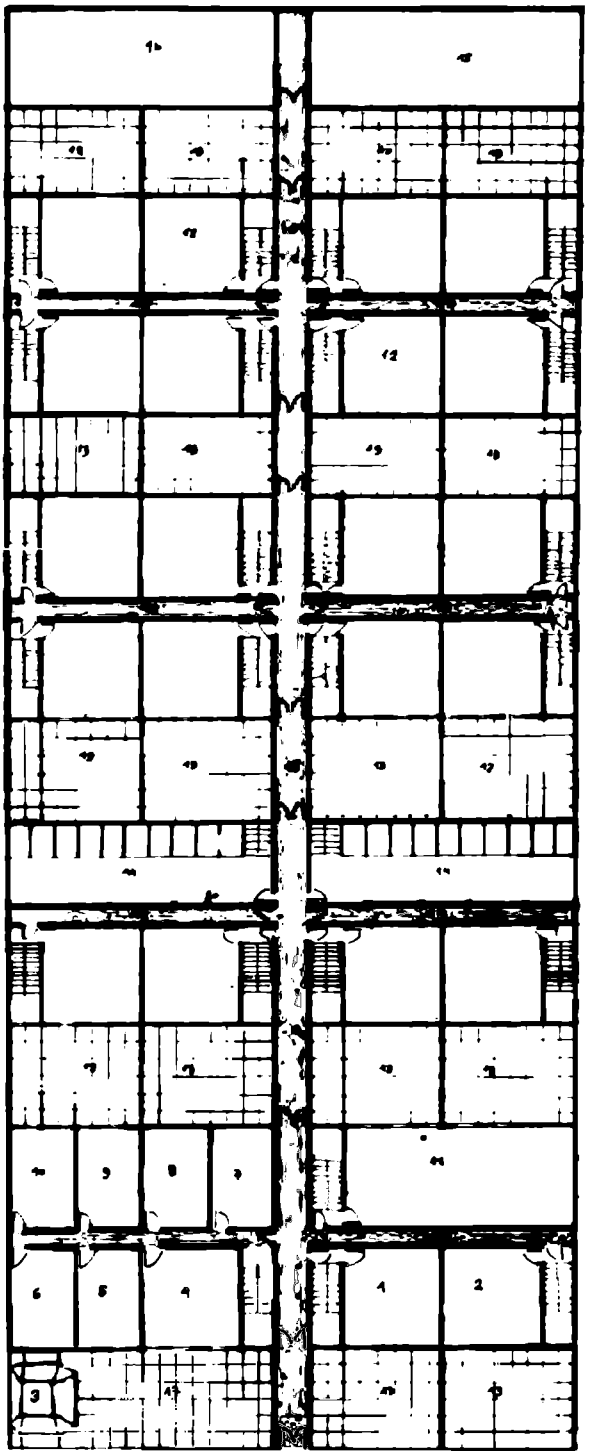

"E Tipi Cezaevinde Mahkumların Kaldığı Bölümler:

1. Çocuk Koğuşu
2. Kadın Koğuşu
3. Hamam
4. Doktor
5. Öğretmen
6. Kitaplık
7. Mescit
8. Revir
9. Karantina
10. Deliler Koğuşu (1-10. ünitelerin bulunduğu bloğun üst katı halı tezgâhı.)
11. Konferans Salonu
12. Koğuşlar (2. kat. Alt kat yemekhane, üst kat yatakhane)
13. Avlu (Havalandırma)
14. Müşahade hücreleri (4. kat. Her katta 10 hücre)
15. Mutfak
16. Çamaşırhane
17. İdam İnfaz Avlusu
18. Ana Koridor (Malta)
19. Gözetleme Koridoru
20. Gözetleme Mazgalları

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

İskender Savaşır: Bu sayıyı kurarken, çok fazla formüle edilmemiş de olsa, şöyle bir düşüncemiz vardı. Hapishaneler hakkında çok yaygın bir söylem var ve bu, çok anlaşılabilir nedenlerden ötürü, çok politik bir söylem. Ve bu söylem, doğrudan doğruya bir mücadelenin aracı olmuş. Yani, yaşanmış olanı bütün yönleri ve ayrıntılarıyla dile getirme amacını gütmekten çok, bir hapishane direnişinin doğrudan doğruya aracı olmuş. Türkiye'de bir de bunun dışında, daha dar ve akademik bir çevrede de olsa, mesela Foucault'dan etkilenmiş bazı söylem biçimleri gelişmeye başladı. Bu ise, hapishanenin daha çok disiplinle ilişkisini ele alan bir yaklaşım içeriyor. Herhalde bizim burada yakalamaya çalıştığımız, Türkiye'de hapishanelerde yaşanmış ve bu ikisinde de dile gelmemiş bazı şeyler. Aslında bunların ne olduğunu, olabileceğini hepimiz az çok biliyoruz. Herhangi bir yerde sohbete girişildiğinde konuşulan, dile getirilen şeyler. Bir anlamda, ona sinmiş olan bilgiyi açığa çıkarmaya çalışıyoruz. O yüzden galiba ilk soru şu olabilir: Hapishanede yaşıyor olmanın insana kazandırdığı, onun gündelik yaşamına da direnişine de kaynaklık eden bilgi nasıl bir şey? Bir de tabii bunun önemi sorusu var: Bunları yansıtmak, yazıya geçirmek niçin önemli?

Ertuğrul Kürkçü: Benim anlatacaklarım ancak doğrudan doğruya bir siyasal hükümlünün tecrübeleri olabilir. Oysa Türkiye'de hapishaneler siyasal hükümlüler olmadan da var, yani insanlar siyasal nedenlerle hapsedilmeden önce de var ve daha sonra da olmaya devam edecek. Toplumun varoluş biçimiyle ilgili bir gerçek bu. Bu nedenle benim söyleyeceklerim daha çok siyasi hükümlülerin hapsedilişinden çıkardığım sonuçlarla sınırlı olabilir. Ama 1980'den önce, daha doğrusu 1978-80 arasında ben, siyasi olmayan hükümlülerin de kapatıldığı bir cezaevinde bulundum. Bu yüzden de genel olarak cezaeviyle ilgili bir fikir edinmek imkânı bulabildim. Şimdi özellikle siyasi hükümlülerle ilgili diyeceğim ilk şey şu olabilir: Bence devlet, başından başlayarak ve herhalde sonuna kadar, siyasi hükümlüleri hapsetmeyi özel harbin bir parçası olarak kavrıyor. Farkettiğim en önemli meselelerden biri siyasi hükümlülerin hapsedilmesine ilişkin yöntemlerin, biçimlerin, buna dair ilkelerin hiçbir zaman cezaevi yönetiminin olağan işlerinin bir parçası olarak ele alınmadığı... Askeri cezaevlerinde olsun sivil cezaevlerinde

olsun, siyasi hükümlülerle ilgili olarak ne yapılacağının çoğu kere yukarıdan, Genelkurmay tarafından emredilen şeyler olduğuna dair ipuçları var. Bunları net olarak bilemesek bile, mantıken böyle olduğunu öngörebiliriz. Toplum yalnızca genel olarak cezaevlerini tanır. Oysa siyasi mahkûmların karşılaştığı hapis şartları, mesela Genelkurmay'ın özel ilgisine mazhar olmaları, toplumun kendi rutin yaşamı içinde tanıdığı cezaevi gerçeğinden farklıdır. Siyasilerin hapsedilmesi, daha çok krizlere bağlı bir mesele, dolayısıyla da çok özel şartlara bağlı, özel harbe bağlı. Bu yüzden siyasi mahkûmların hapsedilmesi ile genel olarak cezaevlerini birbirinden ayırmak gerekiyor. Siyasi hükümlülerin cezaevindeki varoluşu esir edenle esir edilen arasındaki ilişkiye benzer, daha çok.

İkinci noktayla ilgili olarak. Ben aslında Foucault'yu öyle uzun boylu biliyor değilim. Sizinle konuştuğum süreler içinde okuduğum bazı parçalardan yola çıkarak hakkında bir şeyler söyleyebilirim. Doğrusu, Foucault'nun gözlemleri,belirlemeleri, buradan yola çıkarak yaptığı analizler, vardığı hükümler çok büyük ölçüde Batı Avrupa'da, sivil toplumun özellikle gelişmiş olduğu, devletin de bununla ilişkisi içinde şekillendiği bir mekân ve tarihte elde edilmiş sonuçlar. Ve bana, fazlaca sistematize edilmiş, dolayısıyla da konusunu çok pürüzsüz bir şey olarak ele alan bir yaklaşımı varmış gibi geliyor. Ben aslında Batı Avrupa'daki hapishanenin de tam Foucault'nun anlattığı, çözümlemeye çalıştığı gibi olmadığını düşünüyorum ama önemli bir hakikati de yakaladığını teslim etmem gerek. Ancak bu tahlilin Türkiye'ye uygulanması halinde, Batı Avrupa'da elde edilen sonuçların Türkiye'de elde edilebileceğini sanmıyorum. Benzetme yerinde olursa, Avrupa medeni hukuku Türkiye'ye ne kadar oturmuşsa, ceza ve infaz hukukunun da o kadar oturmuş olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de bence bu ikisi, yani toplum ve hukuk birbirine Batı Avrupa'dakinden farklı bir biçimde eklemleniyor. Türkiye'de eşitsiz ve birleşik gelişme yasasının kendisini bu alanda da dayattığını düşünüyorum. Türkiye'de devlet bir bakıma olabilecek en modern şey. Dünya modernleştiği nisbette devlet de modernleşiyor. Dolayısıyla hukuk kendi icra biçimlerini, baskı biçimlerini modern dünyadan devralıyor ama toplum aynı hızla, aynı ilişkiler çerçevesinde modernleşmiyor. Bu nedenle de, Türkiye'de yasalarla toplumun gerçekliği arasındaki kopukluk ya da uçurum sürdükçe, cezaevlerinin devlet tarafından görüldüğü biçimiyle, bizzat uygulamadaki gerçekleşmesi arasında ve cezaevi müdürlerinin cezaevini kavrayışı ile uygulamanın en altındaki adamların, yani gardiyanların kavrayışı arasında çok ciddi farklar olacaktır. Devletin resmî bakış açısından popüler gelenek çok ciddiye alınması gereken bir olgu değil. Ama bir yandan da, bir cezaevinde yaşama, cezaevinde baskı altında tutma ve tutulma geleneğinin cezaevindeki hayatı tayin eden başlıca unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkün. Ancak ben

bu geleneğin geçmişten büyük kopuşlarla bugüne doğru geldiğini düşünüyorum. Kopuştan kastım, gelenekten hareketle bugün yaşanan cezaevi gerçekliğini yakalamanın hem mümkün olduğu hem de olmadığı...

Bütün bunları konuşmanın ise şöyle bir önemi olabilir: Siyasi mahkûmların, yani devrimcilerin, kriz dönemlerine öngelen şartlar içersinde ortaya çıkan çatışmalar dolayısıyla devlet tarafından bir özel harbin nesnesi olarak hapsedilmesinin her şeyden önce siyasi bir önemi var. Devlet aslında siyasi hükümlüler dediği kategoriyi gayrı resmî olarak kabul ediyor. Fakat resmî olarak bu kategoriyi tanımıyor. Ama onun gayri resmî olarak kabul ettiği siyasi hükümlülük statüsü, siyasi hükümlünün, yani komünistin yok edilmesine dayalı özel yöntemler geliştirilmesine, bunları gizli genelgelerle, yazılı olmayan emirlerle icra edilmesine imkân veren bir sistem kurmasını sağlıyor. Öte yandan yüzünü topluma döndüğünde, yani buna bir meşruiyet sağlaması gerektiğinde, Türkiye'de siyasi hükümlü olmadığını iddia ediyor. Batı Avrupa'ya döndüğünde de, onlara Türkiye'de siyasi hükümlülerin zaten olmadığı şeklinde bayağı bir kandırmacaya girişiyor. Hapisteki devrimci ya da siyasi hükümlü, devletin kimi zaman şiddetlenen, kimi zaman gevşeyen, ama sürekli olarak işleyen ya da yedekte tutulan yok etme mekanizmasının nesnesi olarak tanımlanmış. Bunlar cezaevi yönetmeliğinde "anarşist ve terörist hükümlüler" diye adlandırılarak, aslında ne infazı ne ıslahı mümkün olmayan bir kategori olarak ele alınıyorlar ve 12 Eylül'den sonra çıkartılan yeni yönetmeliklerle, "toplu iyileştirme"ye tabi tutulmak üzere "E-tipi" özel cezaevlerinde toplanıyorlar. Bunlar içersinde bütün çabalara rağmen bir türlü "toplu olarak iyileştirilemeyenler" de, tek tek "iyileştirilmeleri" için kurulmuş "L-tipi" hücre cezaevlerine gönderiliyorlar. Ama sistemin mantığı bence öyle ki, bu cezaevleri aslında "iyileştirme"den vazgeçtik, yeni bir kriz döneminde, bu insanların topluca imhasına dair bir niyeti yansıtan bir çerçeve içersinde planlanmış ve gerçekleştirilmiş mekânlar. Ancak tabii, toplum o kadar kolayca yukarıdan denetlenebilen bir şey değil. İşte, nihayet bütün gücün yürütmede toplandığı bir dönem geçince bu planlar işlemez hale gelebiliyor ama devletin kendi eğilimi sürekli olarak gücü yürütmede toplamak olduğu için, bu tasarı çerçevesinde gerçekleştirilmiş yapıların hiçbirisi ortadan kalkmıyor; sanki sadece sıkılı bir elin açılması ama o elin de kola bağlı olarak bedende kalması gibi, o da orada duruyor. Benim cezaevinden çıktığımdan beri hep anlatmak istediğim, fakat bir türlü dinleyen ve anlayan bir kulak bulamadığım en önemli şeylerden bir tanesi bu. Çünkü Türkiye, sürekli krizlerle yaşayan, gelişen ya da çürüyen bir ülke; yeni bir kriz anında bu yapılar bozulmamış olarak kalırsa, devrimcilerin daha en baştan yapısal olarak belirlenmiş, gayrı hukuki çerçeveler, bir takım gelenekler edinmiş bir yapı içersinde süratle yok edilebilecekleri gibi çok ciddi endişelerim var. Mesela

bunun bence en önemli unsurlarından biri, "toplu iyi-leştirme"ye direnen ve onların terminolojisinde "ıslahı gayrı mümkün" olarak adlandırılan, tek tek "iyileştirme"ye tabi tutulacakların konduğu cezaevinin, her zaman kural olarak ya bir askeri birliğin içinde ya da kıyısında, özellikle de Türkiye'nin harbe konu olabilecek sınır bölgelerinde kurulmuş olması. Harbin temel ilkesinin arkada düşman bırakmamak olduğunu akıldan çıkarmayacak olursak ve devletin siyasi mahkûmları özel harp doktrini çerçevesinde "iç düşman" kabul ettiğini hep aklımızda tutarsak, o zaman burada çok büyük bir tehlike olduğunu görebiliriz. İşte bunların konuşulmasının, bunun deşifre edilebilmesi bakımından bir önemi var. Bunlar acil, güncel ve doğrudan doğruya solcuyu, devrimciyi tehdit eden şeyler olduğu için önemli. Ama daha da önemli bir başka yan var. Bence şimdiye kadar, toplumun geleceğine soldan, sosyalizmden bakan hiçbir proje sosyalizmi, cezaevlerinin olmadığı, suçun ve cezanın ilga edildiği, bunun ortadan kaldırılmasının maddi ve manevi şartlarının yaratıldığı ve yeniden üretildiği bir toplum olarak tanımlamadı. Şimdiye kadar, sosyalizm projelerinin hep negatif olarak tanımlandığından şikayet ettik. Bu eksiklik, bizim bugün hapishaneler üzerine konuşmamızın önemini daha da arttırıyor. Bu projenin pozitif bir tanımının da gerekli olduğunu düşünüyorum. Tabii, genellikle hep iktidar bakış açısından bakıldığından, iktidarın da olmadığı bir toplum projesi insanların kafasını çok meşgul etmediğinden, her iktidarın da bir hapishaneye sahip olacağı zaten bir veri olduğundan, sanki hapishanesiz bir toplum, suçsuz ve cezasız bir toplum düşünülemez oldu. Oysa bunun ötesine geçmek, bunu aşmak ve böyle bir tasarıyla insanların karşısına çıkmak gerekir. Bu tasarıyı geliştirirken de şunu kabul etmek gerek: Cezaevinin iyisi yoktur, cezaevi ya vardır, ya yoktur. Buna tersinden baktığımızda da, burjuva iktidarının, burjuva devletinin, onun egemenlik ve baskı aygıtlarının işleyişinin, halkın hayatında kendisini her gün ve her saniye durmadan hissettiren bir dizi egemenlik yapısının iyice açığa çıkarılmasında çok ciddi yararlar buluyorum. Çünkü bence cezaevlerinde devletin zihniyeti cisimleşiyor, yani başka taraflarda saklayabildiği ruhunu, bence burada açığa vuruyor. Cezaevleri üzerine düşünmek bu yüzden de önemli.

Bir başka nokta da, halkla cezaevleri arasında bir duvar, bir tür görünmezlik olduğundan, cezaevlerinde yaşayan insanların aslında bir hayatları, gündelik hayatları olduğu, bir yaşama kalıbı olduğu, insanların burada durmaksızın yeniden biçimlendiği genellikle farkedilmez. Tek tek bireyler üzerinde, cezaevine hapsedilme üzerinde düşünülmeye başlandığında görülmesi ve cezaevi hakkında bir tavır takınırken akılda tutulması gerektiği için de bunların üzerinde durulması önemli. Türkiye'de 12 Eylül'den bu yana aşağı yukarı bir milyona yakın insan hapsedildi. Bu da hatırı sayılır bir nüfus oluşturuyor.

Ece, bu nüfus için önemli olan bizim için de önemlidir.

İ.S. Biraz itiraz edeceğim bu söylediklerine. Çünkü bütün bu söylediklerinden devletin çok yekpare bir şey olduğu izlenimi çıkıyor. Sanki tek bir iradesi, tek bir iktidar tasarısı varmış gibi. Halbuki biliyoruz ki, devletin içinde de bir sürü parçalılıklar var. Örneğin Veli Devecioğlu'nu düşün; o devletin içinden yetişmiş biri ama belki de aslında Foucault'nun tarif ettiği iktidar biçimine daha yatkın; daha ıslaha yönelik bir iktidar anlayışını temsil edi-yor. Bütün bunlar bir yana, hapishanenin kendi içinde mahkûmlar gardiyanlarla, zaman zaman belki anlaşarak, cezaevi yönetimine karşı küçük iktidarlar kuruyorlar. Cezaevi müdürünün devlete karşı mahkûmlarla kurduğu iktidarlar var. Bir sürü, böyle küçük iktidar odakları var.

E.K. Şimdi bu söylediklerinde, çok genel olarak devletten sözetmiş olsa idik, ben tamamen haklı olduğunu düşüneceğim de, burada daha çok kendi tecrübemden hareketle konuştuğum, siyasi hükümlülerin hapsedilmesinin ve özellikle bir kriz döneminde hapsedilmesinin mantığı üzerine daha çok sözedildiği için, kriz anlarında devletin bütün gücünün yürütmede toplandığı ve siyasi hükümlülerin hapsedilmesinin doğrudan doğruya özel harbin, örtük bir iç savaşın konusu haline geldiği durumlarda bütün bu ikincil iktidar odaklarının varolmalarına rağmen belirsizleştiği, ortadan kalktığı, tesirsizleştiği ve tek bir genel liderliğin altında toplandığı söylenebilir. Bu bütün toplumda olduğu gibi cezaevlerinde de böyle, yani nasıl parlamento kapatılır, siyasi partiler kapatılır ve sendikalar ortadan kaldırılır ve hatta günlük hayat disipline edilmeye çalışılırsa ve bütün bu ikincil iktidar merkezleri geçerliliklerini kısmen ya da geçici olarak yitirirse, cezaevlerinde de bunun yaşandığı momentler var. Buna karşılık daha olağan denilen, daha dingin denilen ya da toplumun evrim geçirmekte olduğu denilen dönemlerde, senin söylediğin yapıların devletin bu tarihsel eğiliminin yanı sıra ve hatta ona karşı bir güç olarak da işlediğini söylemek pekâlâ mümkün. Aslında böyle birşey bizim Malatya'da yaşadığımız —ben ilk özel cezaevini Malatya'da gördüm— süreçte kendisini bir dereceye kadar gösteriyordu. Mesela cezaevi yönetimi 5 müdürle işlerini yürütmeye başlamıştı, daha önce cezaevlerinde tek olurlardı ve bunların savcısı olurdu. Savcı yasaya göre, cezaevinde hukukun teminatı ve adaleti temsil ediyor, ama öbür taraftan cezaevi müdürü, Cezaevleri Genel Müdürlüğü'nün temsilcisi oluyor. Sonra bir de buna 12 Eylül'de askeri birlikler eklendi. Kendi içersinde burda birçok farklı iktidar odağı olduğunu gözlemleyebiliyorduk, mesela egemen sınıf ya da devlet içinde varolan politik eğilimlerin bu beş müdür arasında neredeyse birebir taksim edildiğini gözlemlemek mümkündü. Bir tanesi bunların merkez eğilimi temsil eden, bir tanesi uç sağda, bir tanesi dinci, öbürü liberal gibi, diğeri sosyal demokrata çalar gibi, ama hakikatte bütün bunların hepsi son

tahlilde, hükümlülerin tümünü öngörülen yasa ve yönetmelikler çerçevesinde, genel yasa ve yönetmeliklere aykırı olarak cezaevleri içersinde bir asayişsizlik olmadan hapsetmeye yönelik olduğu için, eninde sonunda en üst iktidar odağı her neyse onun amaçlarına hizmet etmiş oluyorlar. Şöyle şeyler de gözlemlemiyor değildim, mesela askeri yönetimin geçmişten alınmış teamül ve geleneklerle cezaevini idare etmenin sivil biçimlerine karşı doğrudan doğruya emre, zapturapta, zorlayıcı tedbirlere yönelik talepleri vardı. Cezaevi yöneticileri çoğu kere, bu talepler gerçekleşmediği zaman kendilerinin de tıpkı birer mahkûm gibi muamele göreceği endişesiyle ya da böyle bir öngörüyle gelip hükümlülerden, bu emrin yerine getirilmiş gibi gösterilmesine yardımcı olursak, bize bu fırtına geçtikten sonra yardımcı olabileceklerini öne sürerek karşılıklı uzlaşmalar arıyorlardı ve hiçbir zaman askeri idarecilerin temsilcileriyle, cezaevinin sivil personeli arasında birbirleriyle özdeş olduklarını kabul eden, aynı iktidarın parçası, aynı yönetme tarzının parçası olduklarını kabul eden bir anlayış olmadığını gözlemleyebiliyorduk, yani bu söylediklerin o anlamda doğru. Bütün bunlar, o olağanüstü denilen dönemde dahi kendisini gösterebilen şeylerdi. Ama nihayet işte bu, "karıştır, barıştır" politikasının uygulanması için kesin emir noktasına gelindiğinde bütün öteki yapıların dağıldığına ve burda işte kılıcın, dipçiğin iş görmeye başladığına tanık olunur. Bu anlamda da "son tahlilde" denilen şeyin ben burada da geçerli olduğunu söyleyebilirim. Ben baştan yaptığım ayrımın aslında burada da sürdüğünü düşünüyorum, yani kriz dönemleriyle olağan denilen dönemler arasında, bütün toplumun ve devletin yönetimi nasıl farklılaşıyorsa, bu cezaevlerinde de aynı biçimde (aşağı yukarı) yansıyor diyebiliyorum. Yani söylediğine hem katılıyorum, hem katılmıyorum.

İ.S. Ben konuyu biraz koğuşun içine çekmeye çalışayım. Bu söylediklerin cezaevi yönetimi içindeki ayrışmaları, iktidar odaklarının çeşitliliğini açtı. Şimdi biraz direnişi düşünelim. Onu da mümkün kılan koğuşun içersinde yaratılan bir iktidar. Ben bu iktidarın yaratılma mekanizmalarını merak ediyorum. Çünkü biliyorsun bu hapishaneler dosyasıyla ilgilenme sebeplerinden biri, oradan dışarıya neyin aktarılacağı konusu. Orada yaratılan iktidar biçimleri, yaşanan deneyim dışarıdaki mücadeleye nasıl bir katkıda bulunabilir?

E.K. Bence bu soru önemli cevaplar talep eden bir soru. Ama cezaevindeki mücadele, cezaevinin kendi dinamiğinden hız alıyor, yani onun kendi özgül çelişkilerinden hız alıyor. Burdan çıkarak, burdan elde edilen deneyimlerin toplumsal alana doğrudan doğruya taşınabileceğinden kuşkuluyum. Ortak çıkarların idrakine varma ve bunun gereğini yapma gibi; bir iktidar merkezine karşı pasif ya da aktif olarak savunma ya da saldırının ideolojisi, ilke-

leri, biçimleri, taktikleri gibi... genellemeler ve soyutlamalar içersinde ele alabilecek olursak, bunun dışarıya taşıyabileceği imkânlar var, aslında bence dışarıya taşımasa bile doğrudan doğruya toplumsal sınıflar arası ilişkiler alanına bunu taşımasa bile, tek tek bireylerin bilincini şekillendirme, edinilmiş bir tecrübenin sindirilmesi gibi anlamları bakımından ben önemli olduğunu düşünüyorum. Soru böyle cevaplar talep ediyor. Ben cezaevindeki mücadelenin, ideolojik ve toplumsal iki boyutu olduğunu düşünüyorum, toplumsal boyutundan kastettiğim aslında ideolojik boyutuna da bağlı. Cezaevinin bütün yönetmeliklerini alıp incelediğin zaman göreceğin şey, bunların hükümlülerin bir atomizasyona uğratılmalarına dair olduğudur. Burada fert ve devlet karşı karşıyadır. Burada toplumdan alınmış olan hiçbir güç, topluluk halinde varolmaktan alınmış olan hiçbir güç olmayacaktır. Topluluk haline gelme, ancak bu atomizasyonu genelleştirdiği nispette var. Kendiyle çelişik bir yaklaşım ama, bu atomizasyona hizmet etme amacına yönelik bir toplumsallaşma, mesela koğuş, kalabalık koğuşlar oluşturulması. Aslında bu toplu yaşama atomizasyon sürecinin kabul edilmesinin tescil edilmesinden sonra başlar. Ondan sonra koğuşlara doğru geçilir. Yani mekanizma böyle. Şüphesiz gerçek işleyişte bu mekanizmanın civataları, dişlileri aksıyor, dikişleri patlıyor ve cezaevi gerek mimarisiyle, gerek idari prensibiyle, eskiden öngörülmüş olmayan bir biçimde çalışıyor. Burda gündelik hayatla başta sözünü ettiğimiz karşıtlık bir dereceye kadar kayboluyor diye düşünüyorum. Geleneksel olanla modern olan, devletten gelenle sivil toplumdan gelen ya da doğrudan doğruya en alt kademedeki memurlardan gelen tepkiler aşağı yukarı aynı. Alt kademedekiler de askerlik deneyimlerinden gelen tecrübeler ya da kendi toplumsal ilişkilerinden edindikleri güçle ya da donanımla, bunları ne kadar birbirlerinden ayırırsan o kadar iyi olur diye düşünüyorlar; yani hiçbir müdür böyle bir emir vermediği zaman, cezaevinde bir "barış" politikası hakim olduğunda bile, gardiyanların kafasında olan şey, hep bunların arasına "fesat" sokmak, "fit" sokmaktı. Aşağıdaki araya fit sokmak, ya da çoğunluğu dağıtmak gibi bir güdüyle, yukarıdaki de ceza hukukunun kalıplarıyla, suç ve ceza şahsidir ve bireyseldir noktasından yaklaşır. Sonuçta birşey değişmez, mekanizma bu bakımdan ortak. Ben temel çelişmenin bu olduğunu düşünüyorum cezaevinde. Ve direniş de bu noktadan itibaren başladı. Orada hapsedilen insanlar, toplumsal-siyasal kimliklerini en azından koruyabilmek, buna yeni birşeyler ekleyemeseler bile, koruyabilmek gibi bir hedef koyarlar karşılarına bilinçli ya da bilinçsiz, ki çoğu kez bilinçlidir. Dolayısıyla bu ikilik cezaevinde hükümlülerin birleşme, örgütlenme ve hayatını kendi tayin etme eğilimiyle, cezaevinin bunları atomize etme eğilimi arasındaki çatışmalar içinde seyreder. Zihni Anadol'un anlattığı gibi, onların döneminde ne böyle politikalar var, ne böyle çatışmalar var, farklı bir işlem söz konusu; cezaevleri böyle bir özel harbin nesnesi haline geldiğinde, sadece cezaevleri

modernleştikten sonra değil, hem genel olarak hem de özel olarak böylesine bir özel harbin konusu ya da aleti haline geldikten sonra cezaevleri, bu bayağı sistematik bir mücadele halinde seyretti. Buna politik boyutlar, devletin gizli örgütlerinin müdahalesi, polisin müdahalesi eklendi ve bütün bunların hepsinin toplandığı, birbirleriyle kaynaştığı bir noktada siyasi mahkûmlar buna karşı sonunda kazandıkları bir mücadele sürdürdüler.

İ.S. İlk başta yaptığım ayrıma geri dönmek istiyorum. İki söylemden sözetmiştim: Direniş söylemiyle Foucault'dan kaynaklanan akademik söylem. Buna şimdi bir üçüncüsünü katmak istiyorum: Devletin kendi söylemi. Bu üçünün paylaştığı, senin atomizasyon dediğin şeyle ilgili, ortak bir yön var. Her üçü de aslında bireyci. Mesela Foucault, her iktidarı bireyin karşısında mutlak bir güç olarak görüp olumsuzlayan radikal bir söyleme kaynaklık ediyor. Devletinkinin de buna benzer bir yanı var. Kendisine rakip olan, dolayısıyla kendisiyle aynı türden bir iktidarla, atomize birey dışında, ikisinden de farklı hiçbir şeyi algılayamıyor bile. Ama keza direniş söylemi de öyle... Özellikle mücadelenin sertleştiği noktalarda grubun birliğini, sanki atomlar arasındaki bir birlikmiş gibi gösteriyor. Ama bunun sadece lâfzda böyle olduğunu, o direnişi mümkün kılan iktidarın çok daha organik süreçlerle kurulmuş olduğunu düşünüyorum. Bizim peşinde olduğumuz da böyle bir şey. Bastıran, insanları atomize eden iktidarlara karşı çok daha organik süreçlerle kurulmuş iktidarlar. İçeriden dışarıya aktarılabilecek şey bakımından bu, organik birlikler kurma perspektifi bana çok önemli geliyor: pratik adımları bakımından değilse de bir ruh hali olarak.

E.K. Sorunu yanlış anlamadıysam, sadece direnişin olduğu noktada değil, siyasi boyutlarıyla bir direnişin olduğu noktada değil, bütün içersinde de atomizasyon ve birleşme arasındaki çelişmenin nasıl seyrettiği senin talep ettiğin.... İnsanlar gerçekte birey kimliklerini, benim görebildiğim kadarıyla, cezaevlerinde bu senin tabirinle "organik birlikler"in teşekkül ettiği noktada edinebildiler, geliştirebildiler. Çok net olarak, hem kendim için hem herkes için söyleyebilirim, örneğin insanın bireysel kimliğinin ancak kendi başına gelişebileceğine dair teorilerin çöktüğü yer hücre uygulamasıdır. Burada çok özel bir biçimde yetiştirilmiş, kendini eğitmiş, yüksek irade gücüne sahip, bir sürü insani meziyete sahip, çok donanımlı olmayan insanların büyük çoğunluğunun tekil birey olarak kendisine baskıda bulunan güçlerle karşı karşıya kaldığı her yerde, bu kavgayı kaybettiğini söyleyebilirim. Ne zaman ki anlamlı ilişkiler kurulabilmiştir, bunlar "organik birlikler"le gerçekleştirilebilmiştir, gerçekte insanların bireysel kimliklerinin de o zaman oluşmaya, gelişmeye başladığını ve bu bütünlük içinde farklılıklarını koruyarak yaşamayı örgrendiklerini ben gözlemleyebildim doğrusu. Bunun için doğrudan doğruya cezaevi idaresinin baskısına karşı birleşme gerekmiy-

ordu da. Mesela bizim Niğde Cezaevi'nde bir mahkûmlar sendikası kurmayı düşündüğümüz zaman, devletin idaresi denilen şeyin resmen dağıldığı ve yokolduğu bir dönemdi. Bu ihtiyaç bize bir sendika kurmayı dayattı. Kendi günlük hayatımızı anlamlı bir şekilde sürdürmek, geliştirebilmek ihtiyacı. Çünkü 1979'da biz bunu tasarlamaya başladığımızda, Niğde Cezaevi'nin müdürü ve cezaevi savcısı, cezaevinden içeri giremiyordu. Cezaevi idaresinin binasına bile giremiyordu. Adi mahkûmlar hepsi boyları kadar kılıçlarla, palalarla geziyordu. 600-700 mahkûmun yaşadığı kocaman tek bir mekân. Burda devlet idaresi, ancak bu insanları kapalı tutmak, dış duvarları korumak şeklinde gözüküyordu. Bunun dışında kendi kendine yürüyen bir hayat ortaya çıkmıştı ve bu hayat herhangi bir biçimde denetlenmediği, organize edilmediği, anlamlandırılmadığı zaman ortaya çıkan şeyin inanılmaz bir kaos olduğunu söyleyebilirim. Ve bunların kendi kendine dengelenmesi olasılığı da hiç değilse kısa süre içersinde yoktu, uzun vadede de zaten böyle birşeye, ne orda yaşayanlar ne de doğrudan doğruya devletin kendisi tahammül edemezdi. Bu söylediğinde bence doğru olan nokta, illa bir dış baskının, dış baskıya karşı birleşme sürecinin, organik birlikleri gerçekleştirmeye yardımcı olduğunu mutlak bir gerçeklikmiş gibi söylememek gerektiği. Bunun çaresi şurda bulundu; aşağı yukarı sanki bir "site devletini" kurmaya başlar gibi, "biz kimiz, neyiz?" gibi sorular atılmaya başlandı etrafta, tartışıldı. Her bir birey kimdir? Bunun ait olduğu alt bütünlükler nelerdir? Bunların birbirleriyle olan ilişkileri nelerdir? Epey süzülmüş ve karmaşık süreçlerden geçebildik. Ama bunun çok özel bir şartı vardı. Ötekiler içinde nispeten tarihten gelen manevi otoriteleri olan 5-10 adamın da orda bulunmasıydı, bence bunu sağlayan ya da kolaylaştıran. Yoksa daha zahmetli bir süreç olabilirdi. Ama zaten böyle olmasa cezaevi de öyle dağılmazdı. Yani bunlar ikisi de birbiriyle örtüşüyor. Burda şunu becerebildiğimizi doğrusu düşünüyorum. Herkesin kendi farklılığını, ait olduğu bütünlüklerin farklılığını, bunların arasındaki çelişkileri kabul ederek, en az sancılı biçimde işleyerek kendini yeniden üretebilen bir hayat biçimi kurmayı becerdiğimizi düşünüyorum. Baskı geldiği zaman, bu yapı birçok şartta, baskı gereği kurulan yapılara göre son derece esnek, manevra kabiliyeti geniş, kabul edilmiş önderlikleri olan, onları seçimle iş başına getiren, seçimle işbaşından indiren, geçici süreler için yönetebilme süresini içeren ama bunları her zaman denetleyebilen mekanizmlarla donanmış, darbelere karşı tahammül kuvveti olan bir yapı çıkartabildi ve kendi karşısında olan yapıyı da bence belirledi. Cezaevini yönetenler de, aslında bu yapıyı ciddiye almadan cezaevinde sorun çıkmadan —onların temel sorunu, sorun çıkmamasıdır— yaşar kalınamayacağını da idrak edebildiler. Böylece sadece kendisini değil, karşısındakini de belirleyen bir iktidar ilişkisi bence kurulabildi. Bunları ayrıntılı olarak anlatmaya belki gerek yok. Eğer yanımda olsaydı, T.C. Ana-

yasası'ndan daha üstün bir hukuk diliyle kaleme alınmış, sınıflandırılmış, hem insanlar arasındaki ilişkileri hem bunların mücadele stratejilerini, hem gündelik hayatlarını kayıt altına alan, bence önemi olan bir belge sunabilirdim. Ama bunlar kimbilir cezaevindeki hangi "zula"da çürümeye terk edilmiş durumda.

12 Eylül'den sonra, Niğde Cezaevi devlet açısından ciddi bir saldırı noktası, orda yaşayanlar açısından da en ciddi saldırılara karşı bir direniş odağı değildi. Devletin dikkati askeri cezaevlerine, Mamak, Diyarbakır ve Metris'e kaydı. Biz belki de (belki de değil, önemli ölçüde) daha tali unsurlarla, tali güçlerle karşı karşıya kalmanın sağladığı bir —zaman açısından olsun, mekân açısından olsun, şartlar açısından olsun— nisbi bir ferahlık içinde bunları yapabildik. Yani bunları kaydetmek lazım; en örnek model olmayabilir, ancak biz bunları daha sonra tekrar ettik, Malatya cezaevinde tekrar ettik. Orası bu iş için yapılmıştı, daha sonra "ıslahı gayrimümkün" denilen adamların götürüldüğü Gaziantep Özel Tip Cezaevi'nde aynı modeli kurduk, işlettik. Gerçi Türkiye ölçeğinde bakıldığında, buralar birinci yerler değildir ama, 12 Eylül'ün belirlediği yapılarda da işin bizim isteklerimiz yönünde geliştiğine bakılarak genel bir geçerlilik üretebileceğini doğrusu düşünüyorum.

İ.S. İyice zor bir noktaya geliyoruz galiba. Bu söyleşi benim için giderek "Biz Defter'de neden cezaevleri sayısı gibi bir şey yaptık? " sorusunun araştırılması haline geldi. Şimdi ben Türkiye'de, hatta belki dünyada da, solun iktidarla ilgili bir problemi olduğunu düşünüyorum. Belki bugüne kadar fazlasıyla iktidar noktai nazarından bakmış olmaktan ötürü diğer uca savrulmak gibi bir şey. Bu sayıyı da bu yüzden önemsiyordum; yaratılacak, yaratmak istediğimiz başka tür iktidar biçimleri hakkında sağlayabileceği ipuçları için. Ama şimdi cezaevlerinde en baskıcı, askerîleşmiş haliyle devlet var, sermaye yok. İktidar örgütlenme sermayeye karşı değil, devlete karşı yaratılıyor. Ben senin, devletin zihniyeti en açık biçimde cezaevlerinde cisimleşiyor, tesbitine de katılmıyorum...

E.K. Burjuva devletinin...

İ.S. Evet burjuva devletinin. Ben burjuvuzinin iktidarını böylesi devlet yapıları olmadan da sürdürebileceğine inanıyorum. O bakımdan asıl çözümlememiz gereken düşmanın sermayenin kendisi -kullandığı maskeler değil- olduğunu düşünüyorum. Ama bu da içeride yaşananın dışarıya aktarılması bakımından ciddi bir sorun yaratıyor. Bireylerin, kimi zaman kendi yeteneklerinden, kimi zaman özel şartlarından ötürü sahip oldukları "ölü emek birikimi" içeri zorunlu olarak yansımıyor, hesaba katılmıyor. Zor dediğim nokta bu.

E.K. Senin dediğin doğru, zaten ben "cezaevi okuldur" lafına büyük ölçüde de bundan ötürü ihtiyatla yaklaşıyorum. Cezaevi aslında, Ispartalı hayatının yaşandığı bir yer. Ve bu hayatın gerçek hayatla bir ilgisi yok. Dolayısıyla bunda, elde edilen deneylerin dışarı taşınması gibi şeylere, Marx'ın kullandığı terimle *cum grano salis*, yani bir zerre tuzla, yani ihtiyatla yaklaşmak gerekir Cezaevinde karşı cins yok, üretim yok, mülkiyet aşağı yukarı yok. Sadece bütün bunları eleştirmiş, düzenle savaşmış insanların bir dereceye kadar kurgusal olarak bu toplumu kendi kafalarında yeniden ürettikleri ölçüde yaklaştıkları öngörüleri, ilişkileri falan var, bir de bunun kendi gerçekliği var. Böyle bir yerde oluşan böyle bir hayat. Burdan elde edilen deneyler son derece özgül. Şu da doğru, dışarıda hakimiyet doğrudan doğruya sermayenin varlığıyla , onun yarattığı çalışma ritimleriyle, kültürü, ahlakı, ideolojisiyle vs. de sağlanıyor. Ama Türkiye'de örneğin bu süreçte devlet en etkin faktörlerden bir tanesi, en büyük sermayedar devletin kendisi. Belki ABD'de böyle değildir. Ama Türkiye o bakımdan hâlâ 1920'ler İtalya'sına oranla devletin herşeyi çok sıkı ve ciddi bir biçimde belirleyebildiği, denetleyebildiği bir yer. O yüzden yalnızca cezaeviyle ilgili olarak değil, genel olarak Türkiye'yi düşündüğümüzde de, devletten hareketle probleme yaklaşmak ya da devleti büyük ölçüde hesaba katarak probleme yaklaşmak hâlâ önemli diye düşünüyorum. Ama, şu söylediğini de önemsiyorum doğrusu. Gene de hâlâ devletin doğrudan doğruya el atamadığı, hatta yürütmenin Türkiye'de herşeye hakim olduğu noktalarda bile hakimiyet alanına sokamadığı, ama var olan üretim tarzını sürdürmeye hizmet eden yapının, ilişkilerin vs. yaşandığı yerler, alanlar, momentler var. Burada ne olacak? Belki de, cezaevinde elde edilen deneyimler, dışarıda bu alanlarda ne yapılacağı söz konusu olduğunda çok geçmez. Ben o yüzden 80 öncesi toplumsal mücadele tarihine dönmek ve orda birer embriyon olarak ya da ilkel birimler olarak bulunabilmiş yapıları yeniden hatırlamak gerekir diye düşünüyorum. Türkiye'de bir iktidar korkusu yaşanıyor diyorsun solda. Doğru, iktidar tümüyle olumsuz bir şey olarak kavranıyor artık. Ama bunun araçlarıyla pek de donanmadığı halde gerçekte bir iktidar olabilmiş veya bunun olanaklarına sahip olabilmiş veya bunu yeni ilişkiler için bir imkân haline getirebilmiş durumlardan geçildiğini düşünüyorum. Bütün bu süreler içersinde hep cezaevinde olmakla birlikte, şimdi buradaki deneyimle, içerde elde edinilmiş bu özel baskıya karşı direnme imkânlarını, bunun için geliştirilen iktidar biçimlerini, bir şekilde birbirine aktarabilmek halinde önümüzü görmemiz açısından bunun epey imkân doğuracağını düşünüyorum ama bana cezaevinden hareketle toplumsal mücadelelere dair bir perspektif geliştirmek hâlâ çok zor geliyor. Şundan ötürü; cezaevlerinde yaşanan pratik, her zaman kaçınılmaz olarak savunmacıdır. Hiçbir zaman saldırıyı içermez. Oysa toplumu dönüştürmek saldırıyı şart koşar. Cezaevinden elde edilecek pratik, daha çok varolanı koru-

maya yönelik olduğu halde, toplumdaki pratiğin amacı, olmayanı kurmaktır. Dolayısıyla bu defansif pratiklerin belirlediği ilkelerin, ideolojinin, mücadele tarzlarının bu kadar birebir ele alınması, kabul edilmesi ve topluma geri döndürülmeye çalışılması, dolayısıyla farkında olmadan bilinçsizce bir savunma haleti ruhiyesine çekilme, saldırıyı dışlayan, onu hesaba katmayan ya da savunmayı saldırıymış gibi telaffuz eden bir yanılsamaya kapılma tehlikesini getirir bence. Bir sıçrama, nitelik değiştirme anında cezaevi pratiği hiçbir anlam ifade etmez. Çünkü cezaevinde hiçbir zaman iktidar olamayacağını bilerek hareket edersin, sadece ikinci bir iktidar merkezini koruyabilmek kadardır yapacağın. Zaten oradaki çelişmenin topyekün çözümü, dışardaki iktidar probleminin halline bağlıdır. Bu ise kaçınılmaz olarak ve mutlaka bir ofansif taktiği icap ettirir. Paralelliğe bir de bu noktadan baktığımızda, anlam vermek çok kolay gözükmüyor.

İ.S. 80 öncesi pratiğine dönmek gerek diyorsun ama o mücadeleye katılanların çoğu hapiste yattı. Bu çok genel bir izlenim ama hapisten çıkanlara baktığımda, hem hâlâ solcu olanlara, hem solu terkedenlere, hatta ona küfredenlere baktığımda, bütün o pratiğin izlerini görmek mümkün diye düşünüyorum. Ama lâfza yansımıyor; söz sürekli bunu reddediyor. Bunun senin sözünü ettiğin ofansiflik-defansillik meselesiyle de bir ilgisi var gibime geliyor. Hâlâ solcu olanlar ofansifliği çok tuhaf biçimlerde dile getiriyor, dolayısıyla diğerleri ondan kaçıyor. Ama ikisinin de gündelik hayatında, cezaevinde edinilmiş kolektiflik, alışkanlıklar bir şekilde sürüp gidiyor; ama formüle edilmeden, üzerine konuşulmadan.

E.K. Doğrusu ben de cezaevleriyle ilgili olarak ilk defa sizle konuşuyorum, bunun şaka gibi olan yönlerini konuşmak gibi bir eğilimim var kendim söz konusu olduğumda ve bunun biraz da mizaçla ilgili olduğunu düşünüyorum. Ve bunun genel ve yaygın bir hal olarak nereden doğduğuna dair biraz düşüncek olursak, ilk söyliyeceğim, eskiden de böyleydi demek olabilir. Mesela Mihri Belli. Onlar bizden çok daha ağır şartlarda sorgulanmışlar. Mihri Belli 9 ay emniyette, tabutluk denilen yerlerde kalmıştı, işkence görüp 7 sene cezaevinde yatmıştı. Cezaevinde ve sorguda nasıl davranılacağının çok kaba ilkesi olabilecek bir iki şeyin dışında onların çok fazla birşey anlatmadıklarını düşünüyorum. Bu daha çok kültürle ilgili birşey, bizim kültürümüzde toplumsal kültürümüzde biraz çektiği çileyi kendine saklama, bunla böbürlenmeme eğilimi vardır diye düşünüyorum, gerçi bunun bir ölçüde değiştiğinden de söz edilebilir belki ama ben bunun birçok insana sinmiş olduğunu düşünüyorum. İkincisi, insanlar az çok kahramanlık edebiyatına dönüşebilecek şeyden de belli bir öğrenilmiş, edinilmiş tevazuyla kaçınmaya çalışıyorlar. Ahlaki cephesi var işin diye düşünebiliriz. Şimdi dışarda gezinen, cezaevinden serbest bırakılmış insanların çoğu, tecrübelerin

teorizasyonu işiyle doğrudan doğruya ilgilenmeyen insanlar. Bunlar, üst mercinin nasıl olsa bir şekilde yapacağını düşünüyorlar. O ne dereceye kadar oluyor, doğrusu bilemiyorum, pek yapıldığına dair ipuçları da gelmiyor. Kitap olarak, risale olarak pek birşey yok ortada. Biraz da böyle bir merciye havale edildiğini düşünebiliriz. Başlangıçta benim vurguladığım sebepten ötürü, yani orası orda kalıyor, sen sonra yeni bir hayata giriyorsun, daha doğrusu o hayatın başka bir yaşanma tarzı içine giriyorsun. Orda edinilenler burda pek işlemiyor. Şimdi bunlar aslında çok gayret edilerek hatırlanması, sistematize edilmesi ve anlamlandırılması gereken şeyler. Bence bunlar işin psikolojik cephesi. Doğrusu, şimdi sizle konuştuğumdaki gibi hatırlamaya ve derli toplu anlatmaya çalışmadığım zamanlarda, cezaevinden benim aklımda kalan,,çok sevdiğim birkaç insanın yüzünden ibaret. Burda yaşanılmış hayat aslında hatırlanmaya değmez. O yüzden de hafıza buna karşı direniyor, bunu siliyor. Şimdi bir başka yerden bakarsan da hatırlanmaya değer... Hayatımın en verimli olabilecek dönemine nankörlük etmeyi de istemem doğrusu ama, bence orası hep kurtulmak istediğim bir yerdi, insan hep kurtulmak istediği bir yeri niye hatırlasın... Bütün bunların bileşkesi bir sonuç verebilir. Ama nihayet istenince, gayret edilince hatırlanıyor. Burada sözü edilmesi gereken birşey daha var. 80'lerin ikinci yarısında toplumdan gelen bir taleple birlikte bizzat bu hikayeler bir meta olarak dolaşıma sunuldu. Bence yarı arabesk bir talepti. Ahmet Kaya'nın musikisinde, sözlerinde olduğu gibi bir cezaevi imgesi talep ediyordu memleket. Bana sorarsan, 12 Eylül bu toplumun ilerici denilen sınıflarının, tabakalarının, işçi sınıfının, fukara köylülüğün, aydınların, memurların vs. eskiden solun etrafında toplanmış insanların 12 Eylül'de hapishanelere, cellatlara teslim ettikleri adama yanıp yakılmaları, onlara karşı vebalerinin ödenmesi ve ruh azabının giderilmesi talebi, böyle yamuk şeyler ortaya çıkarıyordu. İnsanlar tekrar buraya döndüklerinde, yamukluk tarafından belirlenen şeyler yaptılar. Sen o anlamda böyle bir günahı paylaşmıyorsun, hiç değilse böyle bir ortamda olmadığın için, bulunsaydın belki sen de aynı haltları yiyecektin. Böyle bir günahın olmadığı için de ileriye bakarak soru sorabiliyorsun. Oysa sorulan sorular, Türkiye'de hep geriye bakarak sorulan sorular ve bu sonuçta kendisiyle beraber kurbanlar, kahramanlar vs. yaratarak bunlarla bütün bu günahı imgelerle telâfi ederek giden bir süreç. Bu talep de, böyle oluşan imgeler de bence belirledi söylemi bir dereceye kadar. Nihayet herkes layığını buldu, böyle devrimci talebe böyle devrimci edebiyat. Thomas Mann'ın Almanya'ya dönmeyi reddettiğinde yayınladığı manifestosumsu birşey var. Alman aydınlarına dönüp, "Aşağılık herifler, siz bu kadar kolay teslim oldunuz, dün teslim olmanın edebiyatını yapıyordunuz, Führerinizi yüceltiyordunuz, şimdi de hepiniz demokrasi edebiyatını yapıyorsunuz, onu yüceltiyorsunuz. Lanet olsun! Sizin gibi adamların yanına dönmüyorum" diye avaz avaz bağırıyor. Ben sadece aydınlarla sınırlı tutmuyorum bunu, daha

geniş, daha yaygın bir alanda bunun olduğunu düşünüyorum. Ben bu tepkiyi daha önce tam olarak hissetmemiştim. Ama bunun ne demek olduğunu, 12 Eylül'de anladım, yani Uğur Mumcu kalkıp "tabii teröristler asılmalıdır" dediğinde, "cezaevleri İçişleri Bakanlığı'na, polise devredilmeli" dendiğinde, Mehmet Barlas kalkıp "bu bir devlet kararıdır, evet bu biraz acı bir karar ama bunu yapmak zorundayız" dediğinde, Doğu Perinçek kalkıp "devlet teröristleri ezmelidir" dediğinde, şimdi de demokrasi kurultaylarının propagandasını yapıp, sivil toplumculuk edip, bir numaralı devrim şampiyonluğu ettiklerinde, şimdi böyle şeyler yaptıklarında Thomas Mann'ın ne demiş olduğunu çok iyi anladığımı söyleyebilirim.

Ve bütün bunlar bir de böyle bir cezaevi edebiyatı, cezaevi ruhiyatıyla ya da buna ilişkin taleplerle birlikte oluştu. Herşey öyle birbirine ekleniyor ki, cezaevinden anlamlı bir ders çıkartılamaz diye düşünüyorum. Bunun için devrimci bir talep olmalıdır, o zaman insanlar hatırlayacaklardır, belki bu söyleşinin böyle bir yararı olacaktır, denizde kaç katre ama olabilir belki, bilemiyorum.

İ.S. Bir ara dil var gibi geliyor bana. Bir yanda ahalinin dili var, diğer yanda teorik dil. Bana öncülüğün dilinin işte o aradaki dil olması gerekir gibi geliyor.

E.K. "Teorinin pratiğe dönüştüğü momentin bilgisi ideolojidir" diyor Gramsci. İdeolojiyi bir doktrin anlamında olmaktan çok, belli bir hedefe doğru yönelmiş olmaktan doğan inançlar, istekler, arzular, bilgiler vs. hepsinin toplamı bir kültür, bir hayat tarzı olarak ele alıyor. Bu bana çok doğru geliyor. Teorik bir kavrayış seni ancak, bir transformasyonun nasıl mümkün olduğunun bilgisine ulaştırır; ama bizzat bunu gerçekleştirmenin bilgisi, doğrudan doğruya hareket halinde olan yığından elde edilebilir, onun hareketi çözümlenerek elde edilebilir. Bunun tekrar ona geri döndürülmesi, bu uzak hedefi gözeterek, ama bugünkü pratiği içererek konuşulabilinir. Nihayet politikanın dilidir. Oysa benim gördüğüm kadarıyla Türkiye'de öyle bir sığlık yaşadığımız gerçek. Bunlar biraz edinilmiş şeyler biraz da çaresizlikten olan şeyler, büyük ölçekli politika hiç yapılamadığı için ve nihayet sonunda bir sekt diliyle, sekt kültürüyle, mezhep diliyle siyasete yaklaşıldığı için sonuçta son derece pratik ve doğrudan doğruya halkın hayatına dair olan şeylerin çok teorik bir dille konuşulup iyice anlaşılmaz hale getirildiği şeyler. "Kahrolsun Oligarşi" diye bağırmanın halkın hayatında ve mücadelesinde hiçbir anlamı olmayacağını düşünüyorum. "Kahrolsun Hükümet" diye bağırmanınsa çok pratik bir anlamı olduğunu düşünüyorum. Ama eninde sonunda, tüm bu kavrayışsızlıkların, bu kadar kısa bir zamanda yaşanılmış olan, başka yerlerde çok daha büyük tarih dilimlerine yayılmış olan bir mücadelenin kaçınılmaz

olarak getirdiği bir hamlıkla ilgili olduğu söylenebilir.

İ.S. Böylesi alışkanlıkların dönüşmüş olduğuna dair epey ipucu var gibi gözüküyor. Cezaevi deneyiminin bu dönüşümde nasıl bir payı oldu?

E.K. Cezaevi pratiğine aslında sadece cezaevinde yaşamış insanlarla sınırlı imiş gibi bir içerik de yükleniyor. Oysa düşünürsek Türkiye'de 80'den sonra yaşanan cezaevi pratiği, toplumun bence neredeyse tümünü kapsadı. Karşılıklı ilişkiler içersinde insanların bir bölümü, mesela 20 yaşında sadece askerlik yapmak üzere orduya gelmiş insanlar, kendilerini birdenbire gardiyan olarak buldular ya da genel baskının bir parçası olarak kendilerini hiç hesap etmedikleri bir biçimde "terörist" avlarken buluverdiler. Buna karşın hapsedilen insanlar sadece kendileri girmediler, yani cezaevinde bulunurlarken onlarla bağları olan tüm insanlar; arkadaşları, sevdikleri, aileleri, mahalledeki dostları, nihayet ilişkide bulundukları insanların da hayatta sahip oldukları bağların bir ucu ya da düğümü cezaevine girmiş oldu. Ve insanlar topluma bakarken tüm bunları hesap etmeksizin toplumun hayatına bakamaz oldular. Bu yüzden 80 sonrasında cezaevi, 12 Martta olduğu gibi devrimci sınıfların, devrimci güçlerin sadece elitlerini değil, aşağı yukarı bunlarla münasebette bulunmuş herkesi kapsadı ve nihayet faşistler, sendikacılar, politikacılar hapsedildi ve tüm toplum hapishaneye döndü ve bu anlamda cezaevinde sürüp giden mücadele çok açık biçimlerde bilinmese bile yankısını toplumda buldu. Ve burada zaten bu kadar geniş bir alanda ortak bir kader paylaşıyor olmak, bir onaşmayı da mümkün kıldı. Cezaevindeki mücadele kendisini haklı ve meşru kılacak biçimleri bulmayı başardığı kadar, zaten bu biçimlerden etkilenmeye hazır bir yığın da bulmuştu. Yani burada, bir soyutlama yaparak devrimci öncü de devrime gebe bir toplumda onaşmayı, mutabakatı böyle bulabilir; kendi bulduğu mücadele biçimlerinin meşruluğunu ve haklılığını zaten kabul etmiş olan bir kitleyle örtüştüğü zaman böyle bir hegemonya merkezi haline kendisini getirebilir. O yüzden böyle bir benzetme kurmak soyutlama düzeyinde mümkün. Şimdi buradan çıkartılacak ders olsa olsa herhalde Gramsci'nin söylediklerini yeniden keşfetmektir. Çok fazla birşey ekleyebileceğimi düşünmüyorum. Devrimci öncü ve devrimci sınıf kendi hareket tarzını, kendi mücadele biçimlerini ve bunların yöneldiği hedefin meşruiyetini bütün öteki ezilen sınıflara da kabul ettirebildiği takdirde hegemonya mevkiine yükselebilir ve böyle bir yere yükseldikten sonra artık uygulayacağı mücadele biçiminin, iktidarı ele geçirme stratejisinin ne olacağı meselesi ikincil planda kalır. Yani bunun zora dayanacağı mı dayanmayacağı mı, sürüncemeli bir rota mı izleyeceği meselesi artık bunun üzerinde kolayca tayin edilebilecek birşeydir. Ve asıl sorun bu değildir. Geçmişte mücadele biçimlerinin üzerinde süren tartışma bu meşruiyet ve hegemonya kavgasının önemini ikinci plana itmişti. Ve sadece askeri taktik düzeyinde yaklaşılan mücadelelerin de, ne dere-

ceye kadar doğru tahlil edilmiş olabileceği, insanlar bütün askerlik bilgisine sahip olmuş olsalar bile şüphe götürür. Şimdi böyle bir imkân var, mesela şu söylenebilir. Bu cezaevinde yaşanan mücadelelerin kazandığı onay, bugün işçi hareketi içersinde kendisini yeniden üretiyor diye düşünüyorum, mesela açlık grevleri yapmak. Toplumda derdi olan herkes açlık grevi yapmaya başladı. Ayrıca, bu cezaevlerinde sık sık uygulanan, gardiyanlarla, idareyle konuşmama türü eylemlerde olduğu gibi, işçiler de konuşmama grevi yaptılar birçok yerde. Bütün bunlar, bu cezaevlerindeki deneyimden kendini haklı ve meşru kılmak yönünde insanların uygun mücadele biçimleri seçip bunları kullanabildiklerini düşündürüyor. Ama dediğim gibi bütün bunlar hepsi henüz savunmada bulunulduğu zaman bir işe yarıyor, çünkü aslında işçi hareketi biraz savunmacı bir mücadele yapıyor bugün ve burda bir yankı bulabiliyor ama bunun bittiği yerde, bizim bilmediğimiz ve henüz keşfetmemiz gereken alan başlıyor. Ve belki de bu yüzden, 12 Eylül öncesi toplumsal mücadele tecrübesine dönüp onu bir kritik tahlile tutmamız gereken yer de burası. Yani bir saldırıya yönelindiği zaman hangi biçimler geçerlidir? Bunları bilmiyoruz, bunlar ancak keşfedilebilir. Ama bir kere doğru halkayı yakalamış olmak önemli, yani önemli olan meşruiyetin ve kitlesel onayın elde edilmiş olması noktası. Solun problemi bugün nüfuza sahip olamamak ya da halkın hafızasında bir güce, bir iktidar unsuruna sahip olmamak değil, bunun yeniden üretilebilmesinin biçimlerini, anını yakalayabilecek taktik ustalıktan, tarihsel tecrübeden, uygun bir dile sahip olmamaktan ileri geliyor. Yoksa ben Türkiye'de bu yaşadığımız 20 yılın hiçbir şekilde heba olmadığını düşünüyorum. Mesela bugünkü direnişlerde işçiler, gene bana böyle geliyor ki, hayata sıfırdan başlamadılar, bu mücadelelere sıfırdan girmediler. Blok halinde işçilerin sola doğru kayması, bütün toplumun politikasızlaştırıldığı şu 8 yıl içersinde gökten zembille inmedi. Ondan öncesi vardı. Bu yüzden ben böyle bir genel nüfuzun bir şekilde bu toplumun dokusuna sindiğini düşünüyorum, bunu harekete geçirmek için cezaevi tecrübesi de dahil olmak üzere, bütün öteki tecrübelerin hesaba katılacağı bir noktadayız. Cezaevi tecrübesinin önemi şurda; bu, insanların en mağdur ve en mazlum oldukları konumdan başlayan bir mücadele, bu yüzden de çok çabuk bir gelişme olanağı buluyor. Bugün ezilen sınıfların, bu mağdur ve mazlum oldukları herkesçe kabul edilen insanların da, mücadele biçimlerini buralardan devralmaya çalışmalarında bence şaşılacak bir şey yok. Ancak ilk başta değindiğim tehlikeye tekrar değineceğim, bu, geçerli olmasının sona erdiği noktada sona erdirilmediği zaman, cezaevi deneyimlerinin, söylencelerinin vs. olumsuz etkilerde bulunması tehlikesi de var. Belki bireysel düzeyde insanlara kazandırdığı şeylerden sözedilebilir, onların da aslında ben çok heves edilmesi gerekmeyen şeyler olduğunu düşünüyorum. İnsanlar cezaevi olmayan bir yerde çok daha iyi gelişirler. Marx'ın ve Engels'in hayatlarında hiç hapse girmediğini biliyo-

ruz. Bu bakımdan cezaevinden taş gibi devrimci çıktığına dair de geçerli hiçbir şey yok ama; cezaevlerinin şöyle bir tarafı var diyebilirim. Cezaevleri birtakım erdemlerin, eğer olumsuz koşullara karşı direnilebilmişse en ucuna kadar gelindiği yerler. Daha sabırlı ve tahammüllü olmak gibi, daha herkesi ve herşeyi hesaba katmak gibi, gündelik yoksunluklardan çok çabuk etkilenmemek gibi ya da bunları içerebilmek gibi, maddi olandan çok manevi olanı önemsemek gibi, manevi bağlar kurmak gibi yönleri geliştirdiği söylenebilir. Bir takım yönleri de aksattığı bence gerçektir. Cezaevi entellektüel gelişmeleri aksatan bir yerdir, "okul" lafına bu bağlamda baktığımda ben pek geçerli görmediğimi aslında baştan da söylemiştim.

İ.S. Çok kabaca şöyle özetlenebilir mi? Çok slogana indirgeyerek söyleyeceğim. Aslında bütün problem şu anda, cezaevlerinde yokluk temelinde başarılmış olan kolektifliğe, bir hegemonya mücadelesine bir varlık temelinde, bütün toplumsal servet birikiminde yaratılmış olan herşeyde, toplumsal hayatın tümünde, varlık temelinde bir arada olmayı başarmaya nasıl katkıda bulunulacağı. Aslında bence şu diye de ifade edilebilir, cezaevleri temelinde bir demokrasi uzlaşması sağlanabilir. Eninde sonunda, siyasetçileriyle, faşistleriyle vs. her ne kadar devrimcilerin önderlik ettiği kuşku götürmezse de, demokrasi zemini üzerinde duran bir şeydi. Şimdi bunu nasıl sosyalist edeceğiz? Sosyalizm uğruna verilen bir mücadelede bunun katkısı ne olacak?

E.K. Ben buna "mülksüzleştirenleri mülksüzleştirerek" diye karşılık vereceğim.

DÜNYAYA AÇILAN PENCERE

Eduardo Subirats

Nice kez gördüğümüz bir sahnedir: kentte, orta sınıfın oturduğu bir sosyal konutun içi, ya da en yoksul emekçilerin barındığı bir gecekondunun güzelliklerden yoksun ortamı. Böyle yerlerde hep aynı demirbaş eşyalarla karşılaşırız: mobilyalar, kapkacak, endüstriyel üretimin estetikten nasibini alamamış seri ürünleri. Sıradan bir vazo içinde plastik çiçekler, bir elektrikli gereç, pırıl pırıl nikel çerçevesinde aile fotoğrafı, kalıptan dökme bir haç gündelik özel yaşamın sahnesi olan bu istatistiklere uygun tekdüze ortamı tamamlayan öğelerdir. Bu modern iç mekânların havasında insanı boğan bir şeyler vardır, hep birbirine eş yinelemelerle sıkışıp kalmıştır yaşam. İş temposuyla, canlı üretim güçlerinin tüketilme ve yenilenme ritmiyle belirlenmiş, programlanmış, ölü bir zamanın bomboş saatleridir sezinlenen.

Bu soluksuz nesneler, boş yaşantılar dünyasında kol gezen iç sıkıntısının sağır anlamsızlığı tek başına kalan bir örnek değildir. Endüstrinin ürettiği bu hücre-konutların duvarları dışında da yine büyük kentlerin varoşlarının bitimsiz yinelenen tekdüze görünümü uzar, gider. Mimaride beton katılığının ve işlevsel şehirciliğin dikaçılarla kesişen çizgilere olan saplantısının ürettiği hücreler, tarihten, toplumdan, doğal çevreden kaynaklanan her türlü kimliği yoketmek üzere programlanmış alanlar; kimi yerlerde de adsız varlıkların yoksul ama renkli kaynaşması, gecekondu mahallelerinin arsaları, viraneleri, insanlık düzeyine ulaşamayan yaşam koşulları: yoksulların düşgücünün endüstri toplumunun artıklarıyla kesiştiği noktada kendiliklerinden doğmuş hepsi.

Bir endüstriyel birim, en kısıtlı yaşantı için programlanmış bir hücre olarak bin kez yinelenen bu örnek konuta dönelim: simgesel merkezinde, heyecanların odaklandığı ayrıcalıklı noktada, her zaman, mutlaka bir televizyon ekranı çıkar karşımıza. Yoksulluğun nesnel, bireysel yaşamın düşsel boşluğunda o ekranın tuttuğu yer ancak eski çağlarda evlerde kutsal ocağın tuttuğu yerle

Eduardo Subirats 1947 Barselona doğumlu. Berlin, New York ve São Paulo'da yaşadı. Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia'da (Açık Öğretim Üniversitesi) Kültür Kuramı dersleri veriyor.

Subirats'ın bu yazısı *La cultura como espectáculo* adlı kitabının "La ventana del mundo" adlı bölümüdür. Fondo de Cultura Económica, Madrid 1988; ss. 99-106.

kıyaslanabilir. İpnoz etkisi yapan ışıkları bir kutsal ateşin alevleriymiş gibi, yorulmak nedir bilmeden ışıldar; yaydığı iletiler, renkler, coşkular, ister tarihin önemli olayları, ister sıradan öyküler olsun, insanlığın başlangıç çağlarındaki toplumsallaştırıcı törelerin niteliğini kazanırlar. Susmayan ses, evrenin gözü, güncel olayların yorumlayıcısı, hatta mutlak gerçek, mutlak yaşamdır televizyon; ama hepsinden önce, bir tarihsel soluktan, bir kültürel yoğunluktan yoksun yaşamın gerçek penceresidir, dünyasız, cansız bir hücreye hapsolunmuş yaşamın önüne açılıveren bir dünya umududur.

Teknolojik yığınsal iletişim araçlarının ilk tanımı "dünyanın bireysel yaşama yapay olarak yaklaşması"dır: medyaların araç olma niteliğine ağırlık veren bir tanım ya da yorumdur bu. Yığınsal iletişim araçları, bu açıdan bakıldığında, insanoğlunun algılama yetisini ve deneyimini neredeyse sonsuza değin genişletmesine olanak veren eklentiler ya da organik uzantılar sayılır. O durumlarıyla başka herhangi bir teknik araçtan farksızdırlar, geleneksel gereçlerin, örneğin kaldıracın insanbilimsel, ekonomik, töresel ya da toplumsal niteliklerini taşırlar. Bir "*Organersatz*"dırlar* (Gehlen). Televizyon gibi bir dizge duyuların, bilincin, düşgücünün genişlemesi, insanoğlunun deneyiminin zaman ve mekân içinde yayılması, dünyayı kavrama olanaklarının sınırsız büyümesi olarak düşünülebilir.

Ancak, ekran karşısında durmak gelişigüzel bir yakınlık ilişkisi değildir, eline demirden bir gereç almakla aynı anlama da gelmez. İstatistikler bize çağcıl insanın ömrünün önemli bir bölümünü ekran "karşısında" geçirdiğini ortaya koyuyor. Aslında "geçirmek" de yerinde bir sözcük sayılmaz. Ekran modern insanın gözleri ve vicdanının sesi oldu, ekranın sunduğu imgelerle kurulan ilişkide Ortaçağ'daki Hıristiyanların özelliği olan, insanoğlu ile Tanrı arasındaki o sıkı ilişkiye benzer birşeyler var. Denebilir ki ekranın içinde, ekran sayesinde yaşıyoruz, onun bize sunduğu dünyayı elimizden alacak olsalar zalimce bir cezaya çarptırılmış, korkunç bir yalnızlığa hüküm giymiş gibi duyarız kendimizi.

Bu duruma, ruhbilimsel ya da düşünsel açıdan, modern insanın yabancılaşarak bağımsızlığını yitirişinin belirtisi olarak tanı konulabilir; bu da liberal kentsoylu toplumun mirasçısı olduğu —ya da mirasçısı olduğuna inandığı— Hümanizma ve Aydınlanma ülkülerinin bunalıma düşmüş olduğunun bir belirtisidir. Televizyonu bir gereç sayan önceki tanımlamaya kıyasla eleştirel olan bu bakış açısının da pek yeni olduğu söylenemez. Teknolojik ve endüstriyel gelişimin töresel, toplumsal, insanbilimsel ya da estetik değerler açısından yarattığı yadsınmaz tehlike XIX. yüzyıl boyunca gerek tutucu, gerekse devrimci düşünürlerin endüstri toplumuna bir ağızdan yönelttikleri

* Organların işlevlerini devralarak, onları ikame eden araç.

eleştirinin özünü oluşturmuştu. Fourier'den prens Kropotkin'e, Tönnies'den Spengler'e değin birçok aydın makinenin tutsaklaştırıcı rolünü vurguladılar, makinenin işlevsel ve ussal modelinin evrenselleştirilmesinin kültürde yol açacağı çoraklaşmaları gündeme getirdiler. Teknolojik iletişim araçları da yaşamı egemenliklerine alan gereçlerin yalnızca bir türüdür.

İlk kez 1947'de, Horkheimer ve Adorno teknolojik iletişim araçlarının oynadıkları olumsuz rolün boyutlarını tam olarak ortaya koydular: medyaların, endüstriyel üretim kalıplarından yola çıkarak bireylerin bilincini biçimlendiren yönlendirme işlevi ve bunun sonucunda, insanoğlunun deneyim özgürlüğüne el koymaları söz konusuydu. Bilincin endüstriyel yoldan üretilişi, iki düşünürün kuramsal kehanetlerinde, yeni ve modern bir totalitarizm ve barbarlık biçiminin tarihsel zaferinin belirtisi olarak görülüyordu.

Gelgelelim yığınsal iletişim araçlarıyla bağlantılı bulunmak, tarihsel çağa, o çağın sorunlarına, atılımlarına katılma açısından harika bir olanak sayılmaktadır. Dünyayı onların aracılığıyla tanıyoruz, yaşam durmadan yinelenen içeriklerle doluyor, onlarla yalnızlığın acısını aşıyor, zamanın tekdüzeleşmiş çarkını kırıp görüntülerin sunduğu zevklerle oyalanıyoruz. Televizyon insanoğlunun ikinci derisi, ikinci bilinci, onu gerçeğe ulaştıran organı, hatta kendini evrensel tarihsel gelişime açık bir varlık olarak gerçekleştirmesine olanak sağlayan şey. Yığınsal iletişim araçlarının sunduğu zaman ve mekân, aktardığı olaylar, program çerçevesinde uyguladıkları iç düzen bizim kendimizi geleceğin serüvenine yönelik varlıklar olarak gerçekleştirmemizi sağlıyor.

Dünyanın medyalarca çoğaltılarak yeniden üretilişi, yığınsal iletişim teknikleri, ya da gerçeğin teknik yoldan aldatıcı bir görüntü, bir gösteri olarak yaratılışı olgusuna iki bakış açısından birden yaklaşmak en iyisi değil mi acaba? Yani medyaları bir yandan, teknik yoldan programlanmış, çarpıtıcı ve yabancılaştırıcı yönlendirme araçları olarak, öte yandan gerçekle yüzyüze gelme, bilgilenme ve iletişim açısından, bireyler olarak dünyada olup bitenlere katılabilmemiz, sonuçta kendi kendimizi gerçekleştirebilmemiz açısından bize her türlü olanağı sunan araçlar olarak ele almak.

Ancak, teknolojik iletişim araçlarının aynı anda hem bireysel özgürlüğü yokeden, olayları çarpıtan bir düzenek, deneyimi çoraklaştıran bir etmen olarak, hem özbilincin gerçekleştirilmesine, öznel ve toplumsal kimliğin üretilmesine, kişinin benliğini geliştirmesine yarayan bir araç olarak gören bu bireşimsel sav, iletişim araçları ve kültürün teknolojik-endüstriyel yoldan üretilmesi sorununu bir başka düzleme aktarıyor.

İnsan özgürlüğünün ve öznel deneyiminin yabancılaşmasının aşıldığı ya da

yerini dolu dolu gerçekleşmesine bıraktığı bu yeni gerçeklik boyutu işte az önce "aldatıcı görüntü" diye tanımladığım şey. Bu ideal durumda medyaların sunduğu aldatıcı görüntü, yığınsal yayılım, gözboyacılığı etkisi ve gücül olarak herkesçe benimsenebilir olma gibi teknik özelliklerinden dolayı öylesine büyük bir güç kazanıyor ki, sonuçta yalnızca gerçeği temsile yarayan bir düzenek olmaktan çıkıyor, öznel ve bireysel deneyiminin insanı ulaştırdığı gerçekten *daha sahici* bir gerçeklik statüsüne erişiyor. Aldatıcı görüntü, bu niteliğiyle, o iki karşıt özelliği kendinde topluyor, teknik yoldan programlanmış zaman ve mekân çerçevesinde uzlaştırıyor: yabancılaşmanın bilgikuramsal (epistemolojik) modelinin yaşamın, deneyimin ya da duyarlığın tüm alanlarına yayılarak evrenselleştirilmesini gerektiriyor; bunun yanısıra bireysel ya da toplu olaylara kendi sunduğu algılama ve bilme koşullarından bağımsız, öznel ve bireysel deneyimle varma olanağını ortadan kaldırmakla da doğrudan doğruya yaşamın, deneyimin, duyarlığın temel koşullarını yokediyor; kendi koşulları ise gerçeğin teknik yoldan üretiminin koşulları.

Kuşkusuz, medyaların aldatıcı görüntüsünce teknik yoldan oluşturulan zaman ve mekânın insana zorla benimsettiği öznel deneyimin koşulları, o ortamda sergilenen olguların gelişimi, mantıksal, biçimsel, coşkusal ya da ahlâksal düzeni, bizlere yabancı bir gerçek olarak, kendi içine kapanmış, kendi içinde tutarlı, özgün bir evren olarak yaratılmış bulunuyor; endüstrinin tıpkı başka herhangi bir ürün gibi ürettiği bir dünya söz konusu. Onun karşısında ben kendimi bir yabancı gibi algılıyor, duyuyor, kavrıyorum; oysa benim bu görüntüm ya da benden bağımsız olarak gelişmiş bulunan özbilincim, iletişimin ve toplumsal etkinliklerin söz konusu olduğu her yerde, nesnel ya da herkesçe benimsenen bir görüntü olarak beni temsil eden tek ve gerçek kimliğim sayılıyor.

Öte yandan gerçek —eğer ekranda sürgit birbirini izleyen görüntü ve bilgiler zincirine bu adı veriyorsak— medyalarca programlanmış öznel deneyimde dünyanın gösteriye dönüştürülmüş kurmaca öyküsü olarak gözüküyor. Ve, tüm bunlara karşın, küçücük ekranın programladığı o koca dünyaya inanmamakta ayak diresem de, kendimi onunla özleştirmeye boyun eğmesem de, onun yalancı kurgusunu dünyanın gerçeği diye benimsemeye gönlüm elvermese de, herkesçe paylaşılan ve yeterince ayrıcalıklı olan bir başka deneyim yok ki, ona karşı bir seçenek olarak ortaya çıkarabileyim.

Medyaların ekranları dünyanın gözleri olup çıktı: hergün kendi görüşümüzün bir parçacığına daha el basıyorlar diye itiraz etmemiz boş şey, medyaların sunduğu yalancı görüntü evrensel çünkü; onun gerçekdışılığının mutlak egemenliği karşısında bizim bireysel varlığımız ve deneyimimiz tıpkı evrenin sonsuzluğunda bir atomun hiçliği gibi, eriyip gidiyor.

Televizyonun olayları yeniden üretmek için yapılmış bir elektronik aygıt olduğunu ve onları bir sihirbazın yoktan var ettiği gibi üretmediğini varsayıyoruz. Onun, en gizli yerlere ulaşmamızı sağlayan harika gereç olduğunu, zamanda ve mekânda en uzak olayları gündelik yaşantımızda el altında bulabildiğimiz bir olguya dönüştürdüğünü biliyoruz. Ama bunun yanısıra içerdiği tehlikelerin de yabancısı sayılmayız. İmgelerin çarpıtılması, yanlı ya da yalan haberler, sonuçta bilincin yönlendirilmesi ve koşullandırılması bugün önümüze çıkardığı gücül tehlikelerden bazıları. Ama bu olumsuz olasılıklar görsel-işitsel araçlar söz konusu olduğunda da matbaanınkilerden daha büyük sayılmaz.

Gerçeğin medyalarca yeniden üretilmesinin temel boyutu onların duyuların gücünü kat kat arttıran bir araç olmalarından da, olguları çarpıtan bir etmen olarak bilinci koşullandırmalarından da ileri gelmiyor; doğrudan doğruya gerçeği yaratan güç olarak aldıkları varlıkbilimsel (ontolojik) değerden kaynaklanıyor. Medyaların dürtülerine, gündelik deneyimin gerçeği karşısında gösterdiğimiz tepkiden daha yoğun bir tepki gösteriyoruz. Rastgele bir olayı ele alalım: rezaletler, cinayetler ya da bir siyasal yönerge. Medyalarca görüntülenerek yeniden üretildi mi evrensel bir olaya dönüşüyor. Özgül nitelikleri ne denli önemsiz olursa olsun, farketmiyor. Rastlantısal bir kaza ya da bir cumhurbaşkanının gülümseyişi diyelim, medyalarca görüntülendi mi derhal son derece önemli bir şeymiş gibi fizikötesi nitelikler kazanıyor; gerçekteki önemsizliği unutuluyor, her türlü insancıl ölçünün ötesinde bir yalancı büyüklük içinde, çatışmaları durduracak, savaşlara yol açıp dünyanın çehresini değiştirecek gücü kazanıyor. Ve bunun tam tersine, yaşamsal önemi bulunan bir olay gösteri olarak yeniden üretilmedi mi hiçliğin ve bilinçsizliğin karanlığında yitip gidiyor.

Yalancı görüntülerin krallığında birşeyin varolabilmesi için gerekli koşul onun bir imgeye dönüştürülmesidir. Çünkü yalnızca görüntülerdir gerçek olan. Herkesin video kameralarında fizikötesi nitelikler kazanmayı dileyerek kendi olumsuz bireyselliğini bağışlatmak için herkese karşı çılgınca yarışması bundandır. Yokluğa mahkûm edilmek istenen şeyi ekranın gözlerinden gizlemek için onca çaba harcanması da bundandır. Çünkü, gösteriye dönüşmeyen şey, yok demektir. Adsızlığın gerçekleşmesidir bu, salt görüntülere dönüşmesidir dünyanın.

İspanyolca'dan çeviren: GÜL IŞIK

TÜRK SİNEMASINDA YA DA TÜRK TOPLUMSAL YAŞAMINDA IÇERİK SORUNU -II-

Oğuz Adanır

Dünyamızda mevsimler hiç değişmeden hep aynı sırayı izlerler. Doğanın bir düzeni vardır.

Doğadaki bitki ve hayvanlar zorunlu kalmadıkça birbirlerine karşı saygısızlık etmezler. Doğanın bir ahlakı vardır.

Evrende milyarlarca yıldız vardır. Hiçbiri kolay kolay yer değiştirmez. Bu kaosta bile bir düzen, bir mantık vardır.

Yaşanılmakta olan toplumsal-kültürel süreci adlandırmanın ya da tanımlamanın imkânsız olduğu düşunulebilir. O zaman da bu sürecin ne olmadığı neye benzemediği söylenerek ne olduğu konusunda bir fikir sahibi olunabilir.

İçinde yaşadığımız zaman dilimi içinde Türkiye'de egemen olan politik örgütlenme ya da iktidar biçimi hangisidir? Despotluk mu? Oligarşi mi? Komünizm mi? Sosyalizm mi? Hayır, 1988 yılında Türkiye'de egemen olan iktidar biçimi bunlardan hiçbiri değildir. Türk Devletinin hükümet biçimi Cumhuriyet'tir. Cumhuriyet'in benimsendiği ülkelerde iktidar tek bir kişinin elinde değildir. Olamaz da! Cumhuriyet'ler genelinde politik partiler aracılığıyla yönetilir. Ancak Cumhuriyet kavramı farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir. Örneğin: Fransa Cumhuriyeti, Doğu Almanya Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti gibi. Cumhuriyetler: Demokratik, Popüler, Liberal, Muhafazakâr, Sosyalist, Sosyal olabilir. Öyleyse Türkiye hangi tip Cumhuriyeti benimsemiştir? Türkiye'deki Cumhuriyet'in Sosyalist, Popüler ve Sosyal olmadığı bizzat iktidar tarafından söylenmektedir. Geriye Demokratik, Liberal, Muhafazakâr Cumhuriyet tipleri kalmaktadır. Demokrasinin en kısa tanımı: "egemenliğin yurttaşların tamamına ait olması gereken politik doktrin; yurttaşların bu egemenliği kullandıkları politik örgütlenme (bunun adı çoğu kez Cumhuriyet'tir)".

Türkiye'de yurttaşlar hâlâ düşüncelerinden dolayı yargılanmakta, tutuklanmakta ve hapiste yatmakta mıdırlar? Evet, öyleyse Demokrasi'nin yarımı olamaz.

Demokrasi ya vardır ya da yoktur. Liberal'in sözlük anlamı ise: "Politik alanda bireysel özgürlüklerden yana olmaktır" "Bireysel özgürlük" deyimi ikircikli bir deyim olmakla birlikte Demokrat'la, Liberal arasındaki temel ayrım nedir sorusunun yanıtlanmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü belli bir açıdan liberal 'in iktidarı elinde tutup, iktidarda olmayanlara karşı ya da bireysel özgürlüklere karşı hoşgörülü olabileceği söylenebilir. Ancak bu hoşgörü sınırsız mıdır? En azından Türkiye'de sınırlıdır. Örneğin Türkiye'de Devlet memurları grev yapamazlar. Demek ki Türkiye liberal bir ülke değildir. Muhafazakâr'ın sözlük tanımıysa: "geçmişe ait kurumları, fikirleri ve toplumsal düzeni savunan"dır. Oysa Türkiye'de bu "eski"nin ne olduğu belli değildir. Bu "eski" 1980 öncesi "eski" mi? 1960 öncesi "eski" mi? 1950 öncesi "eski" mi? Yoksa 1923 öncesi "eski" midir? Durum biraz karışıktır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda "Ortak Pazar" gibi neredeyse tüm üyelerinin "sosyal demokrat" bir yönetime sahip olduğu bir topluluğun içine karışmağa çalışmaktadır. En azından böyle bir çaba göstermektedir ya da bize öyle geliyor.

Şimdilik en azından Türkiye'de iktidarın hangi düşünce ve zihniyete sahip insanların elinde bulunmadığını az çok öğrenmiş bulunuyoruz. Buraya kadarki "indirgeyici" bakış, üstünde ilerlemek istediğimiz yolu kısaltma amacını gütmektedir. Kesin olan bir şey varsa o da iktidardaki politik partinin sosyal, ekonomik ve kültürel politikasında, zihniyetinde ve ideolojisindeki tutarsızlıktır. Ne muhafazakâr, ne liberal ne de demokrat olmayan bir iktidar nasıl bir iktidardır?

Bu sistemi yaşatan ve sürdüren yurttaşlar nasıl bir düşünce yapısı ve zihniyete sahiptirler? Neden? Oysa son milletvekili seçimlerinde (1987) oyların büyük çoğunluğu (hatta bir açıdan tamamı) ne dediği ve nasıl bir politika uygulayacağı az çok belli olan siyasi partilere verilmişti. Bir anlamda vatandaş ne istediğini bilmektedir. Bu durumda ne istediğini bilmeyen iktidardır. Ancak iktidarın tek başına bir anlamı yoktur. Ayrıcâ azınlık oylarıyla seçilmiş bir iktidar partisinden bile ona oy veren seçmenler somut bir şeyler bekledikleri için oy vermişlerdir. Aksi takdirde kendi çıkarlarını korumayacak bir iktidara oy verebilmek için çıldırmış olmaları gerekir.

Çaresizlik iktidara aitse, bu onun sorunudur. Aydınlar ve burjuvazi bu çaresizliği açık açık söylemek ve gündeme getirmek mecburiyetindedirler. "Burjuvalar", çünkü gerçekte iktidarı güdümleyenler onlardır. "Aydınlar", çünkü burjuvazi ya da diğer sınıflara ışık tutup, rehberlik yapması gerekenler onlardır. İktidarın çaresizliğini paylaşan "Burjuvazi" ve "Intelligentsia" yeteneksiz, beceriksiz, Tarihi işlevlerinden bihaber sınıflardır. Türkiye'de "Burjuvazi" olarak adlandırılabilecek sınıf Cumhuriyet Tarih'inde ilk kez asker

ve bürokratları aşmış ve tam iktidarı ele geçirdiğini sandığı anda bürokrat kökenli teknokratlara çarpmıştır. Bir başka deyişle yanlış ata oynamıştır. Bu yüzden iktidara sahip olması gereken bu sınıfın henüz gerçek anlamda bir iktidar bilincine sahip olmadığını ileri sürebilmek mümkündür. İktidarın ne ve nasıl olması, nasıl bir dünya görüşünü benimsemeleri ve hangi yönde ilerlenmesi gerektiği konusunda hâlâ kararsızdır. Aydınlar ise bu aşamada onların çok önünde değillerdir. İktidarı ele geçirememeyince ona küsmüş gibidirler. Oysa örnek aldıkları Batı'lı "aydın" yaklaşık 8-900 yıllık bir mücadele sonucunda bugünkü noktaya ulaşmıştır. Batılı aydın (belki de bir ölçüde kendi çıkarları da söz konusu olduğundan) Üçüncü Dünya'lı aydınlar için de mücadele etmektedir. Oysa ilk bakışta böyle bir zorunluk yoktur. Öyleyse Türkiye'de ya henüz bir "aydınlar" sınıfı ve "aydınlık" bilinci yoktur ya da "aydın"ın her ülkede farklı bir tanımı vardır. Doğal olarak "aydınlar" sınıfına ait olduğunu bilen bilinçli aydın sayısının henüz (hâlâ) çok yetersiz olması "aydınlık" kavramının gerçek anlamda yerli yerine oturmamış olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle Marksist ya da İslamcı olmak "aydın" olmak değildir. Üretim açısından aydının en kısa tanımı: "Bilgisini satarak yaşamını sürdüren kişi"dir. Bir başka açıdan "aydın"lık profesyonel bir iştir yoksa amatörce bir iş değil.

Egemen sınıflar iktidarlarını sürdürebilmek için alternatif düşünce üretimini değil engellemek ve köstekemek, tam tersine desteklemek hatta öncelik tanımak durumundadır. Aksi takdirde nereye gideceğini bilebilmesi imkânsızdır. Alternatif istemeyen ve üretmeyen bir iktidar kendini kısır bir döngüye, çıkışsızlık ve çaresizliğe mahkûm etmiş demektir. Alternatif ise Üniversite ve ona bağlı araştırma kurumları tarafından üretilebilir. Üniversiteyi nötralize etmek demek alternatif arayışlarını, dolayısıyla bizzat iktidarın kendi kendisini nötralize etmesi demektir. Doğal olarak araştırmadan folklor araştırmalarıyla, yerel Tarih araştırmalarını kastetmiyoruz. Bir dünya görüşünüz, bir ideolojiniz, bir zihniyetiniz yoksa bir sanatınız da olamaz. Ya da onun adı sanat olamaz. Sinemanız, tiyatronuz, resminiz, müziğiniz, heykeliniz olamaz. Bu mümkün değildir. Çünkü her sanat yapıtı bir ideolojinin, bir zihniyetin ürünüdür. Eğer bir ideoloji, bir zihniyet sahibi olmak istemiyorsanız (ki birey olarak, bu sizin elinizde olan bir şey değildir. Kendinize rağmen bir ideolojiniz ve bir zihniyetiniz vardır) bir sanat olayından söz edebilmeniz oldukça güçtür.

Çünkü estetik düşünce temelde iki üretim (yaratım) sürecinin varlığını kabul etmiştir. Bunların birincisi "mimesis"tir. Mimesis özetle doğanın kopyasını (yoksa gerçeğin değil ya da deforme edilmiş gerçeğin demek gerekecektir) çıkartma ya da yansıtmadır. Oysa günümüzde "mimesis" sanatçıyı değil "zanaatçıyı" belirlemektedir. Çünkü Türk toplumunda "mimesis" o ilk sahip

olduğu anlamdan kaydırılmıştır. Mimesis artık doğanın bir kopyasını çıkartmak değil, var olan, bir ideoloji ve dünya görüşüne sahip bir sanatın kopyasını çıkartmak anlamına gelmektedir. Doğal olarak bu sanat Batı Avrupa kökenli sanattır. Çünkü yukarıda söylendiği ve Gaston Bouthoul'un da altını çizdığı gibi: "Özgün bir sanat yoksa özgün bir zihniyet de yoktur" ya da tersini söyleyebilmek mümkündür.

Batı'daki sanat kavramı nasıl ortaya çıkmıştır? Bugün hangi noktadadır sorularının yanıtlarını özetle verelim. Sanat dediğimiz zaman bundan her şeyden önce politik işlevi olan bir sanat kavramı anlaşılmalıdır. Politikanın dışında kalana ise ancak ve ancak "zanaat" denebilir. Çünkü sanatçılık ancak belli bir politik iktidar süreci içinde bir meslek olabilmektedir. Sınıfsal bir yapılanmanın bulunduğu bir ortamda sanatçıdan söz edebilmek mümkündür. Bu anlamda Batı'da "Kilise" çağdaş anlamda ilk Politik İktidar Sistemi olarak sanatçıyı 10-11. yüzyıldan itibaren (bildiğimiz kadarıyla?) bilinçli ve yöntemli bir şekilde kullanmıştır[2]. Aydın'ın marjinal olduğu bu toplumsal yapıda sanatçı (XV. yüzyıla kadar?) henüz toplumsal-kültürel-politik işlevinin bilincinde değil gibidir ya da bilinçli olarak kendisinden istenenin doğruluğuna inanmakta ve onu gerçekleştirmektedir. Kiliseyle birlikte sanatçının bir ölçüde "mimesis"ten kopartılıp, "poiesis" aşamasına getirildiği görülmektedir. Sanatçı bu sosyo-politiko-kültürel ortamda "kompozisyon" yapmak, bir anlamda doğaya ait doğal kompozisyondan kendi düşselliğine ait bireysel kompozisyona geçmek zorundadır. Çeşitli veriler arasında ilişki kurarak söylemek ve anlatmak istediklerini seyirciye aktarmağa çalışmaktadır. Doğal olarak bu ilk kompozisyonların içeriği Kutsal kitaptır. Bu aşamada zihniyetin sağlamlığı konusunda söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Bu döneme ait yapıtlar olayı tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedirler. Uyanış hareketi Reform, Rönesans ve Protestanlığın ortaya çıkmasıyla bir ilk noktaya ulaşır. Tek bir dünya görüşü farklı dünya görüşlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle Kilise Feodalite'ye, Monarşi'ye, Aristokrasi'ye ve Burjuvazi'ye yolu göstermiş olmaktadır. İktidara sahip olmak istiyorsan insanlara arzu ettikleri bir ideoloji ve bu ideolojinin her yerde yansımaları olarak kabul edilebilecek sanat eserleri gerçekleştir. Eskiyi yeniden yorumlayabilirsin ancak eskiye dönüş imkânsızdır. Eskimiş bir zihniyet nasıl yerini bir yenisine bırakmak zorundaysa, eskimiş bir sanatsal biçim de yerini bir yenisine bırakmak zorundadır. Bu yüzden Türkiye'de "sanat" diye ortaya konmaya çalışılan şeylerin büyük çoğunluğu folklora aittir. Batı Avrupa sanatı yaklaşık 1000 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Özellikle son 500 yıllık süreç sonunda Demokrasinin dündeme gelmiş olması ve bu aşamada sanatın politik bilinçlendirici işlevini artık sinemaya (ve televizyona) yüklemiş olduğundan, çağdaş egemen sınıfın artık savunabilecek hiçbir tezi ve dünya görüşü kal-

madığından içeriksizlik ya da içerik simülasyonu sanat anlayışına da egemen olmuştur. Egemen sınıf artık sanatı ve sanat kavramını "yok etmek" daha doğrusu nötralize etmek niyetindedir. Bu yüzden "içeriğin" ortadan kaldırılmasından yanadır. Ancak bu işi çok kurnazca yapmaktadır. En saçma sapan çağdaş yapıtın maksimum içerikle yüklenmesini sağlamaya çalışmaktadır. Oyunu bu kurala göre oynamayan sanatçılar ise bu sistemde "içeriksizliği" gidebileceği en uç noktaya, "absurde"e kadar götürerek bir anlamda politik işlevlerini yerine getirmektedirler. Bilinçli ideolojisizlik simülasyonu, bilinçli içeriksizlik simülasyonunu doğurmaktadır. Sanatın ortadan kaldırılması imkânsızdır çünkü bu durumda siyasi iktidarın da ortadan kalkması gerekecektir. O zaman Batı sanatı nötralize olmak durumuyla karşı karşıyadır. Şu anda içinde bulunduğu aşama budur.

"Artık üstünde tartışılmayan ya da yeniden tartışılmayan şeyler vardır. Hayaletleri bile henüz dengesini bulamamıştır. Marksizm?

Henüz üstünde tartışılmayan ya da tartışmaya gerek kalmamış şeyler vardır çünkü onların hayaletleri sokaklarda koşturmakta, gölgeleri kendilerinden önce gelmektedir. Haber, iletişim?

Ancak yok olmakta olanlar üstünde konuşabiliyoruz. Sınıf mücadelesi, Marks'ta diyalektik, iktidar, Foucault'da cinsellik gibi. Çözümleme bile ancak onların yok olmasına katkıda bulunmaktadır".

Jean Baudrillard in "Cool Memories", s.298.

Oysa Türkiye için aynı şeyler söylenebilir mi? Çağdaş sanat nasıl olur da bu kadar kısa bir süre içinde hiçbir zorlukla karşılaşmadan Türkiye'ye yerleşiverir? Bu sanatın iktidarla olan ilişkileri nedir? Tarihi gelişmesi nasıl olmuştur?

Tarih raslantılarla doludur. Osmanlı Sanatı da son aşamasında (daha doğrusu bir ölçüde bütün Tarihi boyunca) içeriksizliği (çiçek motifleri, soyut geometrik biçimler, vb.) içerik olarak benimsemiş olduğundan, içinde bulunduğumuz Tarihi konjoktür bu çakışmayı sağlamıştır. Osmanlı Sanatı'nda görsel kompozisyona dayalı bir içerikten söz edebilmek oldukça güçtür. Batılı anlamdaki (poiesis'ten kaynaklanan) kompozisyon yalnızca sözlü ve yazılı düzeyde (Divan şiiri) vardır. Bu türden bir görsel kompozisyon olsa olsa yazı'nın (dini metinlerin) görselleştirilmesinden (cami içi, kitap süslemeleri, vb.) söz edilebilir. Bütün bunlardan bir sonuç çıkarmak gerekirse Hıristiyanlığın işe sözle başladığını, sözün yetmediği yerde resim ve heykele başvurduğunu, onların da yetmediği dönemlerde yazı ve müziğe başvurduğu görülmektedir. Hıristiyanlığın demek bir anlamda yanlış olmaktadır. Hıristiyan Monarşiler, Aristokrasiler (müzik için) ve Burjuvaziler (yazı için), vb. demek daha doğru

olacaktır.

Buna karşın Osmanlı zihniyeti biçimsel bir İslamiyet düşüncesini benimsemiş olduğundan bu içeriği ya da bu içeriksizliği aktarmanın tek yolu "söz"den geçmektedir Daha doğrusu Osmanlı'nın kullandığı dışavurum aracı "söz", dayanak (support) ise "insandır". Sistem söylemek istediğini insanlara (zor, para ve ünvan karşılığında) söyletebilmektedir. Bunda da oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Resmi ideoloji camilere sıkışmış ve arada kalmıştır. Çünkü İslamiyetin gerçek anlamda egemen olmadığı Halk Kültüründe egemen olan biçim "'yazı" değil çeşitli çiçek ve soyutlaştırılmış figürlerdir. Halk Kültürü, Kuran'dan kaynaklandığı ileri sürülen "Resmi" dünya görüşüne, "yürekten" kaynaklanan, naif ve sağduyuya dayalı bir dünya görüşüyle yanıt vermiştir. Halk Kültürünün kökeninde yatan zihniyet "İslamiyet" kökenli değildir. Yer yer ve zaman zaman etkilenmiş olduğu söylenebilir o kadar. Öte yandan Hacivat-Karagöz, Orta Oyunu ve Meddahlık söze dayalı sanatlardır. Politik bilinçlenme bu ve benzeri sanatlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle Anadolu nüfusunun azlığı (XX. yüzyılın başında yaklaşık 10-12 milyondur) iktidarın "söz" dışında kalan sanat dallarına (Mimarlık dışında) rağbet göstermemesine neden olmuştur. Çünkü gereksizdi. Oysa Batı'da başlangıçta tüm Avrupa (ya da bir kıta) düzeyinde büyük bir organizasyon gerekmişti. Bu uzamsal büyüklük ve iktidar ilişkileri zamanla Katolik, Ortodoks, Protestan Kiliselerin ve onlara bağlı diğer mezhep ve tarikatların oluşmasına neden olacaktı. Oysa Osmanlı İmparatorluğunda İslamiyet (ya da Din) hiçbir zaman için bir araç olmanın ötesine geçip, bir tür ütopya oluşturamamıştır. Çünkü zaptettiği Balkan ülkeleri ve diğerlerini hiçbir zaman için bir İslamlaştırma politikası gütmemiştir. Çünkü amaç İmparatorluğun sınırlarını büyütmek ve çok daha zengin olmaktı. Amaç iktidar hırsıydı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu Batı'lı anlamda bir "Emperyalist" imparatorluk olamamıştır. Çünkü Batı olayı tersine döndürmeyi başarmıştır. Dini amaç olarak göstermiş ve gerçek amacına çok uzun bir süre içinde bile olsa ulaşmıştır. Oysa Osmanlı bu kadar sabırlı olmayı başaramamıştır.

Bir anlamda Osmanlı'nın dünya goruşu çifte standartlıydı diyebilmek mümkündür. (Özellikle başlangıçta gücünü kendisinden aldığı) Anadolu halkına karşı İslama dayandığı ileri sürülen bir düşünce sistemini savunmak ve biçimsel uygulamaya önem vermek, buna karşın zaptettiği ülkeleri inanç ve düşünce açısından özgür bırakarak maddi olarak ödemesini istemekti.Zaten imparatorluğu çökerten de bu sistem olmuştur. Zaptettiği ülkelerde yerine koyabileceği bir dünya goruşu olmadığından, daha doğrusu bu zahmete bile katlanmak istemediğinden ilk yitirdiği yerler buraları olmuştur. Eskimiş bir dünya görüşünün yerine İslamiyeti koyabildiği ya da İslamiyetin zaten kabul

edilmiş olduğu yerleri daha sonra kaybettiği görülmektedir. Türkiye'nin XX. yüzyılda laikleşebilen ilk "İslam" ülkesi olması çok ama çok önemli bir olaydır. Çünkü yüzyıl başında ülke nüfusunun % 95'inin okur-yazar olmadığı bir ortamda M.Kemal Halkı değil, ekonomik gücü elinde tutan sınıfları ikna ederek ya da zorlayarak laikliğin kabul edilmesini sağlamıştır. Yüzyıllardır cahil olan bir halkın İslamiyeti ya da gerçek anlamda İslam düşüncesini benimsemiş olması mümkün müdür? Türkiye'de bir açıdan gerçek anlamda İslam düşüncesi halk düzeyine XX. yüzyılın ikinci yarısında inebilmiştir. Bu ise belli bir eğitimden geçtikten sonra mümkün olmuştur. Aynı olay Hıristiyan Batı'da da aynı şekilde olmuştur. İçinde yaşadığımız Tarihi süreçte kaç türlü İslamiyet ya da İslama dayalı ideoloji ve zihniyet olduğu araştırılması gereken bir konudur. Kollektif bir şekilde kabul edilmiş tek bir din olgusu düşüncesini kabul edebilmek oldukça güçtür. Bu engelin adıysa tarikatlardır. Din, inanç kollektif bir olgudur. Öyleyse kollektif inanç tarikatların görevi olamaz. Tarikatların farklı bir işleve sahip olmaları gerekir. Tarikatlar varlıklarını farklı yaşam ve düşünce biçimi sunmalarına borçludurlar aksi takdirde böyle bir kurumun ortaya çıkabilmesi imkânsızdır. Bir kez daha yinelemek gerekirse İslamiyet'in Türkiye'de fanatik bir görünüm alması çok güç hatta imkânsızdır.

Sonuç olarak "Türk Burjuvası" şu anda dünyanın neresinde bulunduğunu bilmek, kendi güç ve kapasitesinin bilincinde olmak zorundadır. Bu güç ve kapasite doğal olarak: ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik güçtür. İdeolojisinin adını koymak zorundadır. Burjuva olmak sorumluluk isteyen bir iştir. Bu burjuvazi sahip olduğu ideoloji ve zihniyetleri hangi sanatsal ürünlerle dışavuracaktır? Yoksa bu zahmete katlanmadan Osmanlı'nın İslamiyeti kullanması gibi o da Tüketim Toplumu ideolojisini mi kullanacaktır? Oysa böyle bir şey bir anlamda imkânsızdır. Çünkü artık evrensel ideolojiler (Kapitalizm, Sosyalizm gibi) çökmüştür. Öyleyse geleceğe dönük bir toplum, geleceğe yönelik bir ideoloji üretmek zorundadır. Aksi takdirde kısır bir döngü içine girerek, sürekli şiddete dayalı bir egemenlik biçimini de benimsemesi gerekecektir. Bunu benimsediği takdirde yok oluşu da şiddetten olacaktır. Oysa görüldüğü kadarıyla sürekli şiddete dayalı bir iktidar isteyen bir burjuvazi söz konusu değildir. Zorlandığında hayır da dememektedir. Bunu demeyi bilmesi gerekmektedir. Ayrıca Ortak Pazar tarafından bu konuda güdümlenmektedir. Türkiye'nin gerçekten çağ atlayabilmesi için yeni bir dünya görüşü ya da yeniden yorumlanmış bir dünya görüşü zorunludur. Bu dünya görüşünün tohumlarıysa görüldüğü kadarıyla sosyal demokraside yatmaktadır. Ancak bu dünya görüşü yerel kültürün verileriyle çakıştığı ölçüde başarılı olabilecektir. Bunun için ideolog, filozof ve düşünce adamlarının şimdiden gelecek üstünde çalışmaları gerekmektedir.

XX. yüzyılın en önemli sanatı olan sinemaya Türkiye'de neden gereken önem verilmemiştir? Daha doğrusu nasıl olur da böyle bir araç kitlelere seslenmede, onlara bilgi aktarmada kullanılmaz? Bu iş için her şeyden önce elektrik enerjisine ihtiyaç vardır. Elektrik enerjisiyse ancak bir elektrik şebekesi aracılığıyla dağıtılabilmektedir. 1920-1930 yılları arasında bu olanaklar çok kısıtlıdır. Ancak bu araç halkın, gerçekleştirilmek istenen devrimleri benimsemesi ve katılmasını sağlamada çok önemli bir etken olabilirdi. Özellikle eğitimsizliğin bu boyutlara varmış olduğu bir ülkede sinema güzel bir başlangıç yapabilirdi. Oysa M.Kemal böylesine geniş bir yerleşim alanına sahip olan ülkeyi dolaşarak ve insanlarla konuşarak, yapılanları anlatarak etkileme yöntemini seçmiştir. Bir anlamda Osmanlı-Türk Halk Kültürüne özgü konuşmaya dayalı karşılıklı iletişim biçimini tercih etmiştir. Doğru olan belki de oydu. Bu yüzden sinema gücüne rağmen farklı bir kültür içinde politik açıdan yeterince önemsenmemiştir. Daha doğrusu gerçekleştirilmek istenen biçimsel devrimleri ters yönde etkileyebileceği düşünülmüş olabilir. Herhalde bu yüzden korkunç bir sansür kurulunun insafına terkedilmiştir.

M.Kemal gerçekleştirdği devrimlerin biçimsel olduğunu bilemeyecek kadar naif bir insan değildi. Tam tersine biçimsel davranış biçimine alışkın bir topluma değişikliği biçimsel yoldan sokmak istiyordu. Bu insanların dünya görüşünü değiştirebilmek ve ileri sürdüğü "uygar toplumlar arasında yaraştığı kata yükselebilmek ve Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temeller üzerinde, her gün daha çok güçlendirmek; bunun için de, zorbalık düşüncesini öldürmek". Görüldüğü gibi biçimsel değişikliklerin: yazı, şapka, giyim, vb. belli bir süre sonunda gerçek anlamda değişikliklere neden olabileceğini düşünüyordu. Devrimin şapkayla, giysiyle olmayacağını o da çok iyi biliyordu. İnandığı şey üstyapısal değişikliğin bir süre sonra altyapısal değişikliğe neden olacağıydı. Bu görüş bir ölçüde günümüz Türkiyesinde doğrulanmış olmaktadır. On milyon eğitimsiz, cahil insanla başka bir şey yapabilmesi çok güçtü.

Sinema yazılı, sözlü ve görsel bir kültürün ürünüdür. Özellikle "sözlü" bir kültürün içine yerleşmede hem güçlük çekmiş hem de çekmemiştir. Türkiye sessiz sinema döneminden çok sesli sinema dönemine tanık olmuştur. Bu açıdan sesli sinemanın sözlü kültür insanını etkilemesi normaldir. Oysa bu ses ve sözler yazıya dayalı bir kültürel üretimin ürünüdürler. Filmin örgütlenme (kurgulanma) biçimiyse yine yazılı bir kültürün (tiyatro, roman, öykü) ürünüdür. Düşsel-işitsel bir kültürün sinemaya bakışı farklı olabilirdi. Oysa sinemada diğer sanat dallarında yapıldığı gibi aynen kopya edilerek sunulmuştur. Hiçbir ön çalışma ve hazırlık yapılmadan Türk sineması olayı başlatılmış oldu. M.Kemal için "içerik" biçimsel dönüşümün sağlanmasıydı. Bu gerçekleştiği an tarihi görevini yerine getirmiş olacaktı. Yaklaşık 400

yıldır pinekleyen bir ülkeyi son Osmanlı Padişahları sarsmaya çalışmışlar ancak bunu başaramamışlardır. Bu doğal bir sonuçtur. Çünkü yüzlerce yıllık gelenek ve göreneklere bağlı olarak yönetilen bir İmparatorluktaki çıkar çevrelerini atlayarak bir padişahın tek başına ya da çok az bir destekle o topluma çağ atlatabilmesi imkânsızdı. Bu işi ancak imparatorluk ailesi dışından gelip, en az onun Padişah kadar güçlü olan bir kişilik yapabilirdi. Bu kişilik M.Kemal olmuştur. Ondan daha güçlü kişilikler olsaydı hiç kuşkusuz iktidar onların eline geçerdi. Padişahların yenemediği orduları yenen ve onları dize getiren bir komutanın halk tarafından desteklenmemesi mümkün değildi. Bu noktada geleneksel kültürümüzün ne kadar önemli olduğunu görüyoruz. M.Kemal'i desteklemeyenlerse çıkarlarına çomak sokulmuş olanlar ya da başlangıçta çomak sokulmuş olduğunu sananlardı. Doğal olarak M.Kemal anında bir "içerik" empoze edebilme imkânlarına sahip değildi. Bunun için politik yapının ya da sınıfların ortaya çıkması gerekiyordu. Oysa Türkiye temelinde köylü ve toprağa dayalı egemen sınıflardan oluşuyordu. İçerik ise "teokrasi"ye dayanıyordu. M. Kemal'in bu topluma Komünizmi, Sosyalizmi ya da Sosyal Demokrasiyi önerebilmesi mümkün değildi. Yapılabilecek tek mantıklı hareketi yapmışa benziyor. Bir anlamda Padişah'ın otorite ve yetkilerini sivilleştirerek ya da sivilleşerek devraldı ve tek partili bir Cumhuriyet yönetimini benimsemek zorunda kaldı. Ancak günün birinde demokrasinin geleceğine de inanıyordu. Demokrasiyi gerçekten istemeseydi demokrasiye götüren anahtarlar olan okul, eğitim, üniversite, sanayi toplumu gibi kavramları Türk Toplumuna benimsetmek için bu kadar uğraşır mıydı? Türk Milletinin bilinçlenmesini ister miydi? Tarihi koşullar bir anlamda onu kendine rağmen totaliter bir yönetimin lideri yapmıştır. Gerçek demokrasi için hazırlıklı olmayan bir ülkede gerçek bir demokrat gibi davransaydı şu anda Türkiye Cumhuriyeti'nin bu aşamada olabilmesi çok güçtü. Mustafa Kemal sosyalizm ya da komünizme karşı ılımlı olsaydı iktidarın elinde kalabilmesi mümkün değildi. Ayrıca bu iktidarı sosyalistlerin ele geçirebilmesi mümkün değildi. Çünkü o zaman despotizm yanlıların geleneksel öcüleri hortlatıp iktidarı yeniden ele geçirmeye çalışacakları kesindi.

Oysa 1980'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti artık gerçek demokrasiye hazırdır. Politikacılara ve politikaya zorla bulaşmak isteyenlere rağmen bu iş gerçekleşecektir. M.Kemal'in de bu noktaya varılmasından son derece mutlu olacağı söylenebilir. Çünkü ilk demokrasi sınavı 1950'li yıllarda verilmiş ve bunda Halk başarılı olmuştur. 1950'li yıllardan başlayarak Kültürel ve İdeolojik açıdan sorunun Türk toplumunun "içerik" düzeyinde yapısının belirlenmesi olduğu söylenebilir.

Tarih raslantılarla doludur. Atatürk'ün kurdurduğu parti son 20 yıl içinde bir sol parti olarak empoze edilmeğe çalışılmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ku-

ruluşundan bu yana "sol" iktidara geçememiştir. Yasal anlamda böyle bir şey söz konusu bile olmamıştır. Çünkü 65 yıldır Türk halkı "sağa" oy vermektedir. Daha doğrusu bir anlamda Despotluk rejimi "sağ" ideolojilere daha yakın olduğundan ve ekonomik güç "sağ" ideolojileri savunanlarda olduğundan Türkiye'de "sol" kavramı ancak iktidara sahip olmak isteyen grupların kullandığı bir "araca" dönüşebilmiştir. Çünkü Türkiye'de gerçek anlamda bir sağ ideoloji yoktur. Olmamıştır. En azından Demokrasi'nin tüm mekanizmalarını çalıştırmayı düşlemiş bir sağ anlayış bile söz konusu olmamıştır. Gerçek anlamda bir sağ ideoloji olsaydı, gerçek anlamda bir sol ideoloji de söz konusu olabilirdi. Öyleyse içinde yaşadığımız Tarihsel süreç bu iki "ideoloji"nin belki de ilk kez aynı anda ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Geçmiş en azından bu işe yaramış olacaktır. Belki de diğer ülkelerden farklı bir politik yapılanmayı gerçekleştirecek ilk ülkelerden biri Türkiye olacaktır. Bunun için ise ideolojik düzeyde bir reform gerekmektedir.

Türkiye farklı bir Tarihsel süreci yaşadığından egemen ve alternatif ideoloji aynı anda ortaya çıkacaktır. Bugün egemen sınıfın ideolojik düzeydeki iflası, alternatif ideolojinin de iflasını beraberinde getirmiştir. Gerçek anlamda bir ideoloji yoksa, karşıtı da olamaz. M.Kemal'in karşıtını oluşturmağa çalıştığı ideoloji gerçekte demokrasi ya da sosyal demokrasi değildir. Olamazdı! Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin politik konumunu açıklamak için onu sosyalizm, komünizm ve sosyal demokrasiyle değil Despotlukla karşılaştırmak gerekir. Mustafa Kemal'in ideolojisi "Despotluğun" alternatifidir yoksa başka bir politik örgütlenmenin değil. Her olayı ve olguyu kendi bağlamında değerlendirmek gerekir. M.Kemal'in elinden gelseydi belki de sosyal demokrasiyi seçeceği söylenebilirdi.

Yüzyıl başından günümüze, özellikle de 1960'lı yıllardan sonra Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısı Marksist terminoloji aracılığıyla çözümlenmeğe çalışılmıştır. Oysa bu terminolojiyi yaratan süreç Kapitalizm'dir. Ayrıca Çarlık Rusyası'yla o dönemin Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonraki Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadıkları Tarihsel süreç çok farklıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Rusya'da gerçekleştirilen devrim gerçekte son iki yüz yıldır Rusya'yı kalkındırmağa çalışan Çarlık, Aristokrasi ve yeni yeni palazlanmış Burjuvazi arasındaki mücadelenin içinde aradan sıyrılan kozmopolit aydınlar ve orduyu oluşturan sanayi ve tarım kökenli proletarya işbirliği sonucu bu sonuncular kazançlı çıkmış gibidirler. Oysa bir süre sonra egemenlik (bürokratik mekanizma adı altında) yine eski sınıfların kalıntıları sayılabilecek insanların eline geçecekti. Ayrıca devrim öncesi Rusya'sında belli bir kültürel ve bilimsel birikim söz konusuydu yoksa karşı alternatifin üretilebilmesi imkânsızdı.

Anadolu Türkiyesi'yse o dönemde henüz böyle bir süreci yaşayamamıştır. 1930'lu yıllarda Devlet zoruyla eski feodal beyler ya da egemen sınıflar kapitalistleştirilmeğe çalışılmıştır. Çünkü yeni rejimin, eski rejimin kalıntıları üstüne kurulabilmesi ve özellikle de sürdürülebilmesi imkânsızdı. Siyasal erk bilindiği kadarıyla (istisnalar dışında?) ekonomik gücü elinde tutanlardadır. Osmanlı döneminde ekonomik gücü (Avrupa'lılarla birlikte?) elinde tutan sınıfların çağdaş bir rejimle birlikte çağdaş bir görünüm almaları gerekiyordu. Bir başka deyişle çağdaş burjuva olmaya davet ediliyorlardı. İstanbul, Anadolu'nun beyni olmakla birlikte Marksist anlamda bir devrimin İstanbul'u aşıp geçebilmesi mümkün değildi. Çünkü o günkü Despotluğun yıkılması ve yerine yeni bir düzenin kurulması yalnızca İstanbul için geçerli olabilecek bir düşünceydi. Bilindiği kadarıyla proletarya (sanayide!) olgusu 1900'lü yıllarda biraz İstanbul, biraz da İzmir gibi kentlerde karşılaşılan bir olguydu. İstanbul'da devrim yapmayı başarabilecek bir "intelligentsia"nın arkasında ne bir burjuvazi ne de gerçekleştirilecek bu devrimi Anadolu'ya yayabilecek fiziksel ve düşünsel bir kapasite vardı. M.Kemal'in de "içerik" düzeyinde oynamadan ve işe Anadolu'dan başlayarak bilinen dönüşümü sağlaması raslantısal değildi.

Öyleyse Türkiye'de sosyal demokrasi ya da sosyalizmden söz edebilmek için önce belli bir kapitalist süreçten söz edilmesi gerekmektedir. 1960'lı yıllarda belli bir noktaya ulaşıldığında Türkiye'de kapitalizmin yeterince hızlı gelişemeyeceği ve bunun yerine Devletçiliğe dayalı bir ekonomi-politiğin benimsenerek "sosyalizm" ya da ona yakın bir düzene doğru ilerlenebileceği savunulmuştur. Oysa 1960'lı yıllarda bir başka açıdan olay çözülmeğe başlanmıştır. Evet Türkiye Batı'daki kadar uzun sürecek bir sanayi ve tarım devrimini yaşayamayacaktır ancak bunu yapması belki de gerekmeyecektir. Çünkü çağdaş kapitalizmde Hizmet ve İletişim sektörü en önemli ekonomik sektördür. Öyleyse Alaturka Kapitalizm'e yol görünmüştür. Bir yandan Hizmet (özellikle Turizm) ve İletişim sektörü, diğer yandan hazır teknoloji ithalatıyla üretim bu süreci hızlandıracak verilere benzemekteydiler. Görünüşe göre bu reçete belli ölçülerde tutmuş gibidir. Alaturka Kapitalizm farklı yollardan geçmektedir. Öyleyse alternatif politikalar da farklı yollardan karşı koyacaktır.

Sovyetler Birliği'nde despotik bir rejimden Marksist ideolojiye dayandırılan bir totaliter rejime geçilirken, Cumhuriyet Türkiye'sinde despotik bir rejimden Marksist olmayan bir ideolojiye dayandırılan totaliter bir rejime geçilmiştir. Marksist düzenin olgunlaşmış bir biçimi henüz o dönemde bilinmiyordu. Türkiye'deyse ne Marksizm'i ne de eşitlikçi bir düzenin olgunlaşmış biçimi sayılan Demokrasiyi uygulayabilmek mümkün değildi. Günümüzde her iki rejimin de olgunluk aşamasına ulaşmış bulunduklarını söyleyebilmek

mümkün.

1950'li yıllarda "alternatif ideoloji" demokrasi kavramına başvurmuş ve bu demokrasi dersini hazmedemediği için başarısızlığa uğramıştı. 1950'li yıllardà bile bir anlamda Türk Halkı'nın iktidarın önünde olduğunu söyleyebiliriz. Sanat olgusunun bütün Cumhuriyet yönetimi boyunca benimsenmiş görünüp dışlanmasının gerekçesi yukarıda söylenenlerdir. Ayrıca sanatçıların politik düzeydeki yetersizlikleri ya da sanatın işlevini iktidara anlatma yolunu bulamayışları da bir etken olarak gösterilebilir. Sunabileceği bir "içeriği" yoksa sanat eseri bir süs eşyası olmanın ötesine geçemez. Sunabileceği bir "içeriği" yoksa bir film, bir tiyatro oyunu ya da bir roman bir eğlence ve zaman öldürme aracı olmanın ötesine geçemez. Oysa tüm Cumhuriyet Tarihi boyunca tüm sanat dallarında zaman zaman umutsuz denebilecek "içerik arayışı" girişimleri olmuş ancak tüm bu girişimler ya durdurulmuş ya da susturulmuştur. Her nedense "sistem" biçimi değil, içeriği mahkûm etmektedir. Bu ise anlaşılmaz bir tutumdur. Bir başka deyişle resim, heykel, roman, müzik, tiyatro, sinema birer biçim olarak yasaklanmamışlardır. Oysa yapısı gereği sistemin bunları yasaklaması gerekirdi. Bu noktada gerek iktidarın, gerekse sanatçıların biçim-içerik olayını yeterince kavramış ve yeterince hazırlıklı olduklarını söyleyebilmek güçtür. Aksi takdirde iktidarın ideolojisini (aralarından pek azının yaptığı gibi) "ironik" bir şekilde işleyerek ya da bunu aşırıya kaçan ölçülerde abartarak insanlara anlatılanların tersini düşündürebilmek ya da aktarabilmek mümkündü. Başka sistemlerde içeriğin yasaklanış amacı farklıdır. Çünkü bu sistemlerde içerik iktidarın istekleri doğrultusunda yönlendirilebilmektedir. Oysa Türkiye'de iktidar böyle bir politika gütmemiştir. Aksi takdirde sinemanın içinde bulunduğu durumda olabilmesi imkânsızdı. Diğer sanat dalları için de benzer şeyler söylenebilir. Geniş kitlelere seslenmede iktidarların bilinçli bir şekilde kullanmağa çalıştıkları ilk araç televizyondur.

İçinde yaşadığımız Tarihsel süreçte Türk Halkı "çağ atlayabilecek" aşamaya gelmiştir. Ancak çağ atlama olayının ilk basamağındadır ve atacağı her adım büyük bir önem taşımaktadır. Bu tarihsel süreç bir "içerik" olgusunun varlığını ya da zorunluğunu tüm boyutlarıyla hissettirmektedir. İnsanlara inanacakları ve uğruna fedakârlıklara katlanabilecekleri düşünceler sunmak gerekmektedir. Bunları sunacak insanlar ise çok önemlidir. Sinemada bu olgunun en önemli habercisi Yılmaz Güney olmuştur. Güney sineması hiç kuşkusuz bir şeylerin habercisi olarak kabul edilebilir ancak bunun bugün "Genç Sinema" olarak adlandırılan sinemanın habercisi olmadığı kesindir. İslam kökenli Cumhuriyet, Despotluğun alternatifiydi, öyleyse bu Cumhuriyete getirilecek alternatif varsa bu yalnızca biçimsel bir düzeyde olamazdı. Bir başka deyişle biçimsel Kapitalizm'den, biçimsel Sosyalizm'e

geçilemezdi. Yapılması gereken şey önce bu Cumhuriyet'e sağlam bir içerik kazandırmak ve bu aşamadan sonra ona bir alternatif aramaktı. Bu iş için önce çağdaş bir burjuvazinin yaratılması ve ona "yol göstereceek" bir "intelligentsia"nin oluşturulması gerekiyordu. Bütün bunlar bir ölçüde yapılmağa çalışılmışsa bile çok yetersiz olduğu görülmektedir. Söylenen koşulların ancak 1980'li yıllarda ortaya çıkmağa başladığı söylenebilir. Çağdaş sosyalizm için de benzer şeyler söylenebilir. Çünkü sosyalizmin günümüze kadar harcadığı çaba biçimsel düzeyde örgütlenmenin ve alışkanlıklar kazandırmanın ötesine geçememiştir. Bu anlamda sosyalist devrim biçimsel bir devrimdir. Gerçek içeriğine ancak günümüzde Gorbaçov ve benzeri liderler aracılığıyla kavuşabilecektir. Sosyalist düzen, Hıristiyanlık doktrini alternatif rejimin (Kapitalizm) içeriğini oluşturduğu sürece totaliter olmayı yeğlemiştir. Bu Türkiye'dekinden çok farklı bir durumdur. Demokrasi olgunlaşmağa başlayıp Hıristiyanlık doktrini sıfırı iyice tükettiğindeyse sosyalizm dizginleri gevşetmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda Türkiye'de İslami doktrine dayalı bir Kapitalizm'den, İslami olmayan bir doktrine dayalı bir Kapitalist aşamaya geçildiği ileri sürülemez. Çünkü ne birinci gerçekleşebilmiştir ne de ikinci.

Çünkü İslam doktrini henüz yeni yeni bir anlam kazanır gibidir. Bu işin fanatizmle gerçekleşebileceğini sanmak ise sorumsuzluktan başka bir şey değildir. Türk toplumu için daha doğrusu İslamiyeti düşünsel bir dayanak olarak görmek ya da seçmek isteyen Türk insanı için "reforme edilmiş" bir İslam düşüncesi acilen zorunludur. Böyle bir dayanağı benimsemeyenler ya da benimsemek istemeyenler ise ortak bir düşünce ve inanç sistemi oluşturuncaya kadar beklemek zorundadırlar. Ancak insan hakları ve insani değerler konusunda asgari müştereklerde buluşmamak için bir neden yoktur. Bir yanda reforme edilmiş İslamiyeti kendine uyarlamış bir Demokrasi anlayışı, diğer yanda sosyalist ya da sosyal demokrat standartları benimsemiş ancak özgün ahlaki değerlerle, farklı bir birey düşüncesi üretmeye çalışan alternatifi. Geleceğin Türkiyesi bu iki kutup arasında gidip geleceğe benzemektedir. Oysa bu iki anlayış da henüz egemen değildir. Ancak Türk toplumunun içinde için için oluştuğu söylenebilir.

Sonuçta bir gün evrensel boyutlarda ortak bir "insancıllık" anlayışına varılacaksa bu ya her ülkenin kendi yolunda ilerleyip herkesle birlikte aynı anda ulaşması ya da belli bir bilinç düzeyine vardıktan sonra diğerleriyle birleşerek ilerlemeyi arzu etmesiyle mümkün olabilir.

Böylelikle Türkiye'de sinemanın çağdaş anlamda kültürel işlevini yerine getirememesi (ya da tam tersine içinde bulunduğu sisteme uygun bir şekilde yerine getirmesi) sonucu bugün arzu edilen hedeflere ulaşılamadığı saptanmak-

tadır.

Bu yüzden Türkiye'de gerçek bir sinema olayı ancak gerçekten bir içeriğe sahip bir ideoloji, bir dünya görüşünü (yoksa bunların simülasyonlarını değil) savunan bir iktidar döneminde ortaya çıkabilecektir. Bir başka deyişle genç Türk toplumu ya da genç Türk sineması henüz yolun başındadır. yoksa sonunda değil. Türk sineması içinde bulunduğu durumda istenilen düzey ve nitelikte ürün veremiyorsa bu önce Türk burjuvasının ve onun acizliğinin ürünüdür. Türk burjuvası adını koyabileceği bir dünya görüşüne sahip olduğu gün ona uygun nitelik ve düzeyde öyküler ürettireceği kesindir.

Öte yandan sorun bugüne kadar yapılmış olanları yadsımak değildir. Söylenmek istenen şey bugüne kadar Türk toplumunu belli ölçülerde sürüklemiş ya da sürüklemeğe çalışmış lokomotif düşüncelerin artık etkinliklerini yitirmiş olduklarıdır. Hiç kuşkusuz "yeninin", "eskiden" alabileceği şeyler olabilir. Doğal olarak alınabilecek bir şeyler kaldıysa? Cumhuriyet'in başlangıcında geçerli olan düşünceler Türk toplumunun müthiş bir hızla ve ne yazık ki karmakarışık bir şekilde bugünlere ulaşmasını sağlamıştır. Bunun nedeni düşüncelerde yeterince açıklık ve berraklık olmayışı ve bilinçli bir şekilde istenmemesi hatta engellenmeğe çalışılmasıdır.

Bütün bunların yanısıra Türk toplumu açısından bu düşüncelerin artık yetersiz olduğunu ve eskidiklerini gösteren en önemli gösterge "Tüketim Toplumu" olgusudur. Oysa Tüketim toplumu olmak tüketen bir toplum olmak değildir. "Tüketimin bilinen tanımını (gereksinimlerin karşılandığı süreç) bir daha hiç kullanmamak üzere rafa kaldırıp —onu sanayi uygarlığının belirgin bir özelliği gibi görebiliriz...Tüketimin o büyük bir saflıkla inanılan tanımı: 'silip süpürmek, yiyip yok etmek' doğru olsaydı bir doyum noktasına ulaşılması gerekirdi...Daha başlangıçta tüketimin ilişkinin aktif bir biçimi olduğunu (yalnızca nesnelerle ilişki değil, toplumla ve aynı zamanda dünyayla ilişki) ve kültürel sistemimizin üstüne oturtulduğu sistematik bir etkinlik ve genel bir yanıtlama dünyası olduğunu kabul etmek gerekir...Sonuç olarak tüketimin bir 'eksiklik' duygusu üstüne kurulduğu için bastırılamadığını söylemek mümkündür." (J.Baudrillard, "Metinler ve Söyleşiler", s.87-91.)

Böylelikle Türk toplumunun Batı'lı toplumlarla benzer bir noktaya çok farklı yollardan geçerek ulaştığı söylenebilir. "Tüketim" bir yaşam biçimidir ve Baudrillard'a göre bir "eksiklik" duygusu üstüne kurulmuştur. Türk toplumu ideolojik düzeyde doyurulamayınca ideolojisi ideolojisizlik olan ancak bunu kamufle etmeye çalışan bir yaşam biçiminin kendisine uyabileceğini sezgisel bir şekilde anlamıştır. Bu durumda Batı'dan ithal edilebilecek tek çağdaş kavramın "Tüketim Toplumu" kavramı olduğunu sanmaktadır. Akla gelebilecek herşey (ölüm dışında) Tüketimin alanı içine girmek zorundadır:

"...günümüzde de tüm arzular, projeler, zorunluklar, tüm tutkular ve ilişkiler satılabilmek ve tüketilebilmek için göstergeler ve nesneler (e dönüşmekte ya da) olarak soyutlanmaktadırlar". (a.g.y.s.88)

Oysa Tüketim Toplumu Batı için bir anlamda bir son duraktır. Türk Toplumu ve benzerleri böyle bir son durak ideolojisini nasıl benimseyebilirler? Öyleyse Batı'da içeriğin bilinçli bir şekilde deforme edildiği, edilmek zorunda kalındığı bir dönemin sonunda ortaya "Tüketim Toplumu" çıkarken, farklı yollardan geçerek içeriksizliğe ulaşan Türk toplumuysa kendisine en yakın olan ve evrensel olduğu ileri sürülen bu yaşam biçimini benimsemiş gibidir.

Öyleyse alaturka demokrasi ya da sosyal demokrasi Tüketim Toplumu olgusunu çok iyi değerlendirmek durumundadır. Şu anda üretilecek ya da üstünde çalışılacak yeni "ideolojik içerik" araştırmaları konusunda en büyük tehlike ne fanatik dinciler ne de aşırı sol akımlardır. En önemli tehlike "Tüketim" kavramıdır. Çünkü her türlü ahlaki ve insancıl değeri indirgeyerek, tüketim nesnesi haline sokan bir ideolojinin ürünüdür. Başkaları için olumsuz sayılabilecek bir yaşam biçiminde olumlu olan bir şeyler var mı sorusunu sormak gerekmektedir. Bu sistemin en önemli göstergesi televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarındaki reklam olgusudur. Böyle bir yaşam biçiminin benimsetilmeğe çalışıldığı genç kuşaklar için bile geç kalınmış olabilir! Belki bir gün tüm eskimiş ahlaki ve insani değerlerin ortadan kaldırılacağı bir dünyada yaşanabilecektir ancak henüz o aşamada bulunmadığımız görülmektedir.

Türkiye açısından bu aşamada özellikle sinema yeni bir dünya görüşü önerisi ya da önerileri sunmada yeniden çok önemli bir işleve sahip olabilir. Bunun için kurumlaş(tırıl)ması gerekmektedir. Bu başarılamadığı sürece sinemanın (ve dolayısıyla televizyonun) olumlu aşamalar yapabilmesi imkânsızdır.

NOTLAR:

1. Bakınız, "L'Eveil Intellectuel de l'Europe", Philippe Wolff, Edit. Seuil-Point Paris-1971, "Gülün Adı", Umberto Eco.

2. Bizans'ın ise Kappadokya'da bu türden sanatçıları 9. ve 10. yüzyıllarda kullanmış olduğunu biliyoruz.

BİR ÖĞLEDEN ÖNCE BOYALARLA...

Hermann Hesse

Bir öğleden öncemi kurtarıp sıvışmak bana bir kez daha kısmet oldu. İşler azıcık bekleyiversin. Gündelik varoluşuma ait bütün o tıvır zıvır olduğu gibi dursun biraz: bu can sıkıcı ve küflü mekanizmayı işler halde tutmak için uğraşmakla yükümlü müyüm sahiden? Yayıncının gönderdiği, düzeltilecek yazılar beklesin. Bochum'a da Dortmund'dan beni kış mevsimi içinde bir konferansa davet eden beyefendi beklesin, üniversitelilerin ve yeni yetmelerin mektupları, Berlin ya da Zürih'ten gelecek ziyaretçiler, hepsi beklesin —evimin önünde dolaşıp dursunlar ve edebiyata dair sürekli gevezelik edeceklerine biraz o güzel manzarayı seyretsinler! Son derece elverişli bir anda sıvıştım, en azından yarım günlüğüne, belki de bütün gün.

Hepsinden kaçtım, şimdi, birkaç saatliğine kitaplar, okuma odaları falan yok. Sadece güneş var, ben varım, uçuk yeşil ışıltılarıyla bu aydınlık ve zarif eylül sabahı ve dut ağaçlarıyla asmaların sonbahar kıyafetlerinin pırıl pırıl sarısı var.

Resim taburem yanımda: o benim sihirli aletim ve Faust pelerinim, onun sayesinde şimdiye kadar bin kez büyü yaptım ve çıplak gerçekliğe karşı savaşlar kazandım. Ve sırtımda sırt çantam var; içinde küçük tuvalim, suluboyalarımla paletim, boyalarım için küçük bir şişe su, birkaç yaprak güzel İtalyan resim kâğıdı ve bir puro ve bir şeftali. Postacı on dakika içinde gelebilir, o beni yakalamadan, son anda fırlıyorum evden, köye doğru yürümeye başlıyorum ve o eski İtalyan asker şarkısını söylemeye koyuluyorum: Addio la caserma, non ci vedremo più!

Pek uzağa gidemiyorum. Bir asma çardağının gölgesinde kaldığından, çiğden hâlâ ıslak duran bir çayırın ortasındaki patikaya henüz sapmışken, resmedilmesi kesinlikle zorunlu bir manzara beni çağırıyor: Porsukağaçları, palmiyeleri, selviler, manolyaları ve öbek öbek çalılıklarıyla eski bir ağaçlık, yamaç yukarı, dağa tırmanıyor, hafif kıvrık, sipsivri ağaç tepeleri, selviler, alevler gibi göğe yükseliyor ve aşağıda, o koyu yeşil denizin ortayerinde, harika gölge oyunlarıyla kırmızı kiremitli bir dam ateş gibi parlıyor ve uykuya dalmış yeşillik ve ağaç cennetinin üstünden, kesin çizgilerle sınırlanmış gölgeleriyle açık renk çiftlik evi, zarif ve koket, başını uzatmış. Aslında henüz, neredeyse daha köyden çıkmamışken durmak ve bu yüksek otların arasında ayaklarımı sırılsıklam etmek istemiyorum, ama karşı konmaz bir durum var ortada, kırmızı dam, bacanın altına düşen gölge ve terası kaplayan yaprak denizinin içinden gözüken koyu, esrarlı mavilikler yakamı bırakmıyor, bu resmi yapmak zorundayım.

Evimden dışarlara, görevlerden eğlenceye, edebiyattan resme doğru çıktığım gezilerimdeki arkadaşım ve yoldaşım, katlanır taburemi açıyorum. Dikkatlice oturuyorum, altımdaki bez biraz çatırdıyor ve etrafına birkaç çivi daha çakayım diye beni uyarıyor; tabii bunu dün yine unuttum! Peki, neden? Çünkü yine, Almanya'dan gelen, tatilini güneyde geçiren ve bu günleri için memleketlisi birtakım insanları ziyaret edip edebiyat üstüne gevezelik yapmaktan daha akıllıca bir uğraş düşünememiş bir bay vardı ortalıkta! Bacakları kırılsın! Ama yok, bu kadar da değil —ama hiç olmazsa Berlin'de kalsaymış! Taburem usul usul çatırdıyor. Ve ben sırt çantamı otların üzerine koyup resim kutumu, kurşunkalemimi, kâğıtlarımı çıkarıyorum, kartonumu dizlerimin üzerine yatırıp başlıyorum çizmeye; damı, bacayı ve gölgesini, tepenin kontürünü, pırıl pırıl parlayan yüksek çiftlik evini, selvilerin koyu renk roketlerini, ağaç gövdelerinin koyu mavi gölgeleri arasında ışıldayan, üstüne güneş vurmuş kestane ağacını çiziyorum. Neredeyse bitirmek üzereyim, bugün ayrıntılar önem taşımıyor benim için, sadece renklerin oluşturduğu yüzeyler önemli. Başka zamanlar kendimi yine küçük ve tekil ayrıntılar arasında kaybedebilirim, bir ağacın yapraklarını sayabilirim, ama bugün böyle davranmayacağım! Bugün sadece renkler önemli, damın şu doygun, oturaklı kırmızısı, her şeyden önce bunun içindeki mavi-kırmızı karışımı ton, mor ve ağaçların yarattığı karaltının ortasından o apaydınlık evin fırlayışı önemli.

Boyalarımı çabucak çıkarıp minik kaplarıma su koyuyorum, fırçamı hatırlıyorum —ama işte o anda çok korkuyorum. Paletimin boya haznelerinden pek çoğu boş, bomboş ve dibi kazınmış durumda, içlerinde en küçük bir boya kalıntısı yok ve şu anda elimde bulunmayan boyalardan biri kırmızı! Yani tam da derinlerden gelen etkisi nedeniyle bu eskizi çizdiğim ve bu kadar coşkuya kapılmama yol açan renk elimde yok! Bu kırmızı boya olmadan o kiremitli damın resmini nasıl yapabilirim ki?!

Ve, tanrım, bu dibine kadar kazınıp sıyrılıp bomboş bırakılmış haznelerde *neden* zerre kadar boya yok? Evet, sebebini derhal hatırladım. İki üç gün önceydi. Resim yapmış dönüyordum ve daha ellerimi yıkayıp azıcık dinlenmeden, paletimin boşalan haznelerini yeniden doldurmaya kalkışmıştım. Kobalt, kırmızı kökboya ve bazı yeşil tonlarının bulunduğu bazneleri iyice kazıyıp temizlemiştim, ellerim baştan aşağa boya olmuştu ve dolaba uzanıp boya tüplerini alacaktım ki, kapı çalındı, yine o ziyaretçilerden biri geldi; tenis kıyafetli, Grand Hotel ve özel otomobil kokan bir adamdı ve hazır Lugano'da bulunuyorken bana gelip *Step Kurdu* romanımı okuduğunu, temelde kendinin de *Step Kurdu* tahlilli bir insan olduğunu söylemek istemişti. Tam da böyle görünüyordu! Ben, tabii, resim malzememi alelacele sırt

çantama tıkıp onbeş dakika adamı dinledim, sonra onu kapıya kadar geçirip kapıyı arkasından iki kez kapattım ve kilitledim —ama paletimdeki eksik boyaları tamamlamayı bu bayla sohbetim yüzünden unutmuştum ve şimdi burada, resim yapma arzusuyla dolu, kırmızı dama âşık olmuş oturuyordum ve kırmızı boyam yoktu! Yok, insan evine yabancıları kabul etmemeliydi! Ve insan kitap yazmamalıydı! Bu işten uzak durmalıydı! Çok öfkelenmiştim.

Bu arada, sadece kabiliyet, sanat yapmaya yetmez, akıllı olmak da gerekir. Bunu hatırladım ve kendime şöyle dedim: "İstediğin tonu o kırmızı boya olmadan da yaratmayı beceremiyorsan resim yapmayı bırak!" Ve kırmızı kökboyanın yerini tutacak bir şeyler araştırmaya koyuldum. Vermiyonu alıp biraz mavi-kırmızı kattım içine; ve denediğim hiçbir karışım istediğim tonu vermeyince damın çevresindeki maviliği sarısı bol bir yeşile çevirdim ki, hiç değilse karşımdaki kontrastı canlandırabileyim. Ve boyaları karıştırdım da karıştırdım, kendimi paraladım ve o kırmızı boyayı unuttum, yabancı adamları unuttum, edebiyatı, dünyayı unuttum, artık biraraya geldiklerinde belirli bir müzik yaratmaları gereken o birkaç renkli yüzeyle mücadelemden başka hiçbir şey kalmadı. Sonunda önümdeki kâğıdı boyayarak doldurmuştum, bir saat geçmişti.

Ama kâğıdı biraz kurumaya bırakıp otların üzerine koydum, karşısına geçtim, baktım ki, istediğim hiçbir şeye ulaşamadığımı, herhangi bir şey başaramamış olduğumu derhal fark ettim. Sadece villanın damının altına düşen gölge güzeldi, yerindeydi, doğruydu ve gökyüzüyle hoş bir uyum içindeydi, üstelik kobalt mavisi boyam olmadan çizmek zorunda kalmama rağmen. Ön plan baştan aşağı abuk sabuk sıvanmış ve başarısızdı. Kırmızı kökboyanın yerini doldurmayı beceremememiştim. Hiçbir şey başaramamıştım. Ve sanatta söz konusu olan sadece başarabilme'ydi. Kim ne derse desin, sanatta belirleyici olan, sadece başarabilme, muktedir olma ya da mesela talihlilikti! Üstelik ben sık sık bunun aksini düşünmüştüm ve insanın kabiliyetinin ve sanatını ne kadar ustaca yürüttüğünün değil, içinde gerçekten bir şeyler bulunmasının, gerçekten söyleyecek bir sözü olmasının belirleyiciliğini savunmuştum. Ne aptallık! Elbette her insanın içinde bir şeyler vardı ve herkesin söyleyecek sözü bulunuyordu. Ama susup bunu kendine saklamak ya da kekeleyerek söylememek, bunu gerçekten söyleyebilmek, sözlerle, renklerle veya tınılarla, ama gerçekten söyleyebilmek; işte buydu belirleyici olan! Eichendorff büyük bir düşünür değildi, Renoir da muhtemelen olağanüstü derin kavrayışlı bir insan değildi, ama onlar işlerini başarmışlardı! Söylemek istedikleri az ya da çok, her ne ise bunu bütünüyle ifade etmeyi başarmışlardı. Bunu beceremeyen, kalemini fırçasını kaldırıp atmalıydı! Ya da gidip çalışmalı, çabalamalı, günün birinde o da bir şeyi başarana kadar, onun yaptığı bir şey de başarılı olana kadar pes etmemeliydi.

1927

Çeviren: Ümit Kıvanç

IRKÇILIĞIN GERİ DÖNÜŞÜ

Önümüzdeki karanlık yılların ötesinde de tarih kitapları yazılacaksa, bunlardan biri şöyle bir bölüm içerebilir:

"Eskiyi diriltmeye çalışan neo-Nazi türünden faşist örgütlerinkinden farklı olarak yeni ırkçılık, ilk kez Afrika'da yaşanan katliklarla ilgili olarak ve daha çok bir kayıtsızlık şeklinde tezahür etti. Niyetler ne kadar farklı olursa olsun, *Live Aid* ve onu izleyen diğer kampanyalar, kamuoyunda medenî dünyanın güzel ve vicdanlı çocuklarının hayırsever bir girişimi olarak algılandı ve manşetlerdeki yerleri, fokları kurtarma türünden kampanyaların yanı oldu.

"Afrika'yla ilgili olduğu sürece pasif bir tutum olarak kalan yeni ırkçılığın Ortadoğu'ya yönelince daha dramatik bir görüntü kazanması kaçınılmazdı. Söz konusu bölge, hiç değilse iki yüzyıl boyunca hem bir ambar, hem ucuz işgücü kaynağı, hem de bir pazar olarak medenî dünyanın 'öteki yüzü' olagelmişti.

"Medenî dünya ile öteki yüzü arasındaki ilişkilerdeki yapısal dönüşümün ilk işareti veren olayın hangisi olduğunu kestirmek güç. Ama tarihini ister Lübnan İç Savaşı'ndan başlatalım, ister İran Devrimi'nden, şaşırtıcı olan yeni ırkçılığın bu kadar erken ortaya çıkmış olması. Bugünden baktığımızda yeni ırkçılığa ideolojik bir işlev atfetmek mümkün. Tarihinde öyle bir an geldi ki, sermaye kendini yeniden değerlendirebilmek için, dünya ölçeğinde bir pazara ya da o zamana kadar emperyalizm adı altında anılagelmiş mekanizmalara çok daha az gerek duymaya başladı. Safra atılması gerekiyordu. Yeni ırkçılık talan edilmiş Afrika'nın, Ortadoğu'nun kendi kaderleriyle başbaşa bırakılmasının yol açtığı büyük eşitsizliğin uyandırabileceği vicdan azabına karşı bir müsekkin olarak benimsendi.

"Ama Ortadoğu'nun uluslararası iktisadi düzenden dışlanması, toplam ticaret hacminin yeniden artmaya başladığı ve kapitalizmin krizden çıktığı 1990'ların ikinci yarısında gerçekleşti. Yani Ortadoğu'nun kısmen de olsa geçerliliğini koruyan bir insanlık kavramının dışına atılması, maddi/iktisadi düzeyde önemsizleşmesinden önce geldi, onu haber veriyormuş gibi oldu. Özellikle İran Devrimi'ni izleyen yıllarda, Müslümanlar, Araplar ve genel olarak Ortadoğu hakkındaki haberlerin, başka herhangi bir insan topluluğu için kullanıldığında uluslararası çapta bir skandal yaratacak terim ve imgelerle verilmesi adet halini aldı. Müslümanlar'ın kendilerine özgü görenek, eşya ve kılıkları birer korku nesnesi olarak yeniden tarif edildi. Azınlıklar hakkında anlatılan fıkralara tahammül edemeyecek kadar ilkeli olanlar dahi, bunda aykırı

bir yan göremedi. Daha da ilkeli olanlarıysa, yargılarını ahlaki ya da politik terimlerle değil, estetik terimlerle ifade ettiler. Arapları, Müslümanları, Türkleri, Kürtleri kötü ya da geri değil, 'çirkin' bulduklarını söylediler.

"Sürecin öteki yüzünü, bu muameleye maruz kalmış insanlar tarafından yaşanış tarzını kavrayabilmek için, ırkçılığın altın çağlarından birinde Yahudiler'le ilgili olarak geliştirilmiş bir kavrama başvurabiliriz: Saldırganla kurulan özdeşim. Müslümanlar geri olarak tarif edildikçe, bölgede yaygın kültürel onay ve kabul gören davranış tarzları giderek daha saldırgan, daha 'fundamentalist' bir nitelik kazandı; ifade biçimleri kabalaştı, gündelik hayatın karmaşıklığını yadsıyan jestlere dönüştü. Bazı çevrelerin 1970'lerin ikinci yarısında beslemeye başladıkları entellektüel bir İslam Rönesansı umudu, son derecede kısa ömürlü oldu. Örneğin hiç kimsenin Ortadoğu'nun genel kaderini paylaşacağını tahmin etmediği Türkiye'de bile, 1980'lerin ikinci yarısında politika 'giyim kuşam' üzerine bir kördöğüşüne dönüşmüştü. Ama bu kabalaşma sürecinin bütün tezahürleri bu kadar masum değildi. Yine aynı yıllarda ünlü bir yazar, son yazdığı roman, Kuran ve Muhammed hakkında kabul edilmez bazı bölümler içeriyor diye, Müslüman çeteler tarafından avlanarak öldürüldü.

"Ancak Ortadoğu'ya yönelik yeni ırkçılık yegâne ifadesini dinî bir söylemde bulmadı. Bölgenin mahkûm edilmiş olduğu sefalete niçin layık olduğunu dinden değil kültürün diğer öğelerinden hareketle ve hatta bir zamanlar 'ilerici' diye adlandırılmış 'bilimsel' görüşlerden de devralınmış temalarla açıklayan laik söylemler de geliştirildi. Yine şaşırtıcı olan bunların bu kadar erken bir tarihte ve üstelik Ortadoğu'da dile getirilmiş olması. Örneğin aşağıda alıntılanan bölüm, Türkiye'nin o yıllarda en çok satan gazetesinin 12 Mart 1989 tarihli sayısında yayınlanmış:

"'Niye Türk insanının acısı böyle *arabesk* bir biçimde çıkıyor ortaya? (...)

Bir erkek bir kadına âşıksa... Ve o kadına kavuşamıyorsa... O erkek acı çeker... Acısının nedeni, ulaşmak istediği bir kadına ulaşmamasıdır.

Acının hedefi bellidir... Bu acı, bir gün mutlu sona ulaşma ihtimalini de içinde taşımaktadır... Erkek, kadınla birleştiği zaman acı bitecektir. (...)

Peki bir erkeğin sevdiği bir kadın yoksa... Ve âşık olacak kadını bulmadığı için acı çekiyorsa ne olacak?

Ortada bir acı var gene... Ama bir hedef, bir amaç, sevilen bir kadın yok... Bir gün o kadın da beni sever, ümidi yok... Ümitsiz, beklentisiz, amaçsız bir acıdır bu.

Aynı şevi üretim planında da söyleyebiliriz...

Bir adam çalışıyorsa...Ve hakkını alamıyorsa... O adam öfkelenir ve acı çeker... Ama acının bir hedefi vardır... Hakkını almak istiyordur... Ve bir de ümidi vardır... Mücadele ederse bir gün hakkını alacağına inanır. (...)

Bir adam çalışmıyorsa... İşi yoksa... Kimse onu çalıştırıp hakkını yemiyorsa... Bu adam da acı çeker... Ama acısının kökeninde bir *hak kavgası* yoktur... Bir mücadele yoktur... Bir umut yoktur...

Tek tek insanlar için geçerli olan örnekler toplumlar için de geçerlidir... Elli beş milyonluk bir Türkiye, 4 milyonluk Norveç kadar üretim yapıyorsa... Türkiye, hakkını alamamanın acısını çekmiyor demektir. (Ahmet Altan, "Arabesk", *Hürriyet* 12 Mart 1989)"'.

İskender Savaşır

METİNLERİ DOĞRU OKUMAYA BİR ÇAĞRI

Usçuluk arayışı içinde olduğunu sandığımız sayın Saffet Murat[1] Tura'nın, öncelikle söyleyeyim, "atasözlerine dönerek" geleneksel söylemlerden paye çıkarmaya çalışması bana oldukça şaşırtıcı geldi. Hele Ortaçağın skolastik zihniyetinden ürker gibi görünen, en azından yazısını okuyanlara bu izlenimi veren Tura, mantık için "ötekileri ikna edebilmek için doğru düşünmenin aracı" (s. 71) diye yazdığında 19. yy.'dan beri hıristiyan misyonerlerin Batı'nın istilâ edip, sömürgeleştirdiği ülkelerdeki "ilkelleri" ikna etmek sanatını ve söylemini kullandıklarını anımsayamıyor mu? Etnolojinin gittikçe önem kazandığı çağımızda, etnologun özelliğinin, işte "ikna etmek" zihniyetine karşı, diğerlerini, yargılamadan ve ikna etmeye kalkmadan, incelemek olduğunu anımsatmak isterim.

Batı düşünce yaşamını yakından incelermiş gibi duran sayın Saffet Murat Tura, son yıllarda gittikçe artan bir hızda yeni düşünceler üreten bilimlerarası bir çeviriyi ortaya çıkaran epistemeyi anımsayamıyor mu? Batı düşüncesinde ne bir sefalet ne de bir tükenme söz konusu. Davulun sesi uzaktan duyulmaz olmuş anlaşılan: çünkü düşünce, bugün, yalnızca felsefeyi ve siyasi bilimleri içermekle kalmıyor. Bilimlerarası bir geçişlilik söz konusu. Biyo-kimya ile bilim tarihi, sosyoloji ile astro-fizik arasında kurulu bir şebeke mevcut. (Bkz. Michel Serres, Albert Jacquard, G Deleuze, Jean Audouze, Michel Cassé, Jean-Claude Carriere, Hubert Reeves, Joel de Rosnay vb.)

Ayrıca "devrimci şizofrenler" diye bir şey olmadığı gibi "faşist şizofrenler" hiç yok. Yeni bir örgütlenme amacını içeren F.Guattari ve Deleuze'ün çalışmalarında moler ve moleküler arasındaki ilişki var. Yeni denemeler yapılıyor. Modern sanat için "deneme sanatı" denildiği gibi, büyük kuramların bizi nerelere kadar götürdüğünü gösteren tarihe bakıldığında, nekahet devresine ihtiyacımız olduğu gözükecek (Auschwitz, Gulag, Totaliter bürokrat Üçüncü Dünya deneyleri vs.): Artık büyük kuramlar ve söylevlerle hareket edilemez oluyor, pragmatik, ufak çapta, yerel planların yapılması, moleküler eylemler söz konusu. Bunların da bağdaşıklık değil, ayrışıklık ilkesine göre düzenlenmesi söz konusu. Bu hiçbir "orjinal olma çabasını" içermiyor (s. 71). Yeni arayışları, açılmaları içeriyor.

Metinleri okumak isteyip, heyecanlı bir eleştiriye giren sayın Tura, metinleri doğru dürüst okumadığını neredeyse haykırıyor: Eleştirdiği, hatta yerin dibine batırdığı yazarların bir iki kitabını okumakla, düşünceleri öğrenilemez, hele kulaktan duyma ve mantık yürütmeleriyle asla. "Artık eğlence bitti, çalışma vaktidir" (s. 74) diye yazan sayın Tura'nın tembelliği yazısında çarpıcı faktörlerden biri: Alıntı yaptığı kitapların yayın tarihlerini kontrol etmek zahmetine bile katlanmamış. 1972 yılında Minuit yayınlarınca yayınlanan L'Anti-Oedipe için 1980 yılını vermesi düşündürücü. Bir tene olsa iyi. Ama Foucault'nun *L'Ordre du discours* kitabının Gallimard yayınlarınca 1971'de yayınlandığını kontrol etmeden 1975 tarihini koymasına ne demeli? Üstelik bunlar çeviri tarihleri olabilirdi. Ama hayır sayın Tura'nın yazısında Paris'te basıldığı gösteriliyor. Sayın Tura "eğlence zamanından çalışma zamanına" bu kitapların tarihlerini doğrulayarak başlayacak herhalde. Çalışmanın

1. Bkz. Saffet Murat Tura, *"Avant Garde" metinleri okumak*, Defter, Aralık/Ocak 1988, yedi, s. 71-74.

yapılabilmesi için disiplinli bir okuma gerekli. Bu okumayı yapan birinin de eğleniyor diye kendi kendini kırbaçlaması Ortaçağ papazlarının günah çıkarma ve günahlardan arındırma düşüncesini anımsatıyor.

Böyle davranmakla sayın Tura insanları bilgilendirmekten çok belki de istemeden, ama okuma eksikliğinden, insanlara yanlış bilgi veriyor, dezinforme ediyor. Çünkü ne Deleuze, ne Guattari şizofrenlerin devrimci olduğunu söylüyor. Claire Parnet ile ortak yazdığı "Diyaloglar" kitabında Deleuze şunu yazar: "Küçük grupların Stalin'i, mahallenin yargıçları, çetelerin mikro-faşizmleri...Bizim için, bize, şizofrenin gerçek devrimci olduğunu söylediğimiz söylendi: Biz aslında şizofrenin moleküler bir sürecin bir kara deliğe düşüşü olduğunu sanıyoruz. Marjinaller bize hep korkutucu gözükmüşlerdir, hatta biraz da üksindirici gelmişlerdir. Onlar yeteri kadar yeraltısal değildirler. Hatta bizi korkuturlar, esrarkeşin veya bir çılgının moleküler sözü vardır. Bu söz "in vitro" bakan psikiyatrinin söyleminden daha geçerli değildir. Birinde emniyet olduğu kadar diğerinde de şüphesizlik vardır. Çizgileri yaratanlar marjinaller değildir, onlar bu çizgiler üzerine yerleşirler ve onlardan kendilerine bir mülkiyet oluştururlar (...) ve bir kara deliğe girdiklerinde ortaya bir felaket çıkar" (G.Deleuze-Claire Parnet, Dialogues, Flammarion, 1977).

Ayrıca "*Kapitalizm ve Şizofreni*" (iki cilt) kitabını ciddi olarak okuyan herkes Deleuze ve Guattari için "kapitalist ideoloji"nin söz konusu olmadığını farkeder. Althusser'in ideoloji'siyle Deleuze okunmaya kalkıldığında, bazı okuma ve anlama sorunları ortaya çıkmaktadır: Sayın Tura'nın yazısı bunlardan birisidir. Kitapta kapitalizmin kotlardan çıkarma konumuna ideoloji sözcüğü yapıştırıldığında, tüm bir düşüncenin başka bir dile aktarılmasında "sorunlar" ve "dezinformasyon sorunları" çıkmaktadır.

Deliliğe gelirsek Foucault "Deliliğin Tarihi"nde Batı aklının tarihi bir incelemesini yapıyor ve salece aklın delilik sayesinde doğru olana ulaşabildiğini gösteriyor. Aslında 18. yy.'dan itibaren saptanan ilginç nokta şudur: "Diderot'nun Rameau'nun yeğeni doğruyu saklamaz. Burada çılgınlık, akılsızlık ve akıl arasındaki bağlar söz konusudur" (Foucault, L'Histoire de la folie, Gallimard Tel, 1972, s. 364). "Bunlar arasında yeni ilişkiler kurulur. Deliliğin ve akılsızlığın bir arada bulunduğunu gösteren son kimse Rameau'nun yeğenidir ve paylaştırılma onun kişiliğinde önseklini almaya başlar" (op.cit. s. 364). "O delidir, çünkü ona deli olduğu söylenmiştir" (s. 363). "Çünkü deliler olmasa akıl kendisini doğrulayamaz. Bir akıl, ancak deliliğe sahip olduğu ölçüde kendi kendisi olabilir, bir anda kendisiyle özdeş olarak tanımlama iktidarını bırakır ve bu bağlılıkta yabancılaşır" (s. 365). (...) "Bu benim delimdir, onun deliliğini anlayabildiğim ölçüde ben akıllıyımdır ve bu tanıma benim aklımın amblemi olarak bir anlam taşır". "Deli sarsar, harekete geçirir, doğrular, doğruyu ortaya çıkarır, namuslu insanları tanıtır, kalpazanların maskesini indirir" (Diderot, Le neveu de Rameau, p. 468). (...) ve M.Foucault, op.cit. s. 366). "Rastlantı hata ve gerçek arasında gerekli olan tek bağdır; paradokslarla dolu eminliğinin tek yoludur ve bu ölçüde rastlantı —ne aranan ne de istenilen ama kendi kendini ortaya çıkaran rastlantı— gerçeğin gerçeği olduğu gibi, belirli bir yanlış olarak da gözükür" (s. 367).

"1791'de Cabanis'in metni özgürlükle delilik arasındaki bağı kurar. Başkasına ve kurulu

düzene karşı çıkmadıkça deli serbesttir. Burada delilik artık hukuki bir tanım kazanır" (op.cit. s. 459). Eski hukuki kurallar deliyi sorumluluğundan alıkoyardı. Burada Cabanis ile birlikte özgürlük insanın doğası haline gelir. "Bir delinin içeri tıkılması artık bir olgu durumunun cezası olmaz (...) Timarhanenin adaleti cezanınkini değil, ama gerçeğin adaleti olacaktır" (s. 459). "Deli hayvansallığını sergilediğinde, Klasik çağın ona bakışı hayret dolu bir bakıştı. Bu anlamda insan tuhaf bir yaratık olan delinin figürünü inceliyordu.

Ama Cabanis ile birlikte 18. yy. sonundan itibaren bu bakışta hiçbir ortak paylaşma kalmamıştı. Bakış artık bir nesneye dönüktür ve daha önceden kurulmuş olan söylemsel birgerçek vasıtasıyla ona ulaşır" (s. 462).

Görüldüğü gibi delinin tuhaflığı ve akıl ile akılsızlık arasındaki mücadele söz konusudur.

Bir laf vardır: "Hem dersini bilmiyor, hem de şişman." Saldırı derecesine varan, eleştiri yapılmadan önce iyi bir okumaya ihtiyacı olan Üçüncü Dünya aydınları belki de bu okumadan sonra pozitif eleştiriler yapabilir ve daha sağlam kuramlar ortaya çıkararak, eski yazarları eleştirebilirler.

Ali Akay
Paris, 23 Aralık 1988

MOLLA'NIN TOPUZU

Dostumuz Orhan Koçak kantarın topuzunu kaçırıyor: "Zor okunur"luğa karşı çıkacak son kişi olmak isterim; ama, derinliğine, enine-boyuna yürünmüş düşünce aşamalarından elde edilen içeriği bir odak-tümcede yoğunlaştırmak bir şey, özümsenmemiş metinlerden —ve dikkatsiz çevirilerden— yola çıkıp, serbest çağrışımları ipe-sapa gelmez savlarla noktalamak, başka şey...

Koçak'ın kalemi, geçen sayıda, "Yanlış Okuma Kılavuzu" ibaresini ara başlık olarak kullandığı, Turgut Uyar yazısında, Lorca'nın *duende* metninden verdiği —en hafifinden, biçimsiz— çeviri-alıntılardan sonra, "Akdeniz" konusunda yavan saptamalarla alıp başını gidiyor, sonra da Bach'ın (kastedilen J.S.) müziğinin "çoğu zaman temrin düzeyini aşama (dığını), gerçek yaratış katına yükseleme (diğini)" çiziktiriyor.

Dostum; "ağır ol da 'Molla' desinler" diye bir lâf vardır —yoksa, "yanlış okuma", "yanlış yazma" olup çıkıverir.

Oruç Aruoba

Salih Ecer

1
Sümerlerin son dili
yılancaydı
Kâğıt üzerindeydi
Rabbın
onlara sabır vermesi için dilenmişti
Tanrı onları
önsüz ve arkasız bıraktı
O vakitler din yoktu
Ama tanrı
onlara su vermedi
Yağ rabbim dediler
Türklerin ilk yağmur duası budur
Saptanmıştır
Sümerleri su basmıştır.

2
Onlardan kalan sütunların
ilk boğumlarında
küçük
ama çelimli ayak izlerine rastlanmıştır
Yerlerde ise
güçlü
kadın sırt oyuklarına
Bu cennetin yorumudur
Cehennemdekiler

3
Türklerin en eski
tarihyazar ahbapları vardır
Son dakikada
orta İstanbula yer bulurlar
Torpilli kadınlara göz süzmüşlerdir
Sümerleri afaganlar basar.

4
Çelebi ve tüccar
sümerler
sonunda bir banka kurarlar
O banka
türklere kalmıştır.

5
Sümerler
yeni bir dil düzerler
Müsahhih gaziler ve
mektuplardaki yanlışlar için
Kadınlara gidenler alakonur
Türk çocukları
küçükken doğru konuşmuşlardır.

6
Sümerler tarihte maldılar
Paraları
yerlilere döküldüler.

7
Bu
bir
türk
arkeomanisidir
Gizlidir
Amacı camdır.

Sami Baydar

LEUCIPPUS'UN KIZLARININ KAÇIRILMASI

Leucippus'un kızlarını kaçırıyorlardı
onlar eğriler yamuklar varım
daireler bırakıyorlardı
geçtikleri yerlerde
köprüler kuruyorlardı
gökkuşakları gibi

Toprakta bizi bağışlayan bağışlayıcı
mevsimlerin dökümtüsünün zararsızlığı
ve pek çok yarar sağlanabilir
toprak bir yol dağın içe doğru eğimi
bitkinin etrafını farkedemezliği
yapılanın edilenin içinde
hep bir güzellik olarak kalan

Giysilerim kat kat kırıştığı zaman
bir yılan onlardan hasır dokur gibi
boşuna gider gelir
ben rahatsız olurum ve
hareketimi değiştirince
kıvrımlar kırışıklar düzelir

Neye hayran olabilirim ki ben
cennet kuşlarından başka
ak melek kanadı bıyık
ama parklarda sonbaharlarda
kuş ressamları arıyorum
göbekli küçük çocuklar
ve köpekler ses çıkarmadan
yalnızca başlarını çevirerek
bakıyorlar çünkü bana

Biliyorum senin elin
bütün sandalyeleri topladı parklardan
bir daire gibi çizilip kaldılar
Leucippus'un kızları
iki tunç vücutlu ikiz
bir çift azgın at ve iki aşk meleği

Işığın yukarı kaldırmasıyla her şeyi
suyun dikliği gölgenin yataylığı
dökülmüş yaprakları
birden bir bütün olarak algılamak
hiç birleşme yeri bırakmadan

ÜLKE

Kimseyi telaşa vermemek gerek
gözlerini kapattığında rahat olabilirsin
kireç kuyusunda cansızlaşan sinekler
ne yapabilirler senin için, taraçadaki
kırık biriketler, bir kaç güvercin
çoktan kurumuş betondaki çocuğun adı
her gün aynı gelebilir
kimseyi telaşa vermemek gerek.
İri yapraklı ev bitkileri, aşırılan kökler,
komşular, iyi ev sahipleri, ilginç eşyalar,
karanlık koridor, damlayan su sesinin
garip gizemi, bir eve girildiğinde, çaylar,
örgüler, üvey anneler, yatılı üvey çocuklar,
yaz tatilleri, patikli kediler,
ölen kanaryanın gömüsü-Şurasıydı, eşsen
hepsi şikâyet edecekler seni, birbirlerini
ülkenin dört bir yanında
uğultularla aranarak, bir bayram sabahı
kurbanlar gibi.

5 ağustos, 1987

DENİZE DÜŞÜRÜLMÜŞ TERAZİLER

Davranacak olsam kendi silahlarıma
bembeyaz saçlar istiyorum bir gece içinde
ruhumu kalkanıma çivilemiş gibi ağarmış
yalnız olmak, yapayalnız
uzakta, seksen yaşında
çünkü ben de kendimi böyle tüketeceğim
sizin beni tüketmenizin farkı varsa.

Farkı varsa azımsamış olmamdır
sokaktaki insan sayısının alabora etmemesini
daha ölmeden denize açılmış bir viking teknesini.

Bir yanlışüstü varlığı sevme cesareti gibi
hep bir denizkıyısındaki eve hazırladım kendimi
ben bir hayal yelkeni
çöl sarısı, gök mavisi
bir kağıdı ortadan ikiye ayıran.

Duman, gri duman, hiç azımsama
başka renkler katan bu tabloya.

Böylece vermen gerekmedi gerekmeyeni kimseye
baktıkça insanı ihtiyarlatan üzüm demetleriyle
sonbahar
insanlara koyulan dokunulmazlık
ben eylülde doğdum
eylülde sevdim tekrar..

Bir kuş kadar mutlu ve anlamlı olsun
kendi içine doğru açılan direkler.

Hayal sütunları insanın söylemini aşan
denize düşürülmüş teraziler gibi.

28 ocak, 1989

Seyfettin Unlü

MİLİTARİZMİN AYAĞI

1
dört köşe duvar kanlı bıçak ey dikenli bahçe
öptük işte ayağını yağmur topraklarında
ne kaldı sormadığımız rüzgar elçilerinden
tarihe doğrulmuş dipçiklerden başka
bize katılın bize katılın bize katılın
uçurumlardan düşelim tenimiz sizde kalsın
öpülmüş ayak gri hançer kör kuyulu bir yolda
ya da Burma'da 180 dolara yaşamak denen şarkı

2
dört köşe dünya göz yağmuru ey kırılmış el
öptük işte ayağını üç kurşuna bir serçede
dağılsa ne kalır bağrımızda bu yitik yangından
sakallarımızı değiştirmekten başka ah! sakallarımızı

3
dört köşe ölüm yorgun atım ey paslanmaz tüfek
öptük işte ayağını tersine akan bu suda
yıl belirsiz bir zakkum zamansa bağrımızda

GİRDAP

-aşkın girdabında-

1
düş bir daha düş bir daha yıldırımlar kucağına
yakanda geçmişten fotoğraflar kalsın
her tenhada sokulup adres sormayı deneyenler
denesinler yeniden yağmuru okumayı
adresleri su olsun durakları bu gri zaman
biz duralım bir fotoğrafın çekilme anında
çıksın griliğimiz çıksın kapı önlerine
herkesin adımı artarken sönmüş ateşlerde

2
hepimiz bir girdabın koynunda büyüsek
koparılsak zakkumlar laleler ve karanfiller gibi
ah! bir lale boynunu bükerken günün aydınlığında
yazarken bu şiiri elim demirden bir kalemle
hançer saplı bağrıma gece düşerken
ben ve siz ey bir girdabı bir daha bölüşenler
açalım şemsiyemizi daralıp giden yollarda
kan yağarken kan yağarken bir daha bir daha

3
+ sonra söndü ışık - girdapsa tenimizdi +

4
herkes bir tenhada durur ben de dururum
yağmuru bilir herkes ben de bilirim
gece düşer gül kırılır suyun tarihindendir
ölümse yakamızdadır bu şiir biterken

KEREMİN TARİHİNDEN

düştüyse ölü gövdesi düşmüştür zamanın koynuna
elinde güller kalmıştır kerem kapılarında
sualsiz bir karşılığa uzatıp boynunu
geçmişsiz yağmurlara takılıp büyümüştür

I
sonu yok bir çocukluk defteriydi okuduğu
ve herkes anlayınca yaprakların düştüğünü
bir gülün solmayan yanıyla toprağa tutunduğunu
tutuna tutuna boşluğa ve onulmazlığa
gecikmiş bir geçişin sırça köprülerinde
bir yarım masaldır bittiği yerden yaşanan

sense ey keremin tarihi ey bitimsiz gün
büyüt bizi büyüt bizi yakanda olsun büyüt
biz o eski biz değiliz bizim hayaletimiz
yıkayıp geçen gövdemizi yağmursuz ülkelerde

çıktıysak tenimizle çıktık yollar tükendi bitti
elbet her mektuba gülle karşılık arandı

II
geçmişsiz yağmurlara takılıp büyüdük
sualsiz bir karşılığa uzattık boynumuzu
elimizde güller kaldı kerem kapılarında
düştüyse ölü gövdemiz düştü zamanın koynuna

Roni Margulies

YAŞAMÖYKÜSÜ

Anneannem için

"İki kızım var" dedi, "benim.
Ve ben" dedi, "onları büyüttüm.
Bundan ibarettir hayatım.

Yaşam beni kızlarımla arama
girdiği ölçüde ilgilendirdi,
tehdit ettiği ölçüde bizleri.

Olan ve olabilecek
herşeye karşı korudum onları.
Acılardan uzak tutabilmek,

hayal kırıklığından, kaygılardan,
kırgınlıktan esirgemek istedim kızlarımı.
Sormadan cevaplamak istedim sorularını.

Nasıl zorlandım ama, bilseniz!
Harbiye, Arif Paşa Han:
Kocam askere alınabilir her an,

ülke garip, dönem garipti,
6-7 Eylül, varlık vergisi filân.
Anlayamadım, anlaşılmaz şeylerdi.

Kalın bir yorgan gibi ırkımı
sırtımda taşıdım, ısındım.
Güçlü olmalıydım. Güçlendim.

Ve başardım:
Geçirdik kırılmadan o günleri,
büyüdü kızlar, evlendiler. Kazandım:

Gerektiği gibi oldu herşey -
onlar büyüdü, ben yaşlandım.
İşte: ben, kızlarım, torunlarım.

Herşey gönüllerince mi?
Mutlu mu hepsi?
Değil. Biliyorum.

Ama elimden gelen buydu.
İki kızım oldu benim
ve ben onları büyüttüm.
Bundan ibarettir hayatım."

DEFTER

Sayı 9, Nisan-Mayıs 1989